

Looming

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

4

APRILL

2000

[Jaan Kaplinski tundeline teekond Ameerikasse

[algab eesti raamatu aasta

[jätkub mõttevahetus 90-ndate kirjandusest

[pilguheit mullusele ulmekirjandusele

[Stalini ja Bulgakovi suhetest

Loomingu preemiad

1999. aastal avaldatud tööde eest

Tiit Aleksejev

*jutustus „Tartu rabu“
(nr. 7)*

Hasso Krull

*luuletused
(nr. 10)*

Madis Kõiv

*essee „Juhan Jaik. Vihmatark ja Luudermikk“
(nr. 1–2)*

Andres Maimik

*retsensioon „Bourdieu Eesti meediareaalsuses“
(nr. 12)*

Tarmo Teder

*jutustus „Sibi Innu jõululobi“
(nr. 9)*

Amar Annus

*Tayyib Salih „Zaini pulmade“ tõlge araabia keelest
„Loomingu Raamatukogus“ (nr. 8)*

Preemiad antakse kätte „Loomingu“ 77. aastapäeva tähistamisel
26. aprillil 2000. a.
Nõmmel Adsoni majas.

Looming

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

4

2000

ILMUB 1923. AASTAST

© „Looming“, 2000

„Looming“ ilmub Eesti riigi toetusel.

2000. aastal on ajakirja rahaliselt abistanud:

Kultuurkapital

Perioodika AS

Rahvuskultuuri Fond

Kirjanike Liit

ISSN 0134 — 4536

•

Vaata aga vaata ära sa ütle
Täitsa lõpp lõuendi kõrval
Lipik minu pahvikslöömiseks:
Kindlustatud Londoni börsil

•

Eha Kunstiksrääkija

•

Juske karje kirjanike poole:
Hakake ometi moodsaks! Alustuseks
Kolmapäeviti musta laega saalis kusse!

LOOMING KAHTLEB

Kas on ikka kunst või ei ole
Igaks juhuks ei trüki lugu
Milles nenditakse vaid tõika
Et jah tõsi mis tõsi nii asi oli
Sellest johtuvalt ka fotolage

•

Paneb asjad kindlalt paika.
Lille Eevale, poltergeisti
taltsutajalle, kingin.

•

Polnud vaja teatmikes tuhnida
Parketilihvija teadis kõike peast
Mu käest luulekogu vastu võttes:
Mis ma teen? Firmas hakatakse naerma

•

Poeet on ufot näinud vallandatud piloot

•

Heast
lambanahast
karbusekõrv kikkis
kellamees Lible
riigikogusaalis
talletamas
kõnet

KAAMOS

Karjasepere tšummis tule ümber
Sisse kargavad kurjad hinged:
Jopp tvoju matt pläät hui tebee
V gorrlo svoolotš a tebee v noss
Mis salatsemine see olgu! Miks
Te omavahel räägite oma keelt?

•

Õpetajannale kes soovitas relvade
Soetamise asemel luua lasteaedu:

Soome klassisõjas punased lõid
Lapsed klassipõranda külge risti

•

Mainilan laukaukset*

* Venelased lasevad suurtükkidest
Oma küla sodiks ja hädaldavad:
Soomlased lasid! Algab Talvesõda.

•

Puna-Koreas kui välja tuleb
Et näljaga on inimest söödud

Sõdurid ajavad küla kokku
Kannibal põletatakse riidal

Öösel salaja soritakse tukke
Kas on midagi järele jäänud

•

Millal ükskord Venemaa
Jääb minuga rahule?
Siis kui pole ka neid enam
Kes mind mäletavad

•

Albert Einstein 1932:
Miski ei vihja sellele
Et aatomit vaja läheks

AATOMKELL

Kahe peaga kull
Vaatavad alla
Vangutavad
Päid
Ja
Üles
Kahe peaga
Konn vaatavad
Vangutavad vastu

•

Öökull Soomes lolluse sümbol

•

Bandes lollus võimendub bändiks

•

Juba enne mateeria sündi
Suurt Pauku (Big Bangi)
Oli taevas tähti

PEGASUSE KANGIALUSE KAUDU

Mu akna alla asjal käidi
Ja kambas odekolonna joomas
Värvad olid aga pärani

Kui panin lukku roniti üle
Õiti võidsin rauale võid
Mille hommikuil varblased sõid

Oma majast ei tihanud küsida
Kirjanikud on humanistid
Simuna-sugulane tõi tavotti

PEDJA JÕE ÄÄRES

Kord
Suure saju järel
Üks vajunud heinasaad
Tuli Simuna poolt üle luha
Jäi me õuevärava taha seisma
Võtsin hangu: lähen tassin lakka
Isa ütles: poja, sie on võera oma!
(Loo lõpetamisega alati igavene häda
Panen sulle käest) Saad jätkas teed

•
Tuli pühapäeva hommikul
Uues villases ülikonnas
Trepil kääris püksisääred alla
Pani sokid ja kingad jalga

Kutsusime tuppa pakkusime ister
Püüdsime teha juttu ta ei tahtnud
Isa tegi minekut ei tea kuhu
Lauas õde neelas naeruturtse

Õhtu jõudis tõusis
Trepil kääris püksisääred üles
Võttis kingad ja sokid jalast
Kadus metsa ja uttu

•
Ema ütles: kauge sugulane

•
Laplane ei taha minevikust kõnelda.
Kaotus kaotuse otsa. Peksti Põhja.
Ühtki kangelast pole. Iga palukese järel
vaja käia kaugel ja kaua. Kleenuke.
Poro suuremat vedada ei jõua.

ANNO DOMINI 1674

Lemmingid sünnivad vihmapiilves
Suure saju järel seabivad samblas

Oravad sabad püsti puhevil
Männikorbal purjetavad üle järve

Ovlla Sirma läheb pruuti vaatama
Meelituseks tükk toorest piibriliha
Tulevasele äiale pudel viina ja hõberaha

Vana on kaval ei anna tütart ära
Võtab kinke vastu juba kolmat aastat
Peig kaebab väljapressija Luulaja kohtusse

•

Mis amet?
Luuletaja.
Mu vastust
kirja ei pane.
Piilub kol-
leegide poole.
Noogutavad
tõsise näoga.
Üks õnneks
siiski muigab.

•

See luuletus on kivi jälg
Läbi rohujuure taseme
Jäänud savvi hägune
Vesi põhjas

•

Raffaeli putod pilves

Kui saaks rännata ainult ajas, teeksin kindlasti seda. Ruumis rändamine mulle ei meeldi, vähemalt mitte tänapäevasel moel; mulle ei meeldi liinilennukid, lennujaamad ja hotellid. Aga ajas ei saa rännata, rändamata ka ruumis. Vahel päris kaugele, näiteks Ameerikasse. Ameerikaga on minul nagu paljudel keerulised, ambivalentsed vahekorrad. Ma ei kujuta ette, et selle maa vastu saaks tunda niisugust armastust, nagu tunneb eestlane Eesti, lätlane Läti või juut Iisraeli vastu. Ameerika on maa, kuhu ei mindud enamasti sellepärast, et taheti minna nimelt Ameerikasse, vaid sellepärast, et oli vaja kodumaalt ära minna ja Ameerika oli koht, sageli ainuke koht, kuhu minna sai. Nii mindi ja jäädi ja jääjatel sündisid Ameerikas juba lapsed ja lastel omakorda lapsed. Oli aeg, kui minagi mõtlesin, et tahaksin siit maalt ära minna, võib-olla ka Ameerikasse. See tahtmine tuli, kui sain kokku mõnede inimestega, kes olid lahkumas, kes Iisraeli, kes mujale. Siis oli hetketi tunne nagu rändlinnul puuris, keda haarab rahutus, kui ta kuuleb öösi lõunasse lendavate sugulaste hääli.

Kõik reisirid algavad ammu enne algust, nii seegi. Kord küsis minult S., kas ma tahaksin minna Stanfordin, seal ülikoolis olevat huvi Baltikumi vastu, nad võiksid mind kutsuda ja seal vastu võtta. Ma mõtlesin ja ütlesin jah, kuigi erilise innuta. Olin viimase kümne aasta sees olnud Ühendriikides ja Kanadas mitu korda. Kanada meeldis mulle rohkem, oli ühtaegu tsiviliseeritum ja looduslikum. Ühendriikide poliitika on mulle vahel olnud nii tülgastav, et seegi on võtnud tahtmise seal maal käia. Vahel saan hästi aru Noam Chomskyst, kes on kurvalt mõtisklenud, miks USA, mis on demokraatlik maa ja kus inimestel on suhteliselt hea elada, on mujal maailmas käitunud nii metsikult ja hoolimatult. Mul oli meeles Lahesõda, mille järel kurdid ja ši-iidid ameeriklaste ja liitlaste õhutusel Saddami vastu üles tõusid, kelle ülestõus Saddamil aga lasti veriselt maha suruda. Mul oli meeles Guatemala, Tšiili ja muud paigad, kus jänkide koolitatud piinajad, poojad ja tapjad käitusid sama jõledalt kui nende Moskva koolitusega ametivennad Ida-Euroopas või Aafrikas. Teisalt: kuigi ameeriklased aitasid võimule Pinocheti, leidsid Ameerikas varjupaiga Pinocheti eest põgenevad vasakpoolsed. Samal ajal kui Ameerika valitsus oli valmis toetama ka kõige mustemaid jõudusid kommunistide ja vasaksotsialistide vastu, juurdusid Ameerika ülikoolides marksistlikud arusaamad ajaloo ja sotsioloogiast.

Emotsioonide häda on see, et nad vajavad üht, ühest objekti. Ameerika, mida vihkad või armastad, on sellisena ka olemas, kui aga võtad Ameerikat mõistusega, leiad, kui õigus oli Soome Televisiooni Washingtoni korrespon-

dendil Risto Johnsonil, kui ta pani oma Ameerika-raamatule pealkirja „Maa, mida ei ole olemas“. Üht Ameerikat, mida võiks armastada või vihata, ei olegi mõistusega võttes olemas. Ameerikal on mitu nägu ja loomust. Maaindianlastele Guatemalas on Ameerikal teine nägu kui eestlastele.

Vahepeal, kui president Clintonit tõepoolest paistis ähvardavat *impeachment* ja maailma kõige võimsama maa parlament ja ajakirjandus tegelesid ennekõike tema seks-seikluste uurimise ja kirjeldamisega, mõtlesin, et ei lähe sinna. Kui aga rahva terve mõistus ka rahvaesindajaid mõistuse juurde tagasi tooma hakkas ja tundus enam kui tõenäoline, et Clinton jääb ametisse, tundsin suurt kergendust. Paistis, et ka seekord ei lähe fundamentalistide ja konservatiivide legalistlik riigipöördekatse läbi. Et ameeriklased tõestavad siiski ja veel kord, et on osavad leidma arukaid kompromisse.

Minna oli mitu põhjust. Vahepeal oli kutsujaid ilmunud muudestki ülikoolidest, nii et tekkis võimalus peatuda mitmes kohas, näha maad ja inimesi nii lääne- kui idarannikul. Olin — esimest korda elus — küsinud Kultuurkapitalilt sõiduraha. Lazar Stanfordist, kes mind oli kõigepealt kutsund, teatas, et ülikoolid võivad maksta külalisesinejale küll esinemistasu, kuid ei maksa kinni lennupileteid Euroopast sinna. Kultuurkapital aga oli valmis maksta kinni need, nii et moraalsed ja materiaalsed takistused sõidule langesid ära.

Kultuurkapitali abita oleks see raamat jäänd kirjutamata.

Oli veel midagi, mis meelitas minema. Mullu aprillis kingiti mulle Varssavis raamat mu vanavanaisa vennast kunstnik Leon Kaplinskist. Seal leidsin vastuse küsimusele, mis mind oli ammu kiusanud: kas Kaplinskite suguvõsa on poola või juudi päritolu. Uku Masing ütles omal ajal, et see peab olema juudi perekonnanimi, Kaplanid, Kaplanskid ja Kaplinskid olevat olnud juudid, kes elasid kirikumaaadel. Ometi ei olnud meie perekonnapärimustes sellest räägitud, vähemalt ei teadnud mu ema midagi oma mehe juudi esivanematest. Tean mitmeid Kaplinskeid küll isiklikult, küll kirjanduse ja interneti järgi — pooled nendest on poola, pooled juudi päritolu.

Raamatus oli aga selgelt öeldud, et meie suguvõsa pärineb niinimetatud frankistidest, kuulsa sektantide juhi Jakob Franki pooldajatest, kes 1760. aasta paiku läksid katoliku usku. Lootsin, et leian Ameerika raamatukogudes midagi Franki ja tema sekti kohta. Tahtsin ka rääkida mõne rabiga Frankist ja juutlusest üldse. Kuigi mõistusega võttes ei ole inimese põlvnemislool nii suurt tähtsust, tundsin ometi, et pean oma enneminevikuga tegelema, et tahan mõista, mis inimesed olid mu esivanemad, kes liitusid Franki „antitalmudistliku“ liikumisega, mis neid traditsioonilisest judaismist eemale viis. Selleks aga tuli judaismiga tõsisemalt tutvuda, kui olin seni teinud. Pilt, mille sellest annavad ja saavad protestandi teoloogid, on puudulik ja erapoolik. Mind ei rahuldanud, kuidas kujutati juudi õpetlasi — varisere ja kirjatundjaid — kristlikus kirjanduses evangeeliumidest saadik. Tundsin, et pean ise kohtuma nende järglastega — rabidega, kes on hoidnud ja hoiavad suurte õpetlaste Hilleli, ben Sakkai, Gamalieli ja teiste traditsiooni. Teadsin, et getodes ja

shtetlites kuju saanud elu- ja kirjatarkus elab ja areneb edasi ka maailmalinnas New Yorgis.

Saatsin Lazarile Californiasse e-maili, et tulen.

Inimesel, kes tihti reisib, on Tartus tülikas elada. Kaks pool tundi bussisõitu kohvritega on tihti kogu reisi kõige tüütum osa. Ja kui on vaja minna varasele lennukile, tuleb Tallinnas leida öömaja. Sõprade juures või näiteks Kirjanike Liidu külalistekorteris. Hotell on meesugusele liiga kallid nii omal maal kui väljamaal. Sõbrad-tuttavad Stanfordis, Waterburys ja New Yorgis olid kirjutand, et ma saan olla ööd nende pool. Muidu oleks mu odüsseia olemata jäänd. Aga ma olin otsustand, et ei taha seekord mitte lihtsalt seal käia, vaid ka olla, elada, võtta endale aega inimeste, looduse, linna, muuseumide, raamatupoodide jaoks. Sõprade ja tuttavateta, kelle pool, kelle töötubades ja laia ilma õppima läinud laste tubades mulle öömaja anti, oleksin ma Ameerikast näind vaid seda, mida näeb tavaline külalislektor või konverentsile kutsutu — lennujaamu, hotelle, restorane ja loengusaale. Mina nägin rohkem.

Ärkasin veerand kuus hommikul. Tiia magas nii sügavalt, et ei ärganudki. Ei ärganud ka siis, kui ma kell kuus oma kahe kotiga lahkusin, et Draamateatri juures takso võtta. Mulle on vastumeelt nii taksod kui telefonid, nii oli lihtsam minna ise taksopeatusse, sel kombel pääsin vähemalt helistamisest. Lennujaamas tuli meelde, et olin jätnud külalistekorterisse külmkappi pätsi musta leiba, mis oli külakostiks kaasa võetud. Ameerikas nagu mujal lääneilmas seda üldiselt ei tunta — Torontos küll olen näinud kilekotti kirjaga *Estonian bread* — ja mõned kaasmaalased (nii väliseestlased kui välisvenelased) peavad sellest lugu. Hea, et raamatud ja paar pudelit Viru kangetki kaasa said.

Lennuvälja ääres olid suured hanged ja madalatest pilvedest töötas lund juurde tulla. Päike hakkas just tõusma, kui meiegi tõusime läbi pilvede ja võtsime suuna läände. Selles suunas pidi mu sõit jätkuma veel kaksteist tundi, algul Tallinnast Kopenhaagenisse, siis sealt üle Gröönimaa ja Kanada arktilise saarestiku Seattle'isse.

Taanimaa oli ülaltvaates sama lumine ja talvine kui Eesti, enne starti Ameerika poole uhuti lennuki tiivadki üle jäätumisvastase vedelikuga, mis sealt härmatise maha võttis.

Kastrupi lennujaamas, mis on mulle juba üsna tuttavaks saanud, ostsin New Yorgi linnaplaani ja pakikese kurgupastille. Kurk oli kergelt valus, ma ei teadnud, kas külmetusest või kuivusest. Mäletan, et omal ajal Burjaatias, Mongoolia piiril matkates valutas mul kurk pidevalt. See oli kindlasti kuivast, olime ju ühes maailma kõige kontinentaalsemas paigas.

Mul on raske taluda kuiva kliimat, ka Eestis tunnen end põuaga väga halvasti. Vihmane suvi võib olla tüütu, aga hingata on rõske ilmaga parem. Minusugune inimene ei ole loodud Mongoolia, Egiptuse või California jaoks. Pigem Iirimaa, Briti Columbia või Norra jaoks, kus taevas on rohkem pilves

kui selge. Jah, ka selget põuataevast on mul raske kaua taluda, kõige paremini tunnen end pilvealuse ilmaga, kui puhub mahe niiske tuul, mis toob kaasa sooja õhku kuskilt kaugelt merelt. Mulle meeldivad ka Briti Columbia ja Washingtoni metsad elupuude, tsuugade ja tuglastega (*Pseudotsuga, Douglasia*), need puud tunduvad oma pehmete okastega nii pehmed ja sõbralikud. Tahaksin kord elus käia kaugemal põhjas, Alaska edelarannikul või Kuninganna Charlotte'i saartel, mida õigupoolest peaks kutsuma nii, nagu sealsed põliselanikud haidad — Haida Gwaii. Seal leidub veel tükati tõelist põhjamaist vihmametsa, kus puudelt ripuvad pikad samblikuhabemed ja maad katab paks märg sammal. Ma tahaksin seesugust põlismetsa näha, enne kui metsakompaniid talle lõpu peale teevad, enne kui puudest saab puit ja paber. See mõjuks ehk mulle maagiliselt, muudaks midagi minu aja- ja elutunnetuses. Usun, et märjas samblas ei liigu aeg nii nagu mujal, linnas või maal: kadunud aeg jääb kuidagiviisi pidama samblasse ja samblikuhabemetesse puutüvedel. Seal võiks ehk kohata mõnd hetke, mõnd raasukest oma lapsepõlvest.

Jah, tegelikult lähengi ajarännakule, kaotatud aega otsima. Nagu Marcel Proust oli ema poolt juut. Kas ta oli emalt, Weilidelt pärand oma minevikuarmastuse, oma aja-meelsuse, mis on juutidele olnud nii iseloomulik. Aga teatud mõttes on selline mineviku-orientatsioon iseloomulik kõigile arhailistele rahvastele, kes püüavad elada nii, nagu elati muiste, jälgida õpetusi ja tabusid, mis nende esivanemad kunagi said mõne jumala, vaimu või imeeluka käest. Judaismi keerulises arhailises tabusüsteemis on midagi haaravat. Nagu ka juutide soovimatuses seda ürgset tabusüsteemi uuema vastu vahetada.

See on üks mu elu pikemaid päevi. Lendame Kopenhaagenist välja pool üksteist ja jõuame Seattle'i Tacoma lennujaama pärast kümnetunnist lendu kell pool kaks päeval. Lendame päikesega võidu. Vahel ta kaob silmapiiri taha, vahel kerkib üle selle. Kaugel põhjas on ju veel polaaröö ja päike väga madalal.

Mingi tasakaal selles on: polaaröö pimeduses on lumi valge ja peegeldab vastu virmaliste, kuu ja tähtede valgust ja taevaranna ahetust. Osa polaarööd ei ole ju tegelikult öö, vaid koidik, aoaeg, eha, nädalatepikkune eha.

All paistavad paraku peamiselt vaid pilved, mis vaid mõnel korral avanevad ja lasevad meil imetleda Põhja-Gröönimaa, Baffini maa, Kuninganna Elizabethi saarte liustikke ja kaljusid, jääkattes merd, milles paistavad mõned lahvandused. Seal võib kindlasti olla hülgeid, morskasid, beluugasid, vahest ka mõni inuiti kütt neid püüdnud. Aga siia üles ei paista ühtegi elumärki, lendame maastiku kohal, millele inimene ei ole veel jätnud märgatavaid jälgi. Kuigi äsja rääkis BBC, et Põhja-Jäämere jää olevat uute uuringute järgi viimase kümne aastaga muutunud tublisti (vist paarteist protsenti) õhemaks, ja kui kliima soojenemine samas tempos jätkub, laguneb polaaralasiid kattev jääväli üksikuteks laamadeks ja pankadeks. Ka Gröönimaad kattev igijää on hakanud kiirelt sulama. Keegi ei oska veel öelda, mis tagasimõju on sellel maa-kera kliimale. Kas ei muutu Jäämere jääde sulades mitmete hoovuste liikumine

seal, ning kuna kõik ookeanide hoovused on omavahel seotud, moodustavad suure süsteemi, kas ei muutu siis kogu see süsteem? Gröönimaa jääde sulamine on märk kliima soojenemisest, võib aga ise muuta vee soolsust ja temperatuuri Põhja-Atlandil. Siis nõrgeneb Euroopa „keskküttena“ töötav Golfi hoovus ja meie kliima soojenemise asemel hoopis külmeneb. Asume ju Põhja-Labradori ja Magadani laiuskraadidel...

Teen tutvust naabriga, kes on Šveitsist ja sõidab Alaskasse Fairbanksi lähedale koerte võiduajamistele. Erakordne sport Kesk-Euroopa inimesele, aga Šveitsis olevat võimalik koertesõitu treenida. Tervislik on see sport iga-tahes, arvan ma. Mees on tegelnud elektroonikaga, nüüd ütles end töötavat administratsioonis. Ta on meeldiv kaaslane, ei tüüta küsimustega, ei kipu lobisema. Ameerikas on teistmoodi, tean seda kogemustest. Räägime natuke, tukume, loeme ajakirju. Tema emakeel on saksa, ta on õppind prantsuse keelt, räägib aga meelsamini inglise keelt. Nagu paljud meist.

„Der Spiegel“ avaldab intervjuu Gore Vidaliga, kes nüüd vanas põlves elab Itaalias ja on Ühendriikide peale väga tige. Ta leiab, et USAst on saand politseiriik, et Clintoni vastu olid peamiselt lõunaosariikidest pärit fundamentalistid ja rassistid, kes teda vihkasid sellepärast, et ta neegritega hästi läbi sai. Rassism olevat seal maal endiselt tugev. Võtan Vidali arvamuse teadmiseks — ta sõna peaks midagi maksma, ta on Ameerika ajaloost ja poliitikast palju kirjutand ja on ka tunnud isiklikult mitmeid presidente, näiteks John Kennedyt ja tema Jackiet. Aga uskuda on mul vana kirjanikku raske.

All muutuvad maastikud, kuigi neid näeb vaid vilksamisi läbi pilvelõhede ja vine. Ameerika-hiina geograaf Yi-Fu Tuan esitas kord teooria ruumist (*space*) ja kohast või paigast (*place*). Arktika on veel valdavalt *space* — ruum, mida inimene ei ole kujundand oma keskkonnaks, oma paikkonnaks, kus igal maastikuelemendil, olgu ta looduslik või tehisklik, on oma nimi. Arktikas on palju nimetut — jäämäed, jääväljad, lumevallid. Nimetut sellepärast, et seal on vähe inimesi, kes neile nimed paneksid, ja sellepärast, et jäämägede ja lumevallide iga on liiga lühike võrreldes mägede ja jõgedega. See, mis saab nime, on väärt nime, peab olema püsiv, midagi, mille saame anda edasi, pärandada lastele, leida kaardilt ka aastate pärast. Jäämäge, millega põrkas kokku „Titanic“, me sealt ei leia, niisamuti kui mullu ehitatud lumeonni meie õuel, köstri kartulikuha või mõisapoiste põhjalastud parve.

Jää- ja lumemaastik on midagi päris maastiku ja pilve- ning lainemaastiku vahepealset. On ju pilvemaastikki maastik, kuigi see nimetus võib eesti keeles naljakas tunduda (nagu inglise või saksa keeles, kus maastik on ikka seotud maaga — *landscape*, *Landschaft*). Me anname nimed inimestele ja loomadele, mägedele, jõgedele ning linnadele, kuid mitte puudele ja lilledele. Ma ei tea miks. Mõned puud siiski on saand nimed — Pärnu-Jaagupi juures kasvavad (kui enam kasvavad) pühad pärnad Pill, Mall ja Viiu ja Californias olevat mõnedele sekvoiadele ka nimed antud: üks olevat näiteks „Kindral Sherman“. Aga selle nime oleks jänkid võind küll mammutipuudele panemata jätta. Nagu nad üldse oleks võind tunnistada, et mammutipuud on pühad, ja jätta nad rahule. Ma usun, et kunagi küsib Keegi nendelt, kas nad on hoolitsend

hästi puude eest, mis nende hoole alla jäid. Ja neil ei ole kerge end Kellegi ees kaitsta.

Nüüd on päike juba päris kõrgel, oleme juba Briti Columbia kohal, kus olen veetnud oma elust paar ilusat kuud. All paistavad puhuti Kaljumäed ja mägede vahel teed ja põldude-karjamaade primitiivne geometria. See meenutab mulle alati ühe mööduva sajandi suurmehe Le Corbusier' peaaegu andestamatut rumalust, kui ta leidis, et meie aeg nõuab arhitektidelt geomeetrisust, mis temale tähendas enam-vähem sedasama mis sirgjoonelisus. Ometi olid Le Corbusier' ajal olemas diferentsiaalgeomeetria ja mitte-eukleidiline geometria, mis lubavad kirjeldada õige mitmesuguseid kõveraid jooni, pindu ja ruume. Siin tuleb ilmsiks kummaline vastuolu XX aastasaja avangardistliku kunsti ja avangardistliku teaduse vahel: vist enamus kunstnikke (ka arhitekte) vältis intellektuaalset pingutust ja jatkas mõtlemist lihtlausetes, hüüdlausetes ja loosungites. See kunst on täis demagoogiat, egotsentrisust ja endareklaami, milles ei valita eriti vahendeid.

Ikka enam tundub mulle, et XX sajandi avangardistlik kunst on hoopis lähemalt seotud avangardistlike poliitiliste voolude — bolševikkude ja natside kui teadusega. Julgen öelda, et minu meelest on Marinettil, Le Corbusier'l, Picassol, Dalí ja paljudel teistel rohkem ühist Hitleri ja Staliniga kui Einsteini ja Hilbertiga. Auschwitzile ja Kolõmale ei ole vist olemas teaduslikku, ratsionaalset põhjendust, neile võiks aga kindlasti leida kunstilise põhjenduse. Usun, et see varem või hiljem ka leitakse ja meie aja fuhrerid kuulutatakse suurteks installatsioonide, performanside vms. meistriteks.

Varasem avangard lõi kõikelubatavuse valdkonna kunsti sees, natsid ja bolševikud laiendasid selle ka mujale, kaotades piiri kunsti ja elu vahel, luues surmakunsti, tapakunsti, hävituskunsti, lõpplahenduskunsti ja muud seesugust. Nüüdis-avangardistid, kes kunsti nimel tapavad vana hobuse või raiuvad kirvega tükkideks kassi, on nende haledad epigoonid, kes veel ei julge tunnistada, et lähimineviku kõige vägevamad performansid toimusid gaasikambrites ja kõige vägevamate installatsioonide hulka võib arvata laste kingade hunnikud surmalaaagrite ladudes.

Nii ei ole ma avangardist ega futurist, vähemalt kõiges, mis puutub elusse, olgu küsimuses isegi kassi, kimalase või hobuse elu. Siin olen konservatiiv, alalhoidlik ja eluhoidlik. Ma ei usu, et kunstile tohib ohverdada kellegi teise elu. Kuigi usun, et inimese elu on tema enda oma, ja kui ta tahab selle kunstiliselt lõpetada, võib ta koorida end alasti, võtta kätte seebitüki ja minna gaasikambri. Kuid ma ei usu, et ka kunstiline, hästi lavastatud vabasurm oleks väärt enam kui elu. Ma ei usu, et sirgjooned või Eukleidese geometria oleksid paremad kui kõverjooned ja Minkowski geometria. Nii ei saa ma paraku uskuda ka seda, et lennuki all avanev ristkülikuid ja korrapäraseid ringe täis laotud inimmaastik oleks parem kui loodusmaastik, kus niisugust primitiivgeometriat ei ole. Jah, ma olen kindlasti passeist. Mul on sügav kahtlus selles, kas puu otsast allatulek oli tark tegu. Jah, tean, et omal ajal vaidlesid ka õpetatud rabid selle üle, kas inimesel oleks parem olemas või

olemata olla. Hilleli koolkond leidis, et olemas olla on parem, Šammai koolkond leidis vastupidi. Jumal olevat ingliltel küsind, kas tasub inimest luua, aga kui inglid pärast pikki vaidlusi viimaks jõudsid seisukohale, et ei tasu, ja seda ka Jumalale teatasid, ütles too, et hilja juba, mis tehtud, see tehtud.

Aga rohkem ei ole aega sellele kõigele mõelda ja end niiviisi üles ärritada. Lennuk laskub, all hakkab paistma Seattle ja varsti me maandume.

On aeg korjata oma asjad kokku ja jätta hüvasti šveitslasega. Ta jääb siia ootama Alaska Airlines'i lennukit, mis viib ta tükk maad tagasi põhja poole.

On mõistlik, et lennujaamadel on omad nimed. Seattle'il on Tacoma, New Yorgis New Ark või La Guardia, Dallasel Fort Worth. Lennujaamad on omaette linnad või külad, kus on ka oma transport, bussiliinid või isegi rongid terminalist terminali, satelliidist satelliiti. On ka liikuvad kõnniteed, elektrikärud, millel sõidutatakse pakke ja pensionäre; mõned lennujaama töötajad kihutavad läbi rahvamurru tõukeratastel. Seattle'i Tacomas tuleb saabujatel sõita väikese rongiga lõpp-peatusse, sinna, kus saab kätte pakid ja ootavad vastutulijad. Immigratsiooniametnikule pean ütleva oma väikese vale: et mulle ei maksta loengute eest, makstakse ainult sõidukulud. Nii see ju tegelikult ka on, kõike saab ja kõike osatakse vormistada mitmel moel. Kord oli keegi luuletaja sõitnud Vancouverist Seattle'isse, et Ameerikas paaris kohas esineda. Tema oli rumalast peast öelnud, et talle makstakse esinemise eest. Siis küsiti talt tööloobu, ja kuna seda ei olnud, jäi tal tol korral Ühendriikides käimata. Kanadas muide nimetatakse Ühendriike tihti Ameerikaks, ladina-ameeriklased nii ei tee, nendele on jänkid ja kanadalased ikka põhja-ameeriklased, *norteamericanos*.

Mall oligi vastas, Seattle'is oli sooja tubli kümme kraadi ja päike paistis rõõmsalt. See olevat esimene kevade tulemine, mille järel võivat tulla veel külma, ennegu tuleb päris kevad ja puud puhkevad. Puud olid tõesti veel raagus, aga seal ei pannud seda nii väga tähele: Washingtoni osariik on igihaljas, seal valitsevad okasmetsad.

Seattle on üks neid uusi Ameerika linnu, mida ma kuidagi linnaks ei oska pidada: hajalinn, kus tänavate asemel on pigem maanteed ja suurt osa majadest kutsuksin hea meelega kõrgemat sorti barakkideks, kuutideks või kuurideks. Kuskil siin asuvad tuumaallveelaevade baasid ja kuskil linna taga on koht nimega Redmond — seal asub Microsofti peakorter. Microsoft on see megakompanii, mis on viinud mind mõttele postsovetliku maailma soviitiseerumisest. 15. veebruaril, paar päeva pärast minu saabumist korraldasid MS-i vastased, peamiselt Linux-opsüsteemi entusiastid aktsioonipäeva. Nõuti kompuutritvalmistajatelt ja -müüjatelt, et need müüks raale ka ilma senini sama hästi kui kohustusliku MS Windowsita, mis on arvutisse juba installeeritud.

Mõned ostjad, näiteks keegi Bennetti-nimeline mees Austraalias, on nõudnud, et neile makstaks tagasi raha, mis nad on maksnud Windowsi eest, mida nad ei vaja ega kavatse kasutada. Bennett sai oma raha tagasi, paljud firmad aga on tõrksad Windowsit oma riistvaralt lahti ühendama: Microsoft

on nendega sõlmind kavalad lepingud, nii et arvutitootjatel on kasulikum müüa neid koos Windowsiga kui anda ostjal valida, mis operatsioonisüsteemi see oma kasti sooviks. Muidugi soovib üle 90 protsendi Windowsit, kuid tänu tark- ja riistvara nupukale sidumisele ei ole enamikul neist aimugi teistest võimalustest. Ostja on sundseisus ja tema valik on näiline: et saada raali, milles oleks mõni muu süsteem, peab olema asjatundja ja nägema omajagu vaeva. Sellest valiku vaevast ja vabadusest on Microsoft nüüd keskmise ameeriklase ja maailmakodaniku päästnud. Teisel kombel, pehmemalt kui nõukogude kord päästis sellest meid, kuid kahtlaselt sarnase tulemusega.

Microsofti monopol või peaaegu-monopol on teind rahutuks paljusid, eriti Ameerikas, kus valikuvabadus ja vaba konkurents on ideoloogias nii kesksed asjad. Mujal võetakse Microsofti ülemvõimu kergemini ja meil Eestis sai Gatesist vahepeal isegi noorte ja edukate guru. Näide sellest, mida Ameerikas palju kordi pidin kogema: meie oleme ameerikalikumad kui ameeriklased ise. Jänkid ei mõõda inimese väärtust ainult tema varandusega, Eesti ajakirjandus aga tihtipeale küll. Niisugust imalat Microsofti toodangu ja tema šefi ülistamist, nagu kohtas siin, annab sealpool ookeani otsida. Redmondi püüdis Gatesi kummardama pääseda ka meie president, keda rahajõmm küll õnneks või õnnetuseks vastu ei vaevund võtma.

Malle ja Tomi juures lugesin ajakirjast „Wired“ pikemat artiklit pealkirjaga „83 põhjust, miks Gatesi võim on läbi“. See on üks paljudest samasisulistest kirjutistest, mis näitavad, et üldsuse suhtumine Bill Gatesisse ja tema megakompaniisse on muutunud. Gatesi asemel on kompuutrimaailma kangelane nüüd soomlane Linus Torvalds, Linux-opsüsteemi looja. Miljonite lemmikult langeb mask ja selle all näeme hoolimatut seltskonda, kes vahendeid valimata püüab võistlejaid turult välja süüa, et siis tarbijale konkurentsitult kaela määrada oma keskpärasest toodangut. Malle ja Tomi kodus seisib muidugi Macintosh, nagu enamikus muudeski kodudes, kuhu sattusin. Apple on Ühendriikides veel ja jälle kõva sõna: tema uuel iMacil on olnud suur edu. Perepoeg, kes käib Kanadas ülikoolis, suhtub Microsofti sügava põlgusega ja tegeleb professionaalselt meil vähe tuntud opsüsteemi BeOSiga. See kõik viitab ikka sellele, et Ameerika ei ekspordi (või ei impordi meie Ameerikast) oma kõige paremat, vaid ikka keskpärasest. Kui amerikaniseerumine muudaks Tallinna või Tartu sarnasemaks New Yorgiga, võiks olla amerikaniseerumise poolt. Paraku aga amerikaniseerume pigem Poughkeepsie või Kinsmani kui New Yorgi suunas.

Mall ja Tom elavad hoopis teistmoodi kui sarifilmide ameeriklased. Neil on tubli tunni tee kaugusel Seattle'ist teispool lahte viisteist aakrit metsa ja keset seda metsa väike kuuekandiline puumaja. Maja ümber pole tara ega maja ees põetud muru, ainult mets. Küll mitte põlismets, kuid ometi ilus looduslik mets, kus leiab peaaegu kõik sealtkandi tavalisemad taimed. Niiskemates paikades on kliimakskooslus elupuumets. Nii nagu meil kasvab kuusk edukalt parema pinnasega kaasiku ja männiku all ning hiljem kase ja männi asendab, kasvab seal tuglase ja tsuga varjus edukalt hiid-elupuu (*Thuja plicata*). Tema

varjus nagu kuusegi varjus aga teised puud enam kasvada ei saa. Elupuude all on alusmets hõre ja kidur, mujal rõõmustavad silma sealtmaa mustikad, uibulehed, roomav mahoonia ja salal (*Gaultheria shallon*), kelle marjad kunagi olid sealtkandi pärisameeriklastele oluline toidulis. Selles metsas, nii tõsistes pehmeokkalistes puudes, kelle vahel siin-seal, küll üksi, küll salguti on raagus haabased ja leppi, kui ka igihaljastes uibulehtedes, mahoonias ja salalis on midagi kodust ja rahulikku, midagi, mille keskel ise tahaks elada. Elumaja juures on mõned kuurid, saun ja ateljeeruumid — pererahvas on kunstnikud.

Metsas on värskeid kändusid ja mõned murdund puud: ka siit käisid mullu üle kõvad tormid. Tormid on praegu moes, neid on aina sagedamini ja nii meteoroloogid kui lihtinimesed — ühed kõhklemisi, teised kindlamisi — usuvad, et süüdi on globaalsed kliimamuutused. Kuiv statistika kinnitab, et tormikahjustusi on viimastel aastatel nii palju, et kindlustuskompaniidel on raskusi kahjude väljamaksmisega.

Tee Tomi ja Malle juurde viib läbi Chimacumi orust. Kunagi oli sel tсандikul kuusemets, nüüd põllud ja karjamaad, kuuskedest on järel vaid mõned üksikud puud tee ääres. Mets ongi siinkandis säilind mägedes, seal, kus maale ei olnud tulusamat kasutusvõimalust. Nüüd, kui lausmaal enam metsa ei ole, ujutab vihmavesi madalamad kohad üle, muutes orupõhja järveks, kus vahetevahel peatuvad metsluigid.

Jeffersoni kihelkond (*county*) olla Washingtonis üks kõige kiiremini kasvavaid kihelkondi, nii on siin ka konflikt inimese ja looduse vahel teravam kui mujal. Praktikas tähendab see muidugi konflikti inimeste endi vahel: nende vahel, kes tahavad metsa säästa, ja nende vahel, kes tahavad nende käes olevat maad „arendada“, see on kruntideks jagada ja maha müüa. Seaduse järgi ei ole seda niisama lihtne teha, kuid andekas ettevõtja leiab andekate juristide abiga ikka võimalusi seadusest mööda minna või selle aukudest läbi pugeda, nii ka siin. „Arendajate“ suur argument on ikka see, et nemad aitavad piirkonda tuua raha, luua töökohti ja jõukust.

Imelik on, et jõukus ja mõistus on vastandlikud asjad. Kõik leiavad, et neil on puudu rahast, keegi ei leia aga, et tal oleks puudu mõistusest. Kuigi Ameerikaga tutvudes kipub jääma mulje, et siin nagu mujalgi kehtib just viimane väide.

Keegi prantsuse kirjanik on kuskil öelnud, et kõik ameeriklased on indiaanlased. Selles naljakas väites on mingi tõetera. On ju ameeriklaste kristluses tugev annus šamanismi ja on ka nende nomadismis midagi põliskasukatelt päritut. Ameerika on maa, kus võib ootamatult leida mägedes või metsas kellegi maja, mis ei ole tingimata palkonn või vigvam, vaid võib olla midagi täiesti moodsat, plastikmaja, mille töömehed panevad kokku paari päevaga. Üks niisugune maja sõitis meile kord vastu: teda veeti kahe osana suurteil treileritel, millel oli hoiatussilt: OVERSIZE CARGO. Nii on tänapäeva Ameerika majad midagi maja ja vigvami või tipi vahepealset. Ka Ameerika kivimajadest on Hannah Arendt ühes intervjuus öelnud, et need on otsekui kivistunud nomaaditelgid. Nende majade asukad aga rändavad, olgu siis majaga või ilma, pidevalt paigast paika, otsides paremaid töökohti või elamis-

tingimusi. Tom väitis, et USAs vahetab aastas elukohta 20 protsenti riigi kõigist elanikest. Kujutan ette, et umbes nii elasid omal ajal preeria- ja metsaindiaanlased, kes ei olnud seotud põldude ja aedadega, vaid liikusid sinna, kus olid paremad jahimaad ja kalaveed. On huvitav, kuidas omaaegne agraarühiskond on nüüd postindustriaalsel ajastul muutumas sarnaseks muistse küttide, kalurite ja korilaste ühiskonnaga. Ka ameeriklaste teaduse ja tehnika *hybris*'es on midagi, mis oma dionüüslikkuses meenutab pigem apatšide või dakotade riskivalmidust ja seikluskirge kui Euroopa talupoja ettevaatlikku pikaldast meelt.

Huvitav on ka, et Ühendriikide eliidil on indiaanlastega olnud tihedamad kontaktid ja indiaani kultuurid on neid rohkem mõjutanud kui keskmist ameeriklast. Ühendriikide föderatsiooni loojad olevat pidand silmas irokiide hõimuliitu. Ameerika rahvuskangelased on — olgu nad siis punanahad või kahvatunäod — üksildased võitlejad, kes astuvad võimsate organisatsioonide maffia, FBI, CIA, KGB vastu ja võidavad. Lone Ranger, Rambo, Batman ja Superman on tegelikult suurte indiaani sõdalaste taaskehastused, kes üksi või salgakesi astusid vastu valgete vägedele ja vahel neid ka võitsid. Tänapäeva ökoloogilise, roheline liikumise ideoloogia on pärit USAst ja tema aluseks on noorte valgete aktivistide arusaam indiaanlaste vahekorrast loodusega. Roheline liikumine taaselustas kakssada aastat tagasi populaarse kujutelma Põhja-Ameerika indiaanlaste õilsast metslusest, lisades talle juurde meie ökoloogilise mõtlemisega sobivaid jooni.

Kurb tõsiasi on aga, et valge inimese saavutuste — püssi, viina ja autodega varustatud punanahad ei ole käitunud loodusega palju paremini kui nende kahvatunägudest konkurendid. Kuigi on õige, et praegusest mitusada korda hõredamini asustatud Põhja-Ameerika pärismaalased elasid loodusega palju leebemas ja säästlikumas vahekorras ja seda säästlikku vahekorda aitas hoida nende loodusreligioon. Omal kombel püüab seda loodusreligiooni taastada New Age'i liikumine, mis on võtnud üle palju 60ndate ja 70ndate aastate radikaalidelt, *beatnik*'utelt ja hipidelt. Üks *beat-generation*'i suurkujusid Gary Snyder on kuulutand, et valged inimesed peavad saama Ameerika pärismaalasteks, ja uskund hõimukultuuri renessanssi postindustriaalsel ajal. Indiaanlased ise on sellesse uusasukate pärismaalaseks-saamise ponnistusse suhtunud irooniaga. „Valgete šamaanide“ kohta avaldab oma sarkastilised hinnangud Normani ülikooli professor Geary Hobson, puhastverd *cherokee* ja nimekas pärismaalaste kirjanduse uurija ning tutvustaja. Ta leiab, et luuletajad ei pea end vägisi šamaanideks kutsuma, vähemalt seni, kui nad ei suuda teha asju, mida suudavad tõelised šamaanid.

Ühe huvitava ökoloogilis-indianistliku liikumise eestvedajad olid ka Mall ja Tom. Selle juured on ühelt poolt ökoloogiateaduses ja teiselt poolt Looderanniku pärismaalaste religioonis ja kombestikust, kus lõhekultusel ja lõhepüügil oli keskne koht.

Looderanniku indiaanlased elasid peamiselt kudemise ajal püütud lõhekalast ja lõhekala oli ka üks keskseid tegelasi nende mütoloogias ja usku-

mustes. Sealkandis elab mitu liiki Vaikse ookeani lõhesid (*Oncorhynchus*), kes kõik koevad väikestes metsaojades ning kudemise järel hinge heidavad. Noored lõhemaimud veedavad mõne aja — kuni paar aastat — ojades-jõgedes ja siirduvad siis ookeani, kust tulevad suguküpsetena tagasi koduojja kudema ja surema. Lõhede elukäik on põnev, samuti on põnev nende osa kogu rannikuala ökosüsteemis, kuhu loomulikult kuulusid ka põliselanikud.

Ökoloogid on leidnud, et lõhedel oli ja on tähtis roll ka mõnede ainete ringluses. On tuntud fakt, et üks elu põhielemente fosfor kandub hõlpsamini maismaalt meredesse kui meredest maismaale. Fosfori ringkäik ei ole tasa-kaalus, eriti veel nüüd, mineraalväetiste ajastul. Tasub nimetada, et meile tuntud fosforväetised on kõik merelist päritolu. Fosfaadid, olgu Eestis, Marokos või Nauru saarel, on pärit meresetest, maapinna kurrutused on siinsel tüki muistset merepinda maaks kergitanud ja sinna kogunenud fosfori meile kättesaadavaks teinud. Muidu aga täidavad seda rolli ökosüsteemides kalu söövad merelinnud, kelle sitaga osa fosforit maale tagasi tuleb, või need-samad lõhekalad. Lõhi elab suurema osa ajast meres ja sealt on pärit tema keha. Kui ta sureb, jõuavad keha algained viimaks metsa ja toidavad taimi. Jõuliselt kasvav mets aga kaitseb lõhede lastetubasid, kruusaseid ojasid, varjates neid päikese eest ja hoides puhtana mudast ja muust saastast. Emalõhe koeb kruusasesse oja põhja uuristatud õnarusse, katab oma marja kivikestega ja jääb seda nädalaks-paariks valvama, enne kui sureb ja saab toiduks karudele, kullidele, rebastele, pesukarudele ja paljudele teistele. Nii elavad Vaikse ookeani rannikul lõhed metsaga põlises sümbioosis. Kuni inimene seda sümbioosi oma tegemistega ei riku.

Lõheojasid ohustab saastamine, olgu otsene või kaudne. Seal, kus metsad on maha võetud, soojeneb ojavesi liialt; vette valgub pinnast, mida puujuured enam kinni ei hoi. Lämmastik ja fosfor, mille varem omastasid puud, uhutakse nüüd vette, veed eutrofeeruvad ja kruusane põhi kattub mudaga: säärases ojas ei leia lõhed enam kudemiseks sobivaid kohti ja lõhemaimudel tuleb puudus hapnikust. Lõhed ei tule enam ojadesse, merre valgunud fosfor ja muud ained ei tule enam maale tagasi. Kui ketist võtta üks lüli, ei ole kett enam kett.

Tegelikult ei ole Elu Maal siiski mitte kett, vaid võrk, võrgustik, *network*. Mõne sõlme või silma purunemine ei riku veel võrku, ta on ka siis võrk, kuigi katkine võrk. Niisugune katkine võrk on praegu Maa biosfäär, meie kõikide eluvõrk. Ta on katkine, kuid toimib ikka. Me saame edasi elada ka ilma puhaste lõheojadeta, ilma kotkasteta, ilma tiigrita, pandata, juttself-kärnkonnata. Kuigi paljudele ei ole selline elu enam tõeline, täisväärtuslik elu, nad ei saa unustada Bali tiigrit, Atlase lõvi, Tasmaania kukkurhundi, Araali merd või Pühajõe. Aga paljud ei märka tiigrite ja kukkurhuntide kadumist ja Araali meri on meist kaugel. Ja kui saame metsa, tiigrite ja Pühajõe vastu uue auto, nõudepesumasina või puhkuse Kanaari saartel, tundub, et maailm on kõigele vaatamata paremaks, elu elamisväärsemaks muutunud. Liike sureb ju kogu aeg, jõgesid-järvi tekib ja kaob, kas meie aeg on siis ses

suhtes midagi erilist? Kas ei ole looduse taandumine lihtsalt see hind, mida meil on tulnud maksta parema tervise, parema informeerituse, suurema isikuvabaduse ja liikumisvabaduse eest? Elu võrk ei ole kunagi olnud päris terve, alati on temas auke, katkisi kohti, kuid alati on ta toiminud. Küllap ta toimib siis edaspidigi. Ka niimoodi mõtlevad paljud.

Vastata võiks, et Lõuna-Aasia tiiger ei ole praegu sedavõrd progressi kui ebausuhohver: rikkamaks saanud hiinlased on valmis maksma mustal turul head hinda tiigri maksa või ninasarviku sarve eest, mis on traditsioonilised imerohud. Ja kui mängus on tuhanded dollarid, ei kaitse tiigreid ja ninasarvikuid enam seadused, valvurid ega looduskaitsealane kasvatus koolides. Ning inimpõlve pärast võib tiigri mõret kuulda veel vaid helisalvestuselt.

Kas peab inimese rikkastumine tingimata viima looduse vaesumisele? Looduseseaduste järgi ilmselt küll: loodus on ikkagi meie elu ja rikkuse algallikas. Loodusest on meie geenid, meie toit, meie õli, metall ja puu. Ainult kultuur, keel, kombed, kunst ja teadus, ei ole otse loodusest, selle oleme loonud ise. Kuigi kultuuris on loodusega tegemist paleoliitilistest koopamaalidest kuni Andy Goldsworthy jääst ja langenud lehtedest installatsioonideni.

Kõige tugevamad hoiatusargumendid looduse ekspluateerimise, Suure Võrgu katkikäristamise vastu annab muidugi teadus, loodusteadus. Suur Võrk on tõenäoliktult üks selliseid struktuure, millega tegeleb perkolatsiooniteooria. Kui vähendame poorses vett läbilaskvas kâsnas pooride arvu, näiteks laseme neil ummistuda, saabub hetk, kui kâsn muutub vettpidavaks. See hetk saabub küllalt järsku, tegemist ei ole lineaarse muutusega — mida vähem on kâsnas poore, seda vähem nõrgub sealt läbi vett —, vaid muutus on mittelineaarne. Kui ummistuste arv ületab teatud piirläve, lakkab vee nõrgumine päriselt. See, mis praegu toimub Elu Suure Võrguga, on analoogne kâsna ummistamisega. Üks silm, üks poor teise järel lakkab olemast, ummistub. Ning ühel hetkel, ühel aastal või aastakümnel võib selle tagasimõju äkki avalduda katastroofilise jõuga, olgu siis ränkade epideemiadena või kliimakatastroofidena, mille vältimiseks või tõrjumiseks inimkonnal ei ole küllalt jõudu. Kui Suur Võrk käriseb, käriseb ta korraga mitmeks tükiks. See võib juhtuda kiiresti. Puu, kelle ma täna metsas langetasin, oli kasvand umbes üheksakümmend aastat, tema kukkumine võttis aega vähem kui kümme sekundit.

Lõhede kudemist ja suremist olen kord vaatamas käinud. See oli Kanadas, Vancouveri saarel, kus on väike kaitseala. Seal metsa all, põliste hiiglaslike elupuude all on väike oja, milles ja mille ääres kaldal vedeles sadu kalakorjuseid. Osa kalu oli veel elus, oja kubises neist ja nad kudesid või valvasid oma marja ja maimukesti. Kaldal askeldas kajakaid, vareised ja ronkasid. Öösel pidid kohale tulema karud, pesukarud ja teised neljajalgseid — lõhede tulek oli pidu kõigile. Seda pidu vaadates tajud selgemini, kui tihedalt Suures Võrgus on kokku sõlmitud surm ja sünd. Kas lõhed tulevad metsaojadesse surema või kudema, ons see nende mass-suitsiidid või pulmad või midagi muud? Narr inimlik küsimus — loodus ei tunne niisuguseid kategooriaid, loodus ei tunne ka küsimusi.

Ameerika aborigeenid nagu paljud teised arhailised rahvad olid kõige toimuva tsüklilisusest ja kõige seostest kõige teadlikumad kui meie aja inimesed. Nende maailmapildi aluseks olidki kujutelmad olulistest seostest inimese ja metsa, inimese ja looma, inimese ja lõhekala, inimese ja tema kaitsevaimu, taeva ja maa, sünni ja surma, võtmise ja andmise vahel. Nendel seostel püsis maailma tasakaal ja inimene pidi neid teadma ja hoidma. Kes metsalt võttis, pidi metsale andma, kes suri, sündis kuskil uuesti. Iga inimene oli seotud mõne loomaga, mõne vaimuga, mõne sõna ja nimega, mõne lauluga. See maailmanägemus oli omamoodi mütoloogiline Suur Võrk, mis kõike kõige ühendas. Tema sümbol oli preeriaindiaanlastel ring, Püha Ring, mis mõne rituaali puhul kividest maa peale ehitati.

Püha Ring või Suur Võrk erineb meie maailmapildist seeläbi, et ta ei ole niivõrd hierarhiline, tema tipus ei ole üht vägevast Taevaisa, kes kõike korraldab ja kamandab. Suur ja väike, ülemine ja alumine on kaksipidi seotud. Suur sõltub väikesest, ülemine alumisest, inimene metsast, mets inimesest. Muidugi on mõnel asjal või olekusel rohkem, teisel vähem väge, kuid seegi võib muutuda. Väike laululind võib olla vägevam kui inimene ja peatada kevade tuleku, kui inimene on teda kiviga visanud. Igatahes ei ole inimene tingimata mitte kõige vägevam olekus siin maa peal ja tal on tark seda meeles pidada.

Kristlusele on selline maailmanägemus võõras, kristlus on aborigeenide maausust hierarhilisem. Püramiidi tipus on kõige vägevam Jumal, tema all inglid, inglite all inimesed ja inimese all muu loodu. Üllatav oli aga mulle avastus, et kujutelm inimese ja Jumala vastastikusest sõltuvusest ei ole tundmatu judaismis. Oma eessõnas Martin Buberi hassiidi juttude kogule kirjutab kirjanik Chaim Potok, et Isaak Luria esitas oma kabalistlikus süsteemis kujutelm Jumala viltuläinud loomistööst, mis kahandas Jumala enda suurust ja tegi sellest maailmast vildaka. Selle vildaka maailma parandamine (*tikkun*) ja lunastamine on juudi rahva ülesanne: selleks on vaja hoolega täita käsuseadust — *mitzva*'sid, kiita, tänada ja ülistada Jumalat, kes nii saab enam Jumalaks.

Liikumine, millest rääkis, püüdis ühendada muistset maailmanägemust ökoloogiaga ning leida väljendusi nii kunstis, looduskaitsetegevuses kui ka ühises tegevuses, mida vahel võib nimetada rituaaliks. Peeti lõhepidusid, meisterdati lõhekujusid, tantsiti lõhetantsu, loodi kontaktid indiaanlastega ja õpiti nendelt üht-teist, mis ka indiaanlastes virgutas huvi oma vana kultuuri vastu.

Oma väikses raamatus „The Salmon of the Heart“ — „Südame lõhekala“ — kirjutab Tom: „Meil on vaja lõhet, et ta meenutaks meile: me ei ole üksi.“ Tema ja ta mõttekaaslaste unistustes saab lõhest looderanniku inimestele otseku hingeloom, loom, kes toob tagasi nende kaotatud hinge.

Käin korra Port Townsendis, väikeses linnas rannikul, mille omal ajal avastasid hipid ja nüüd on asustanud *yuppie*'d. Omal ajal oli ta kalurite, laeva-

ehitajate ja saeveskite linn, millel on oma osa ka indiaanlaste ümberkasvatamisel metslastest kristlikeks kehvikuteks ja alkohoolikuteks. Nüüd on siit kadund nii põliselanikud kui tööstus, purjetajatele ja pühapäevakalameestele ehitatakse küll veel paate. Seda, mida nimetatakse kultuuriks, on linnas suhteliselt palju tänu omaaegsetele hipidele. Harva on mul olnud nii tähelepanelikku kuulajaskonda kui siin. Siin elab ka mu kirjastaja ja toimetaja Sam oma kunstnikust naisega ja asub tema Copper Canyon Press, mis avaldab ilusas kujunduses kvaliteetkirjandust, peamiselt luulet.

Hipid on jäänd vanaks ja neid ei märka enam, nad on muutund sarnasemaks tavakodanikuga ja tavakodanik nendega. Põlishopide kolooniakesi olevat veel mõnel saarel, mis jäävad Ühendriikide ja Kanada vahele. Ühel neist, kus elasid Valmar ja Aino Tamm, olid eland peamiselt Briti eruohvitserid ja endised hipid oma koloriitsetes piparkoogistiili majakestes. Siin metsikus Läänes olid hipid omamoodi kultuuritoojad: nemad tõid kaasa kirjanduse, luuleõhtud, teatri, kunstkäsitöö ja koos sellega vabamat ja boheemlikumat vaimu. Muidugi ka uuemaid narkootikume.

Siin proovisin kunagi marihuanat, aga kostitaja suureks pettumuseks — tegin küll kõik tema õpetuse järgi — ei tunnud midagi. Ka tema oli muidugi endine hipi. Nüüd sain ühelt tuttavalt proovida *Psilocybe*'t, mida seal maal nimetatakse ka *magic mushroom*. Sõin näputäie kuivatatud seeni. Esialgu ei tunnud midagi, magama minnes aga kippus kangesti naer peale ja unenäod olid iseäralikud. Psilotsübe huvitas mind sellepärast, et üks teine tuttav rääkis tema mõjust väga intrigeerivalt. Ilmselt olen aga inimene, kellele narkootikumid midagi olulist ei anna. Uima, ekstaasi ja nägemusi ma ei taha, tahan selgust, vaimukirkust. Maagiline seen pidi aitama selleni jõuda, kui uskuda kuuldot. Mis aga siis, kui selline selgus, milleni muidu jõuad psilotsübe abiga, on sinu loomulik olek? Siis ei ole seenel tõesti muud teha kui sind — võib-olla äratundmise rõõmust — naerma ajada.

Proovida on veel *Lophophora* ehk *peyote*, mis on oluline põlisameeriklaste narkootikum. Pisike ilmetu kaktus, milles on aga mõnede meelest tohutu, lausa jumalik vägi, keda ka kummardatakse nagu jumalat. Veel üks näide mittehierarhisest maailmanägemisest, kus väike võib olla suurest palju vägevam ja tähtsam.

Port Townsendis pidin lugema natuke luuletusi ja siis käisime restoranis. Seal rääkis üks erakooli pidaja mulle midagi liigutavat. Ta oli oma lastega olnud loodusmatkal läbi metsade. Vihma valanud; nad olnud varjus kuskil kaljunuki all ja lugenud minu luuletust „The same sea in us all“. Nii tajun, et läänerannikul, Briti Columbias ja Washingtonis olen oma inimene. Kus on kirjaniku kodu? — Seal, kus teda loetakse ja mõistetakse.

Luuletusel „Seesama meri meis kõigis“, mis on saand minu visiitkaardiks mitmel maal ja mitmes keeles, on naturalistlik sünnilugu. Tema algus on peaaegu laen mereuuriija Hans Hassi raamatust „Me tuleme merest“, kus ta

seletab, et kõigi elusolendite veri on pärit muistse ookeani veest, on keemiliselt koostiselt praegugi sellele lähedane. Primitiivsete mereolevuste „vereringe“ oli lahtine. Ehituselt olid nad nagu lahtised torud: ühest otsast tõmmati veevooluga sisse toitu, teisest heideti eemale ülejäägid ja laguproduktid. Evolutsioonis toru sulgus, muutus kinniseks, sellel ei olnud enam otseühendust väliskeskkonnaga. Mere vahele meist väljas ja meie sees tekkis puhvermehhanism, mis aitas hoida sisevedeliku keemilist koostist püsivana. Nii võis mereolevused elada ka madalama või kõrgema soolsusega vees, kolida magevette ja hiljem maismaale. Kuid midagi algse ookeani veest kanname ikka endas, meie erütrotsüüdid ja muud verelibled ujuvad vedelikus, mis on keemiliselt koostiselt sarnane muistse mereveega. See on üks lisapõhjus, miks vahel räägin kõigist Maa elusolenditest meie-vormis — meie, inimesed, loomad, linnud, putukad...

Minu luuletust sobib suurepäraselt illustreerima lugu, mille mulle kunagi rääkis üks norralane. Viimase sõja ajal olevat ühel väiksel laeval Põhjamerel üks mees saand raskelt haavata ja kaotand palju verd. Ülekandeks ei olnud laeval verd ega füsioloogilist lahust kusagilt võtta, arst viis siis haavatu soontesse lihtsalt Põhjamere vett. Mees jäi ellu.

*Seesama
meri
meis
kõigis
punane
pime
soe*

*Kõigi
kaarte tuulte
tuksumine
südamepurjedes*

*vahujoom
läbi
valge
avaruse*

*mõlalt
pudenev
küsimus
veeremas
laine-
pinnale
tagasi*

hirm
 pimeduse
 taga
 kas see-
 sama meri
 ootamas
 merd

Maailma uudised jõudsid minuni interneti kaudu. BBCl on head koduleheküljed, sealt on lugeda seda, mida kodus kuulan lühilaineraadiost. BBC World Service'ist on pärit minu inglise keel. Neile, kes on küsind, kuidas ma olen nii hästi inglise keelt õppind rääkima ja kirjutama, vastan, et see on väga lihtne. Tuleb ainult kolmkümmend aastat iga päev tund aega BBCd kuulata. BBCst õpitud keelega on Ameerikas muidugi raskusi, haritlastega suheldes ei ole need aga nimetamisväär. Häтта võib jääda aga vähem harituteaga, kes enamasti ei tule ka selle peale, et võõramaalase huvides aeglasemalt ja selgemalt rääkida. Ja Ameerika elus on palju sellist, mis mind ei huvita ja millest ma ei oska ka siis rääkida, kui tahaksin. Ma ei tea tänini, misasi on *base ball*, ma ei tunne ka muid mängu ja nende terminoloogiat. Ka male ja kaardimäng on mulle tundmata maailmad, olgu eesti või inglise keeles. Seda kõike tundmata muidugi Ameerikas oma inimeseks ei saa, aga omad inimesed elavad seal ainult sisemaal, kaugemal mõlemast ookeanist, sellistes kontinentaalsetes osariikides nagu Nebraska, Kansas, Missouri või Iowa. Need omad inimesed söövad popkorni ja hamburgereid, armastavad pesapalli ja usuvad Piiblit. Nad on tüsedad, sõbralikud ja räägivad ja naeravad kole valjusti. On häda, kui nad bussis või lennukis sinu lähedale satuvad, siis tuleb sul paar tundi kuulda põhjalikku ja lärmakat vestlust pesapallist, mida katkestab veel valjem naerulagin. Üldiselt mulle meeldib optimism, aga parem oleks, kui temas oleks vähem detsibelle.

Piibel on sisemaa inimestele ka püha asi, tema kaanel seisab „The Holy Bible“. Mulle ja mu pojale kingiti Ameerikas Piibel. Mulle selle tõlge meeldis, eriti poeetilised kohad nagu psalmid ja Laulude Laul.

Kuna Piibli sõna on tõde, on Ameerikas ikka pahandusi evolutsiooni-teooriaga. Marukristlased ei taha leppida isegi evolutsiooni ideega, rääkimata Darwinist. Südamaal ei räägi paljud õpetajad tänini lastele evolutsioonist, kuna soovivad säilitada häid suhteid koolinõukogudega, millest mõnedki on fundamentalistide käes. Südamaalt on pärit misjonärid, kes püüavad veel darvinismist rikkumata aborigeene Uus-Gineas või Amasoonias selle hukutava mõju eest kaitsta. Prantsuse etnograaf Philippe Descola kirjutab oma raamatus „Les lances du crépuscule“ („Hämariku odad“) misjonäride jagatud koomiksiraamatust, kus räpasele hipi-auditooriumile inimese esivanemana räpast ahvi demonstreerivast professorist Jumala abiga saab kreatsioonist, kes — samuti Jumala abiga — kaotab oma näo juutlikud jooned. Ta lastakse

kohe töölt lahti, raevunud hipid lintšivad ta, aga ta on leidnud lunastuse ja tema hinge viib ingel taevasse.

Minu kokkupuuted fundamentalistidega ja misjonäridega on olnud minimaalsed. Loodan, et mu bioväli hoiab nad eemal. Ohios käisin kord Normaniga, kelle juures Lemmit vahetusõpilasena elas, naabri laudas vaatamas pullikest, keda Norman endale osta tahtis. Laut oli päris kodune, pullikesed nagu pullikesed ikka ja õhus tuttav sõnniku ja kuivatatud heinte lõhn. Hiljem räägiti mulle, et kui pulli peremees oli kuulnud, et olen Eestist, tahtnud ta kohe tulla minuga „Jumalast rääkima“. Norman ja ta naine Cathy said mehe ära veenda, et ta ei tuleks. Ma ei tea, mis sellest rääkimisest oleks tulnud, aga vaevalt rõõmustavat kummalegi poolele. Lapsepõlvest peale on äge usklikkus mulle võõristav olnud, sektantides oli minu pilgule midagi samasugust kui veendunud, „ideelistes“ kommunistides ja leebemat sorti vaimuhaigetes. Nad kõik on normaalsed ja tasakaalukad teatud piirini, üle selle astudes aga äkki minetavad igasuguse kriitilisuse ja võime teist kuulata ja tema kahtlusi aktsepteerida. Tajusin sellistes inimestes ohtu oma vaimule, neis oli otsekui peidus metsloom, valmis mingil hetkel mind ründama ja alistama. Just nimelt alistama. Oma usule, oma ideele, oma parteile, oma Jumalale, oma Isandale. Jah, Piibli originaalis ei ole vahet sõnade Isand ja Issand vahel, viimane on eesti uudislooming. Alpkristlastele oli Jumal ikka Isand, Peremees, Ülemus, Boss, kelle teenija, sõdur või ori oli kristlane. *Miles Christi* — Kristuse sõjamees, või *Servus Domini* — Isanda ori, on vanemates kristlikes tekstides tavalised. Mulle on mõte sellest, et peaksin hakkama kellegi orjaks, sõjameheks, naljakas ja võõristav. Sama naljakas ja võõristav kui mõte teha kedagi teist enda või kellegi teise orjaks. Kristus, Buddha või näiteks rabi Nahman sõbrana, õpetajana, rabina — seda küll. Tiibeti mõttetargad seletavad, et ka guru ja õpilase vahekord on kõigepealt kahe sõbra vahekord.

Jumal kui isa — *abba*. Aga mul pole isa kunagi olnud. Seltsimees Stalin võttis mult isa, kui olin veel hällis ja hälli ees valvas vanaisa koer Joy. Võib-olla tahtis seltsimees Stalin tõesti olla kõigi laste isa, võib-olla tal oli seesugune kompleks. Mine teda tea. Vanaisa mul oli, tema magas teises toas, mängis malet ja rääkis oma sõpradega poliitikast. Indiaanlased nimetavadki kõige ülemat jumalat vanaisaks. Aga ma ei tea, kuidas sellise jumaliku vanaisaga suhelda. Indiaanlased ka ei teadnud ja otsisid enamasti endale mõne lähedasema olevuse.

Ühel õhtul oli BBC uudistest lugeda, et Türgi eriuksus võttis Kenyas Nairobi kinni kurdi sisside juhi Öcalani. Olin kohe kindel, et seda ei saadud teha ilma ameeriklaste abita. Hiljem tunnistaski keegi „anonüümseks jääda sooviv“ riigidepartemangu esindaja, et ameeriklased andsid türklastele abi ja jälgisid Öcalani liikumisi kogu aeg. Kuskil Ameerikas kuulsin juttu ka Iisraeli luure koostööst türklastega. Mis on poliitilisi realiteete arvestades enam kui tõenäoline. Juudi riigile on Türgi praegu väga oluline liitlane Lähis-

Ida segases ja vaenulikuvõitu ümbruses. Nii tuleb türklastele vastu tulla. Ka USAle on suhted Türgiga endiselt tähtsad. Kas aga selle nimel oli tõesti tarvis sekkuda Türgis käivasse kodusõtta, mida mõlemad pooled on pidanud erakordse julmusega? Usun, et praegu vajab maailm politseinikku ja esialgu pole selleks paremat kandidaati kui USA. Kuid politsei eeldab õiguskorda; kus seda ei ole, on tegu politseiriigiga, politsei on diktatuuri ja türannia teenistuses. Türgi on selline riik, kes ei tunnista kurdi rahva õigust olemasolulegi, rääkimata enesemääramisest. Riigis, kus ka botaanilises nomenklatuuris asendatakse sõna *kurdica* või *kurdicus* millegi poliitiliselt korrektsemaga, ei saa tõsiselt võtta väiteid inimõigustest. Kas sellise riigi vastu enesemääramise eest sõdivad kurdid on terroristid või sissid või vabadusvõitlejad?

Meie peres ei imetletud kunagi metsavendi ja ei näe minagi põhjust neid rahvuskangelasteks pidada, tean nende tegudest liiga palju nagu Türgi armee või PKK sisside tegudest. Kuid ikkagi on Hirmsas Antsus või Koovikus midagi mulle inimlikult lähedasemat kui nende jälitajates. Ma ei ole metsavendade poolt, kuid veel vähem saan ma olla karistussalklaste poolt. Olgu nad enkavedeelased Võrumaa metsades või Türgi sandarmid Kurdi mägedes. Türgi riigil oleks palju vajalikumat ja targemat teha kui keelduda kangekaelselt tunnistamast kurdi rahvuse olemasolu Türgis ja kanda selletõttu ränga kodusõja koormat.

Ameeriklased ja iisraellased aga, kes esinesid Türgi sandarmite jälituskoorte rollis, astusid sellega tahes või tahtmata ühe politseiriigi politsei teenistusse. Kui see on maailmapolitsei sünd, kas siis on maailm muutumas politseiriigiks? Kohus, mis sissijuhi oletatavasti surma mõistab, pidi koosnema kolmest mehest, üks neist on ohvitser. Meie inimestele meenutab see muidugi omaaegseid troikasid, kes mängiva kergusega rahvaenlasi teise ilma saatsid...

Tom on olnud kohalikus poliitikas, ajades peamiselt rohelist asja, võideldes metsade, puude, lõhede ja lõheojade eest. Üks väide, mille juurde ta ikka tagasi tuleb, on USA suur häda, et looduskaitstjad ja organiseerunud töölised üksteist ei mõista ja koos ei tegutse. Vastupidi: töölised suhtuvad looduskaitsetesse vaenulikult, nähes neis ohtu töökohtadele, mis metsamajandusest elavatel ääremaadel on tõsine probleem. Probleem, millele looduskaitstjad ei ole eriti mõelnud. Keskkonnakaitset segab USAs ka traditsiooniline individualism: inimene ei suuda leppida sellega, et ta ei saa oma maal ja metsas teha seda, mis tahab. Võime öelda, et nii põrkavad seal kokku indiaanlaste ja tulnukate arusaamad inimese õigustest ja kohustustest maa peal. Käremeelsete looduskaitstjate meelest kuulub inimene Maale, omade inimeste meelest Maa inimesele. Neid äärmuslikke seisukohti on raske lepitada, kuigi ameeriklased on tuntud kompromissimeistrid. Nende hulgas on aga radikaale, kes on valmis looduse kaitsmiseks hakkama terroristideks — üks selline oli kurbkuulus Unabomber — või siis moodustama omaalgatuslikke illegaalseid karistussalku, et vajaduse korral looduskaitstjatele relvaga vastu astuda. Loo-

duskaitsjaid peavad ohtlikuks vastaseks ka mõned muud fanaatikute relvas-tatud organisatsioonid, kes kardavad Ameerika-vastast vandenõu. Varasematel aegadel uskusid nad, et Valges Majas on reeturid, kes on USA müünud maha venelastele ja valmistanud pinda Vene vägede maabumiseks Ühendriikides. Nüüd, kui ka kõige sõgedamal fanaatikul on raske kujutleda Vene invasiooni Ameerikasse, on vandenõuteooriad mõnevõrra muutunud: Venemaa asemele on asunud föderaalvõimud, olgu omaette või salaliidus ÜRO-ga. Nende eesmärk on võtta ameeriklastelt vabadus, sealhulgas relvakandmise õigus, ja nad siis orjastada. Mingi sellise idee nimel lasi Oklahomas suure föderaalhoone õhku endine sõjaväelane Timothy McVeigh. Hoones oli muuhulgas lasteaed, enamus lapsi sai surma.

Igal on omad mured: kes kardab venelasi, kes ÜROd, kes värvilisi. Meie istume õhtul ja arutame, kas on midagi teha selle poolearulise tarbimisühiskonnaga, mis valgub igale poole üle maailma ja laastab kõik, mis talle ette jääb: metsad, jõed, kultuurid, religioonid... Inimkond kasvab kiirelt, veel kiiremini tema vajadused ja soovid, mida Ameerika tahes või tahtmata stimuleerib, Ameerika on maailma avaliku arvamuse liider, Ameerika filme vaadates kujunevad noorel inimesel Euroopas, Aafrikas, Aasias arusaamad sellest, milline peaks olema ilus elu, ilus kodu, ilus auto ja ilus naine. Andra Veidemann rääkis, kuidas talle Hiinas olid naised kurtnud, et nad ei ole ilusad nagu valged naised. Andra pidi hiinlannasid lohutama, et nad ei olegi inetud. Eks ole samad mured hindulannadel ja aafrikannadel — viimaste õnneks on ka Ühendriikides ja Ameerika filmides musti iludusi, kellelt mõõtu võtta.

On tehtud lihtsaid ja elegantseid rehkendusi, mis saaks, kui muu maailm võtaks omaks Ameerika priiskava elustiili, mille juurde kuulub oma maja, omad autod (igas peres mitu) ja hulk kodumasinaid. Kui Hiinas oleks autode ja inimeste suhtarv sama mis Ühendriikides, ei jätkuks nende kütuseks praegusest maailma õlitoodangust. Vaja oleks päevas umbes 10 miljonit tonni, 1996. aastal oli maailma kogu õlitoodang vaid umbes 80 protsenti sellest. Kui hiinlased sööksid sama palju loomaliha kui ameeriklased, kuluks neil loomasöödaks terve USA aastatoodanguga võrdne kogus teravilja. Moraal on selge: ameeriklaste elulaad ei sobi hiinlastele, ei sobi ilmselt ka aafriklastele, indiaanlastele ega ladina-ameeriklastele. Ja ometi püsib ameerika elulaad endiselt suure eeskujuna meile kõigile, Oscarite jagamine on meilegi kultuurisündmus ja president Clintoni armulugudele elab eestikeelne ajakirjandus kaasa nagu Ameerika omagi.

Usun, et maailm vajaks mingit muud eeskuju Ameerika asemel. Looduskaitsjad peaksid sellele mõtlema, tuleks otsida ühiskond, kus ei elata nii pillavalt, kus elu kvaliteet ja keskkonna kvaliteet on rahuldaval tasemel ja neid on sellisena võimalik ka hoida ettenähtavas tulevikus. Sellist ühiskonda vaevalt praegu kuskilt leida on, tema võiks aga välja mõelda ja välja arvutada, luua temast järgmise sajandi suure utoopia, mille järgi inimesed oma elu püüaksid korraldada.

Meie aja utopia on Ameerika. Nii on meie aja üks põhiküsimusi, kas Ameerika suudab oma elulaadi muuta, elada tagasihoidlikumalt ja säästvamalt. Ehk piltlikumalt öeldes, kas Ameerika saab oma pidurid tööle, enne kui tema ja tema järel tema matkijad ja tema võistlejad sõidavad kraavi.

Täna veel on Ameerika majanduses kõik suurepärane ja aktsiate kursid börsil aina tõusevad.

Köögis räägib vahele raadio, Kanada raadio, sest kanadalased annavad veel normaalseid uudistesasteid, räägivad sellest, mis toimub kodumaal ja laias maailmas. Kanada ei tunne end maailmana, ei ole nii *self-sufficient* kui see maa siin, mida Kanadas kutsutakse Ameerikaks.

Raadio rääkis, et senatis ei läind president Clintoni tagandamise otsus läbi, võiks isegi öelda, et see kukkus läbi ja jättis presidendi vastased — konservatiividest ja fundamentalistidest republikaanid — häbisse ja segadusse. Presidendivastane kampaania pöördus selle algatajate vastu. Minu tutvuskonnas oli enamus inimesi loomulikult sellega rahul, Clintoni kurje vastaseid nende hulgas ei olnud. Isegi eestlaste hulgas, kes on üldiselt pisut konservatiivsemad ja vabariiklikumad kui USA keskmine. Paistab, et kirglik republikaan Ilmar Mikiver on isegi enamikule suguvendadele seal liig. Tema vist lootis viimase hetkeni, et Bill lahkub, ega suutnud seda lootust ka oma raadiojutlustes hästi varjata. Imelik, miks on Eesti Raadio valind endale Ameerikas ja Iisraelis stamm-kirjasaatjateks äärmuslike vaadetega inimesed — Ilmar Mikiveri ja Samuel Lazikini. Mõlemate antud pilt on selgelt ühekülgne ja tugevasti poleemiline, meie kuulaja vajaks aga rohkem objektiivset, tasakaalustatud ja eri arvamus erapooletult esitavat korrespondentsi. Nagu läkitavad Boris Gorbunov Peterburist ja Tiina Tammann Londoni lähistelt.

Clintoni jäämisest oli ka minul hea meel. Temas on midagi, mis mulle meeldib. Tema seksuaalhullus ja -lollus ei ole võõras minulegi: olen teinud paljut mida tema ja tema moralistidest vastased hirmutavad mind. Usun ikka, et tulevane fašism on fundamentalistlik, midagi sellist, mida kirjeldab Margaret Atwood oma raamatus „Teenijanna lugu“ (e. k. 1994). Need, kes tahtsid kukutada Clintonit ja panid ametisse inkvisiitori, endise piiblikaupmehe Kenneth Starri, on minu meelest ohtlikud. Ameerikale ja tervele maailmale. Ühe inimese eraelu selline avalikkuse ette paiskamine nagu Starri komisjon tegi USA presidendiga, on võigas pretседent. Ajaloost meenutab vastne clintoniana mulle Provence'is tegutsenud inkvisitsiooni protokolle, millest Emmanuel Le Roi La Durie on kirjutanud raamatu „Montaillou“. Ka seal jõuti peaaegu totaalse deprivatiseerimiseni. Inkvisitsiooni tegeles tõesti kohtumõistmisega inimese üle ja tal oli omas paradigmas õigus uurida kogu inimese käitumist. Tänapäeva õigusriigis aga mõistetakse kohut inimese tegude, mitte tema isiksuse üle, nii ei ole tema deprivatiseerimine kuidagi õigustatud.

Tom ja Mall on kunstnikud, aga mitte generalnaja linija omad: edukas, läbi-
lõoja kunstnik ei ela metsas ja ei tegele lõhekala-kultuse taaselusdamisega.

Esitasin Tomilegi oma arusaama XX sajandist kui Suure Kunsti sajandist. Sellest, et stalinism ja hitlerism olid minu meelest suuresti kunstilised nähtused, neile saaks leida vaid kunstilise põhjenduse. Tom tunnistas, et enamuse kunstnikkudega ei saa ta rääkida: nende mõttemaailm, nende väärtused on teistsugused. Tüüpiline kunstnik on egotsentrik, talle on kõige olulisem eneseostus, enda maksmapanemine, ja selle nimel on ta valmis olema agressiivne kuni teatava sadismini välja. Ta elab oma elu ja teeb oma tööd selleks, et püstitada monument, mälestussammas iseendale. Nii ei ole tema väärtusmaailmas kohta eluväärtustel, sest teatud mõttes ta ei ela päris elu — tema elu ja kunst on posthuumne, hauatagune. Siin tuleb ilmsiks mingi osa modernse (post-, trans-, hüper- jt. modernse) kunsti lähedus religioonile, mis peab hauatagust elu siinsest olulisemaks. Avangardistlik kunst püüab luua tehispardiisi või tehispõrgut, midagi, mis oleks üle elu, suurem, huvitavam kui elu. Selle nimel on ta valmis minema elust mööda ja isegi elu vastu. Mingil hetkel võib ta sedasi muutuda eluvaenulikuks, ohtlikuks jõuks.

On kombeks pahandada nende üle, kes toovad eetilisi argumente esteetilistesse vaidlustesse, kritiseerivad kunsti moralistlikelt positsioonidelt. Kuid sama hull on asi, kui esteetilised argumendid tuuakse eetilistesse vaidlustesse. Küsimus, kumb on olulisem, kas elu või kunst, ei ole mingil juhul esteetiline küsimus. Sellele küsimusele ei ole vastust kunstimaailma sees. Normaalne vastus oleks, et olulisem on elu, elu on kõige muu eeldus. Kuid juba Roomas teati väljendust *Vita brevis, ars longa*: elu on lühike, kunst pikk. Sellest joonistas kord Mati Unt pildi. Pildil oli kaks joonekest, üks lühem, selle alla oli kirjutatud VITA, teine pikem, selle alla oli kirjutatud ARS. Mulle tundub, et kui mõtet loogiliselt arendada, tuleb välja, et kunsti nimel võib minna ka elu vastu, surma poole. Kui kunst ei teeni elu, vaid elu kunsti, võib kunst teenida surma, vajada surma.

Meie aeg kummardab suurt, vägevat, enneolematut, suurejoonelist. Need ei ole elu, vaid kunsti väärtused. Vägevusekultus ja võimuiha on esteetilised pürgimused. Nagu püüd kunstiga silma paista, kuulsaks saada, teistest üle olla. Need on muidugi inimlikud ja enamgi kui inimlikud püüded. Loomakarjaski on hierarhia. Koer püüab saada *top dog*'iks, tippkoeraks. Võitlus positsiooni, staatuse, võimu pärast on osa elust. Osa võib aga vahel sattuda tervikuga vastuollu, pöörduda tema vastu. Nagu legendis üks ingel, Lucifer, pöördus Jumala vastu. Meie aja kunstis ongi see langenud ingel, kunstis on Kurat, meie enda loodud, kasvatatud Kurat.

Kristlikud teisitimõtlejad, näiteks Origenes, uskusid, et kord leiavad kõik lunastuse, ka Kurat. Sedasama usuvad ka hassiidid. Judaismis ei ole küll Kurat kaugeltki nii oluline tegelane kui kristluses. Ehk siis leiab ka kunstikurat kunagi oma lunastuse.

Loen vahepeal raamatuid ja ajakirju, mida majast leian, kui pererahvas oma töödega ametis. „Discovery“ on pikem artikkel muumiatest, mida Ameerikas

leidub väga palju, vahest rohkemgi kui Vanas Maailmas. Muumiaid on leitud Peruust, mujalt Ladina-Ameerikast ning ka praegustest edelaosariikidest. Neid uurides avastasid meedikud, et muinasameeriklaste tervis oli kehv. Nad kannatasid igasugu parasiitide all, millest mõned, kõrgematel laiuskraadidel õnneks tundmatud, võisid oma ohvri saata vastikusse surma. *Trypanosoma cruzi* näiteks tungib inimese kehasse ja kahjustab närvisüsteemi. Selle tulemuseks võib olla jämesoole peristaltika nõrgenemine, nii et inimene ei saa enam loomulikult teel soolt tühjendada ja sureb millessegi, mida võiks nimetada pasasurmaks — suurema osa tema kõhust võtab enda alla täitunud ja paisunud jämesool. Sellistest parasiitidest saab jagu päris lihtsalt: ei tohi süüa toorest kala ja liha, peab pidama mõõdukalt puhtust. Kõige austuse juures vanade rahvaste kultuuri ja religiooni vastu — nii põlisperuulased kui põlisarizonalased on meile pärandand võluvaid tarkunsti — on imelik, kuidas nad ei avastanud mõningaid hügieeni põhireegleid. Need said varakult selgeks näiteks hiinlastele, kes juba muistsest ajast ei söö midagi toorest ega joo keetmata vett. Tulemuseks oli demograafiline plahvatus, mis tegi Hiinast maailma rahvarikkama maa juba 2000 aastat tagasi: Keskriigis elas juba Hani impeeriumi ajal (ca 200 e.m.a—200 m.a.) umbes 50 miljonit inimest. Rooma impeeriumis oli hiilgeajal umbes 30 miljonit elanikku, mis tollal tähendas juba ülerahvastust. Erinevalt Euroopast, mis suunas oma rahvastiku ülejäägid Ameerikasse ja Austraaliasse, oli hiinlastel palju väiksem huvi uute maade asustamise ja koloniseerimise vastu. Nii on Hiina südamaal asustus uskumatult tihe. Prantsuse filosoof Michel Serres kirjutab, et Ida-Hiina otsatute põldude ja aegade keskel tundis ta, et seal on ajalugu lõppenud: edasi pole kuskile minna, kõik haritav maa on haritud.

1938. aasta Eesti Entsüklopeedias antakse Hiina elanike arvuks 448 miljonit, see on ainult 10 korda rohkem kui 2000 aasta eest. Mehhikos elas 1930ndatel veel alla 17 miljoni inimese, Kenyas 3 miljonit. See oli enne antibiootikume ja muid meditsiini saavutusi, enne võitu rōugete ja poliomieliidi üle, enne tõhusaid insektitsiide. Nüüd elab Mehhikos ligi 90 miljonit inimest, Kenyas umbes 25 miljonit, pealinnas Ciudad de Mexicos endas on juba varsti sama palju elanikke kui oli terve riigis kaks inimpõlve tagasi. Mõjuv illustratsioon demograafilise plahvatuse mõistele. Selle plahvatuse on olulisel määral tekitanud meditsiin, mis viis Maa inimpopulatsiooni välja tema looduslike vaenlaste — bakterite, viiruste ja muude parasiitide kontrolli alt. Mis või kes neid asendab? Kas ilmuvad uued vaenlased, tulevad tagasi muteerunud, antibiootikumide vastu immuunsed vanad mikroobid või saab inimkond oma kasvu piiramisega ise, oma mõistuse abil hakkama? Vastus eeldaks, et me oskame mõistust mõõta ja määrata, kui palju teda mingi probleemi lahendamiseks vaja on. Seegi vajab mõistust ja ilmselt rohkem, kui meil praegu on. Nii jääb küsimus vastuseta ja mõistuse ressursid hindamata. Nagu ka aeg, mis on teine kriitiline ressurss.

(Järgneb)

SÜTERÄTTI KANDES

On õpetlik, et lihtsalt ühendatud jõuga
me leitud laeva üle vee ei vii.
Kui saadeti meid teele teise nõuga,
ei eal jää süüdi meri, tappeski.

On saladus, mis hoonet kütab ahi,
kus löödud haavad igavesti põlevad.
Ei tohi olla peatu tulekahi!
Las pühitsetuks saame, mõlemad!

On vajalik, et ajalikel ärateedel,
kui ilu nimel ükski täht ei särele,
me saame kokku.

Kas või viimsel reedel!

Sind palun, seni igatse mu järele

PIRET BRISTOL

KOHT SILMAPIIRIL

1

olen põgeneja sinu jälg
minu peeglis olen ise oma isa ja ema
kas eelistad midagi muud? kõrghooneid
taldrikuid kardinateta aknaid
olen kõigega nõus ja
tulen sulle vastu ka sulle
kui ootad et valin
ilma vägivallata ükskõikselt kiiresti

need olid suured pühad
elada tuleb ikka kuidagi
nii et ei ole hirm
liigse koormata põhilist varjates
kõigi eest — külla kutsudes
maha jättes unustades kalleid märke
sest midagi ei saa muuta
ei saa muuta sügist sest lubadused tehti avalikuks
millal tuleb lõpp kui ise ei julge teha
surnud hääled lohutavad elavate soojus
oli naeruväärne
näod peaaegu pimedate ühes suunas vaatavate silmadega
neid polnud sel pildil palju

on veel pilt mida näitasid sina
kas sulle tulevad sinu tookordsed mõtted meelde
ja kui tulevad kas need on tähtsad
ma ei tunne et minus
oleks nii suur auk selline tühjus
et küsida ei saa
saan küll ja tagasi mõtlemine teeb haiget
isegi kui üksi valu tundsin
miks peaksid siis imeks panema meeleehtlikku klammerdumist
sinu külge — või selle suhte
käegakatsutavasse kombatavasse
et tahan tunda puudutusi üle kõige ainult neid
ühel korral või ka mitu korda järjest
sest muu on liiga nõrk selleks ajaks kui loevad
ainult tugevad

2

üks liigutus öö jooksul mitu korda
 saadab meie kaudu sõnumi maailma
 selle hapra seina taga
 läbi kõrghoonete läbi
 katkematu liikluse labürindi
 kus oli nii kerge eksida
 kümneid sadu olulisi hetki eluea alguses
 ainult mitte seal kus tuttav hele tänav
 veab meid läbi taevaste ja uste kaitsvate siltide
 pärastlõunasse — päikese ees ripuvad oksad punakad väädid
 läbi kirvesilma teekond allmaailma
 vere hääel vere tungivad sosinad sinu kõrvades
 telefonis kõrvaklappides toas
 kutse uppuda heita end sügavikku
 kus soojad lained lõövad kokku su vastupanutu keha kohal
 taevaste ja sõnatute valvurite järel

ma puudutasin neidki sellesama käega
 peatingli sinise mantli kuldseid tikandeid
 tema hääel ulatus minuni kümne aasta kaugusest ajast
 ja minu killud minu kildudest pani kokku
 uue olendi tugeva vägivaldse
 endasarnase

3

mõnikord häbenen keha mis
 kasutab enda kahjuks ära mu nõrkusi
 nagu oleks temasse kodeeritud
 valu mida tuleb jagada teiste kehadega
 et seda saaks rohkem — või kasutab valu
 keha omadust
 armastada ja sellega haiget teha sellised
 triviaalsed mõttekäigud
 kaugel sellest mida kogen või et on vaja
 sellest kirjutada ning rääkida
 kui rääkida siis jälle natuke vaiksema häälega
 kui tavaliselt kas kardan seda

kirjavahemärgid ja pikad read
tähendaksid avalikumat juttu
mida oleks ju lihtne rääkida
ka niisama sinu vastas istudes
nagu midagi juhuslikku

ei saa midagi rääkida ja ma ei tea miks
peaks heitma magama et kõik läheks
aga võib-olla läheb ka ilma nii korralik olemata
võin ka lihtsalt mõnevõrra ebaõiglaselt
öelda et deemonid on pärit lapsepõlvest
ja võib-olla jätaavad mind kunagi rahule
sõna-sõnalt tulevad meelde
kõik valed laused ja et pärast
on tühjus suurem
usud olen väga harva nutnud
seda juhtus purjus peaga sagedamini
kuigi mitte ainult purjus peaga
tahtsin tõsimeeli ennast aidata
sest: tehti ettevalmistusi
nüüd tuleb hakkama saada ilma

•

see et on raske et täna
esmaspäeval kaheteistkümnendal juulil on raske
pärast kõiki aastaid millel oli nii palju öelda
ainult mina ei kuulnud
oma valikute ohver
nagu igauks — vale teadmisega
et on kõrge lootus mida ennustati
punane plinkiv maailm tee valge keskjoon
eks te öelge et see pole tõsi
ja keelake lausa käegakatsutav tõelisus
ja keelake silmused keelake ringid
need ei päästnud mind
ehk olen erand
jõgi voolas laisalt tõrv määris
nagu teistelgi aegadel
jooned pesus välja ei tulnud

kangelastegusid ei oodatud
vaid põgusat reisi iseendasse valetaja käekõrval
laine loksus vastu kallast juuksed laiali

•

kõik seisab — nagu lume esimesel päeval
tuln ja läksin tänagi ega muutnud midagi teistsuguseks
kohustused mida võtsime tõsiselt muutusid meist tugevamaks
mida saab vastu
kui mitte meelerahu või ärevust suuri investeeringuid
panka mida homme pole olemas
mis on olemas?
siis kui väsimus on suur ja öö ümbritseb mind siin
võõras linnas ja mitte midagi ei tunne
ning laiad helbed lämmitavad väljavaate
sakiline pragu krohvis muutub laiemaks
ja sinuni ei juhi ükski jälg

tulin ise endale vastu üle ajasügavuse
siis olid jää ja lumi teises kohas
ja inimesed — jätan neile vabaduse
olla minuta — minust ainult mõelda
nii võiks mul olla õigus ja vabadus eksisteerida
ainult mõtetes kus pole midagi üleaarust
õigustused ja kõik ilus kõik ilus
koht silmapiiril sinu südames
telefonis kõrvaklappides
toas

Ma kuulsin midagi, ütles Reming. Tõuse üles.

Karp ei iitsatanudki.

Ärka nüüd ometi, kordas Reming pisut valjemini, ometi nõnda, et jala all prõksatavat oksagi kuulma häälestunud erksas kõrvas sulas tema sosin lehtede rabinasse, üksikute tuulehoogude sahinasse puulatvades.

Karp ei teinud teist nägugi, ainult rõhatas läbi une.

Reming kuulatas uuesti ja veendus, et polnud eksinud: lähedast teed pidi liikus nende poole väsinud ja äraaetud, vastumeelselt turtsuv auto. See ei saanud midagi head tähendada, üheksal juhul kümnest mitte.

Nüüd torkas Reming Karpi nimetissõrmega ribide vahele. See kiunatas ja avas silmad.

Lase magada, tõbras, sisistas ta läbi hammaste. Kes teab, äkki on viimane uni, millest üles ka ärkab.

Või ei ärka, ütles Reming. Kuula ise.

Auto oli seisma jäänud ning läbi metsa kostis kellegi kärkivat häält, ometi nii kaugelt, et ei saanud sellestki täpselt aru, mis keelt räägiti.

Kui need on tulijad, siis on meil lips läbi, ütles Reming.

Vaevalt, et juba nemad, arvas Karp. Eile ei olnud kahureid veel kuulda, ega nad ühe ööga nii kaugele ka ei jõudnud.

Siis on meil veel teatavaid võimalusi, ütles Reming.

Me peaksime minema asja uurima, ütles Karp. Kes teab, äkki võtavad veel auto peale ja viivad randa ära.

Sa oled peast segi, kohmas Reming. Praegu on igäüks ainult enda eest. Kui võtavadki auto peale, siis ainult selleks, et relvad ja sõrmused kätte saada. Ja kell.

Keegi ei taha su kella, ütles Karp. Kedagi ei huvita, mis kell on.

Mind huvitab, ütles Reming. Ja kui ei huvitagi, siis võib selle mõne talumehe käest toidu vastu vahetada.

Milleks vahetada, kui on relvad, kehtas Karp õlgu. Vahetuskaubaga võib alati petta saada.

Eemal auto juures oli nüüd juba tükk aega vaikne olnud.

Äkki läheme tõesti ja vaatame, ütles Reming, sest ta ei kannatanud tumma ootamist enam välja.

Nad liikusid läbi metsa täiesti hääletult. Auto oli peatunud keset teed ning selle kõrval seisis noor mees, vaevalt kahekümnene, ja kiskus oskamatult suitsu. Ühes kõrvas kandis ta väikest kõrvarõngast. Karpil läksid silmad põlema, ta oli juba mitu päeva päris ilma suitsuta olnud ning lihased tõmbusid juba paljast mõttest paarile mahvile valusalt kokku.

Mees oli nähtavasti autojuht. Mineja, mitte tulija, märkis Reming

rahulolevalt. Pealegi kogenematu, vaevalt et sõdurina kuigi vilunud. Rohkem ei paistnud kedagi olevat.

Me võiksime neilt auto üle võtta, hingas Karp talle kõrva. Sina mine ja tee temaga juttu, mina hiilin teiselt poolt ringi.

Enne olid hääled, hingas Reming vastu. Neid peab olema rohkem.

Kui jõuame, teeme kaabet, ütles Karp. Teised on ilmselt metsas sital, mis muud.

Reming noogutas. Risk tasus end ära. Auto aitab neil võib-olla paari päevaga randa pääseda, kui ainult bensiini jätkub. Ja sealt paadiga üle. Kummalgi oli selleks sõrmus sõrmes, üle vee sõitmise hind.

Olgu, ütles ta, ja kui autojuht teisele poole vaatas, hiilis paar sammu allatuult, et otsekui juhusliku rändajana teele ilmuda.

Päevast, sõdurpoiss, hõikas ta autojuhile sujuvas minejate keeles. Kas äkki küüti ka saab?

Ma ei tea, ma pean härra leitnandi käest küsima, vastas autojuht pisut ehmunult. Me jääme oma väeosast maha ja meil on kaunis kiire. Härra leitnandil on tervisehäire.

Eks küsi siis, kehitas Reming õlgu.

Kui ta metsast tagasi tuleb, ütles autojuht. Kuhu kanti minek on?

Randa, vastas Reming. Kuhu praegusel ajal veel minna.

Randa on pikk maa, ütles autojuht ja paljastas rea kollaseid hambaid, mis tahtis vist olla võidurõõmus naeratus. Sinna ilma autota enam ei jõuagi, tulijad on ju kohe-kohe siin.

No eks ma sellepärast ju küüti küsingi, ütles Reming.

Küüdiraha on ikka olemas või?

Mul on sugulaste talu tee peal, sealt saab sinki ja mune kui tarvis, leiutas Reming, võib-olla muud ka.

See ei lähe, raputas autojuht pead. Söögikraami on meil endalgi küll, pealegi palju paremat.

Aga kütust? Mu sugulastel on alati terve vaat kütust kuuri all varuks seisnud, küllap on nüüdki.

Terve paak on täis ja tagapingi all kaks kanistritäit varu, irvitas autojuht. Randa tuleb välja, jätkuks ehk poole mere pealegi.

No siis ma küll ei tea, ütles Reming. Mul on veel taskukell, aga seda ei raatsiks küll ära anda.

Näita siia, kohmas autojuht asjalikult ning Reming õngitses kella taskust välja.

See oli sul küll igavene uhke tükk, ütles autojuht, kui oli kella natuke aega uurinud, ja pani kella tasku. Kui härra leitnant lubab, võtame su peale.

Anna kell tagasi, ütles Reming. Kui peale võtate, siis saad.

Autojuht irvitas uuesti, aga korraga tardus ta nägu grimassiks ja silmad kattis klaas. Siis vajus ta kotina kokku. Karp oli talle selja taha hiilinud ja oma noa talle abaluu alt pidemeni sisse torganud.

Oleksid võinud ta niisama uimaseks lüüa, heitus Reming ja õngitses autojuhi taskust oma kella välja.

Siis oleksid nad meist esimesel võimalusel kõigile minejatele ette teatanud,

mühatas Karp. Teed on ju ikka veel sulgusid täis, mis sest, et neil endil on juba tuli takus.

Eemalt kostis oksa praksatus raske sõdurisaapa all.

Peitu! sosistas Karp ning nad hüppasid eemale, üks ühele, teine teisele poole põõsastesse.

Minejate leitnant tuias teisel pool autot metsast tee peale ja oli väga imes-
tunud, kui oma autojuhti ei näinud.

Nupert! hüüdis ta. Nupert, kus sa oled, me võime nüüd edasi sõita.

Ta tuli ümber auto, nägi Nupertit maas lamamas ning põlvitas välkkiirelt ta kõrvale. Kuigi ka tema polnud just palju vanem, sai ta otsekohe aru, milles asi. Aga ta ei jõudnud kätt veel püstolini sirutadagi, kui Karp talle selja tagant kaikaga nii võimsa obaduse andis, et mees vajus risti üle autojuhi surnukeha.

Karp keeras ta ümber, paljastas tema rinna ja viis oma tapatöö lõpule terava sisselõikega südame piirkonda.

Nüüd ajame nende riided endale selga, teatas ta. Autojuht peaks sulle just paras olema, mina võtan selle leitnandi.

Tal on ju riided puha verised, kurtis Reming.

Pole midagi, kannatad ära, ütles Karp. Sa ei saa ju minejate sõjaväe autot erariietes juhtida, esimene patrull laseb su maha.

Vastikustundega võideldes kooris Reming Nupertit paljaks ning ajas tema vormipluusi, -püksid ja sineli endale selga.

Varem sa nagu ei olnud niisugune, ütles ta Karpile.

Missugune? küsis Karp.

Sõjas, ma mõtlen. Sul ei olnud nii lihtne tappa.

Karp kehitas õlgu.

Ju ma siis olen harjunud, ütles ta. Või tuleb see lihtsalt rängast vajadusest iga hinna eest randa jõuda.

Ma ei tea, ütles Reming. Me oleksime võinud nad uimaseks lüüa ja kinni siduda.

Et nad siin metsa vahel omaette vaikselt kõngeksid? Või et metsloomad nad elavalt lõhki kisuksid?

See oleks neile vähemalt võimaluse jätnud, ei andnud Reming alla.

Saad sa aru, ütles Karp ja pani käed puusa, et võimalusi on siin üks. Ja me pidime otsustama, kas me võtame selle endale või jätame neile.

Nojah, ohkas Reming. Küllap vist.

Vaatame parem selle toidukraami üle, ütles Karp ja tegi pakiruumi lahti.

Ta vilistas.

Mõni ime, et härra leitnandil oli tervisehäire, lausus ta. Tule vaata.

Reming kiikas üle Karpi õla pakiruumi ja nägi kastitait konjakit ning tohutut hulka šokolaaditahvleid. Konjakipudelite vahele oli torgatud kergelt närtsinud roosikimp. Muud toitu seal ei olnud. Ja tagapingi all kanistrite kõrval oli vaid leitnandi kohver, riideid ja muud pudi-padi täis, kolm targel-
datud kraega puhast särki kõige peal.

Ma arvan, et meil tuleb ikka nende sinu sugulaste juurde sisse keerata,

ütles Karp. Konjak on hea asi küll, aga paljalt selle peal ka rannani vastu ei pea.

Mul pole mingeid sugulasi, ütles Reming. Ma niisama luuletasin sellele autojuhile.

Einoh, selge, ütles Karp. Eks kuskilt tee pealt ikka midagi saab.

Autojuhi kindalaekast leitud sigaretivaru oli tema tuju tublisti tõstnud ning praegu ta lausa ujus õndsuses, mille pärast pikka pausi tema sooni mööda aju poole sööstev mürk talle meeltesse oli mananud.

Hakkame siis minema, ütles Reming ja istus rooli. Võõra mehe verest niiske särk kleepus ebameeldivalt vastu tema selga, kui auto mootor kõhatades tuure üles võttis.

Tegelikult ei olnud neil eriti aimu, kus nad umbes olla võisid. Suurematest asulatest olid nad end eemal hoidnud ja usaldanud vahel sisse põigata vaid mõnda üksikusse taluhoovi, et natuke süüa küsida — alguses oli neile seda alati lahkesti pakutud, mõnda majja olid nad isegi mitmeks päevaks kohale jäänud, et korralikult välja magada ja raske reisi katsumustest toibuda, aga mida edasi, seda sõnaahtramaks muutusid kõik need talumehed, kelle käest nad sõjauudiseid küsisid, ja toitugi ei kipunud neile eriti kaasa pakkuma, tuppä kutsumisest rääkimata. Viimases kohas oleks Karp juba peaaegu oma püstoli välja tõmmanud, kui perenaine — eks seda aimates — ohkas, kuuri alt ühe kiduravõitu singi tõi ja Remingule andis. Aga see on ka viimane, tõesõna, kurtis ta, ja kuigi ei Reming ega Karp teda tegelikult ei uskunud, tulid nad taluõuest tulema. Kui sel perenaisel oleks midagi palju olnud, küllap oleks ta ka ise praegu ranna poole teel, komps seljas.

Oma teel olid Reming ja Karp ilmakaari määranud põhiliselt puukoore järgi, aga kui mitte arvestada paratamatuid tiire ohtlikest kohtadest ringiga möödapääsemiseks, olid nad üldiselt — vähemasti seni, kuni kellegi käest küsida andis — hoidnud õiget suunda. Autost leidsid nad küll kaardi, tõi, minejatekeelse, ent kuna nad ei osanud end seal kuskile paigutada, polnud sellestki erilist abi ning nõnda sõitsid nad vaid metsa vahel looklevat teed mööda edasi lootuses, et ehk aitab mõni teeviit nad järje peale. Aga teeviitu ei olnud, ehkki aeg-ajalt pööras pisemaid radasid metsa vahele, küllap taludesse, mis teadsid hästi, et oma olemasolu kuulutamise maanteed mööda kulgejatele neil rahutuul aegadel pole just kuigi tark tegu.

Kere on na hele, ütles Karp. Keeraks õige kuskile sisse.

Võib-olla põrutame esialgu edasi, et oleks vähemasti umbes selge, kui palju randa veel maad on, arvas Reming.

Ah, kurat, küsime parem talumeeste käest, eks need ju usalda meid nüüd ka rohkem, kui auto istumise all ja vormiriided seljas, ütles Karp. Kui tuleb järgmine teeots, keera aga ära.

Olgu peale, ütles Reming. Nagu arvad.

Tegelikult oli ju temalgi kõht väga tühi. Viimase perenaise viimane sink oli otsa saanud tubli paar päeva tagasi, pärast seda oli ainult vesi. Aga Karpi lootust, et minejate munder neid kuidagi usaldusväärsemaks teeb, ta tegelikult ei jaganud.

Nagu kiuste läks tee nüüd sirgelt edasi läbi tiheda metsa ning Remingul hakkas pikapeale lausa kõhe, kuni järsku mets otsa sai ning eemal, künka peal paistis talumaja, kahekorruseline, ilmselt jõukamapoolne, kena ja korras.

Vaat sinna lähemegi, ütles Karp.

Reming noogutas ja keeras auto õigele teeotsale. Paari minuti pärast olid nad õue jõudnud ja Reming laskis uljalt signaali.

Mitte keegi ei tulnud neid tervitama.

Lähme uurime, mis seis on, ütles Karp ja ronis autost välja. Reming noogutas ja järgnes talle.

Esikus ei saanud veel aru, aga suurde kööki astudes tundsid nad mõlemad kohe iseloomulikku lehka.

Siin on enne meid käidud, ütles Reming.

Nii oligi. Kamina ees lebas selili vana mees, pärani silmad lakke jõllitamas, pisike punane auk kahe silma vahel. Ja köögilaua ääres istunud noor naine, ilmselt tema tütar, oli kukkunud näoli lauale, nii et tema pikad kohevad juuksed olid valgunud pooltühja supikaussi. Punane plekk laudlinal tema rinna all oli juba kuiv.

Oli täiesti vaikne, isegi kärbsed ei pirisenud. Aga see ei tähendanud midagi.

Lähme minema, kohe, ütles Reming, kes oli midagi märganud, midagi, mida Karpi silm polnud veel tabada jõudnud — pisikest puust mänguvedurit, mis lebas surnud vanamehe jalgade ees maas.

Ma lähen ja uurin järele, mis teisel korrusel on, ütles Karp.

Ära mine, ütles Reming. Lähme parem minema, siit pole võtta niikuinii midagi, tõsiselt, noh.

Oota väljas, kui sa ise tulla ei julge, ei jätnud Karp oma ja vantsis aeglaselt trepist üles. Reming kuulis, kuidas ta paari kääksuvat ust avas ja siis jälle alla tuli. Ta oli näost hall ja ei lausunud sõnagi.

Mis seal oli? küsis Reming, kui nad olid jälle turvaliselt autos. Karp ei vastanud ega vaadanud ka Remingu poole.

Kuule, mis seal oli siis? küsis Reming uuesti.

Oled sa ikka kindel, et sa teada tahad? küsis Karp vastu, karuse häälega.

Jah, ütles Reming. Oli seal kedagi?

Karp vaikis tükk aega.

Ei olnud seal kedagi, ütles ta siis. Mitte kedagi.

Lapsed pääsesid siis järelikult minema, ütles Reming, aga Karp vaatas vaid enda ette ega öelnud ühtegi sõna.

Nad olid kogu pärastlõuna vaikides edasi sõitnud. Reming oli küll paaril korral proovinud juttu üles võtta, aga Karp ei olnud talle midagi vastanud, ainult suitsetas justkui elu eest ja rüüpas aeg-ajalt konjakipudelist, ning pikapeale jättis ka Reming tema kõnetamise ja keskendus teele. Tema kõht korises nüüd juba tunduvalt, kuid pärast viimast talu ei tahtnud ka tema enam kuskile sisse keerata.

Ühel korral oli patrull neid kinni pidanud, aga kui Reming seletas, et härra leitnant oli eelmisel õhtul ülemäära kaua pidutsenud, kui oma pruudiga hüvasti jättis, ning et neil on nüüd hirmus kiire oma väeosale järele jõuda, ei

olnud neilt rohkem midagi küsitud. Nüüd ei oleks Reming kartnud ka mõnest alevikust või isegi väiksemast linnast läbi sõita — sealt leiab alati midagi hamba alla —, kuid nagu kiuste ei juhtunud ühtki sellist teele.

Reming oli juba jõudnud omaette aru pidama hakata, kas neil oleks targem auto ööseks kuskile tee veerde parkida ning end sineliga kattes otse istmel magada või oleks siiski mõtet otsida kuskilt mõni kuur või küün ja magada nii, et mahub end välja sirutama — riskides sellega, et mõni samasugune põgenik öösel nende autole peale satub ja sellega ise edasi põrutab. Ning korruga tabas tema silma üksik valgusehelk, mis tuli kuskilt puude vahelt, läbi teeäärse metsatuka, ilmselt seal taga olevast majast. Korraks mõtles Reming, et on eksinud, aga kui ta auto seisma jättis ning hoolega vaatas, nägi ta jälle valgust.

Hei, Karp, paistab küll, et seal elab keegi, ütles ta, aga Karp oli konjaki-pudelile põhja peale teinud ning magas ta kõrval istmel joobnu-und.

Reming sõitis ettevaatlikult natuke maad mööda tulnud teed tagasi ning leidiski teeotsa üles. Rada oli hüplik ja porine, pimedas polnud seda puude vahel pealegi õieti näha, kuid aeglaselt sõites ja hoolega enda ette vaadates suutis Reming siiski suuremaid auke vältida. Üsna pea jättis ta auto maja õues seisma ning tuli välja.

Ta ei olnud eksinud. Maja teisel korrusel põles tõeppolest lamp. Ometi kõhkles ta mõne hetke, enne kui sõandas sisse astuda. Võimalik, et seda põhjustas maja omapärane välimus. See ei olnud mingi tavaline talumaja, pigem rikkama linnainimese elamine, mis oli otsekui siia metsade vahele ära eksinud. Kõrvalhooneid ei olnud, niisiis ka loomi mitte. Ega põldu. Karta oli, et ka toiduvarusid mitte.

Kuid majas elati, seda oli näha. Välisukse ees paistis hoolitsetud lilleklump ning ukseesist oli keegi ilmselt veel täna luuaga pühkinud. Reming kogus end pisut ja koputas uksele.

Keegi ei vastanud. Reming koputas veel kord ja proovis ust — see ei olnudki lukus.

Uks avanes üsna avarasse halli, mis oli hämar, kuid eemalt paistis trepp, millele langes ülalt valgusvoog. Reming astus sennapoole ja läks teisele korrusele.

Ta astus tuppa, millest valgus tuli. See oli üsna suur ja võrdlemisi korrast ära. Keset tuba oli suur laud, lookas paberite ja raamatute all. Peaaegu kõik vabad seinad olid samuti kaetud raamaturiulitega — tõsi, kahes seinas olid ka aknad, mille ees ei olnud kardinaid. Ühe akna all seisis pikk ja sirge selja, kuid halli peaga mees ja vaatas välja.

Reming kõhatas.

Andke andeks, et ma niimoodi teie juurde sisse tungisin, ütles ta.

Pole midagi, vastas mees ümber pööramata. Ma kuulsin küll, et te koputasite, kuid arvasin, et küllap te ise sisse tulete, kui te just ära ei lähe. Ise, mis seal salata, oleksin küll eelistanud teisena nimetatud võimalust.

Ma palun tõesti vabandust, ütles Reming.

Hääletooni järgi otsustades ei ole te minule järele tulnud, lausus mees, kuid ei pööranud ikka veel ümber. Samuti peaksite taipama, et minult ei

anna võtta eriti midagi — vähemalt mitte midagi sellist, mis praegusel ajal hinnas oleks. Miks te siis tulite?

Me oleme kaaslasega teel randa, ütles Reming. Jooksime minejate väest ära — mitte et me kunagi oleksime seal omast vabast tahtest olnud, teate küll.

Mees pöördus ümber ja vaatas oma selgete terashallide silmadega Remingule otsa. Remingul oli imelik tunne, et ta on neid silmi juba kunagi kuskil näinud — selliseid kergesti ei unustata. Aga mehe nägu oli võõras, pisut esiletungivate põsesarnadega, varased kortsud laubal.

Ja mida te siis soovite? küsis mees.

Öömaja, vastas Reming. Kui võimalik. Autos on natuke paha magada, külm ka.

Ah et öömaja, ütles mees ja pöördus uuesti aknast välja vaatama.

Kui teil peaks konjakit ja šokolaadi vaja olema, siis me võime teile anda, ütles Reming. Aga muul viisil küll kahjuks tasuda ei saa.

Mees hakkas naerma.

All on tühje tube, ütles ta. Valige välja, milline teile meeldib, ja magage. Nagu ma aru saan, tahate te homme edasi sõita?

Jah, seda küll, noogutas Reming.

Voodilinu mul pole kahjuks teile anda, ütles mees. Aga tekke on peegliga kapis.

Mõningase vaevaga tassis Reming Karpi majja ja oli ta just ühte voodisse asetanud ning tal saapadki jalast kiskunud, kui Karp silmad lahti tegi.

Kus me oleme? nõudis ta.

Saime ühe kena inimese juurde öömajale, seletas Reming.

Ahah, ütles Karp, aga silmi kinni ei pannud.

Reming võttis autojuhi verised riided seljast ja heitis teise voodisse.

Ütle, Karp, miks sul nii naljakas nimi on, küsis ta siis.

Tahad vastu lõugu saada või, urises Karp.

Ei, tõsiselt, ütles Reming ja pani silmad kinni.

Meie suguvõsas on niisugune komme, et esimesele pojale pannakse nimeks Karp, ütles Karp. Minu isa oli Karp, ja vanaisa ka, ja vanavanaisa ja üldse, nii kaugele kui keegi mäletab, esimene poeg oli alati Karp.

Ja kui sul tuleb poeg, siis paned ka talle Karp nimeks või? küsis Reming.

Kui tuleb, siis panen, ütles Karp.

Aga kui su naine nõus ei ole? küsis Reming.

Jää vaht ja lase magada, ütles Karp.

Ja siis — näiliselt täiesti seosetult — tuli Remingule meelde, kus ta oli seda meest enne näinud.

See võis olla, kui ta käis eelviimases gümnaasiumiklassis — või ehk juba viimases —, igatahes oli ta juba tõsine noormees, kel oli igati õigus vaadata ülalt alla neile noorematele koolikaaslastele, kes kippusid iga kord itsitama ja sumisema, kui vanemad klassid kooli saali koguti, olgu siis mõne riigipüha puhul või muul auväärset põhjust. Ent sellegipoolest ei istunud ta kunagi

esimestesse ridadesse, sest nõnda oleks ta vaid teeselnud innukust, tahet tublidusega silma paista, mida tal õigupoolest polnud — nagu ju tegelikult ka mitte kellelgi neist, kes alati üritasid istuda ettepoole, et proua direktorile silma jääda.

Nii seegi kord. Ta leidis endale koha üsna ukse lähedal, sest polnud teada, miks sedapuhku saali koguneti, ja ta kartis mõnd igavat loengut ning oli otsustanud, et kui vähegi võimalik, poetab ta end uksest välja ja läheb ära, kas või parki lonkima, kuna kodus teda sel kellaajal veel ei oodatud ning ta poleks viitsinud oma varast saabumist seletama hakata. Mõned tema sõpradest olidki ära kadunud juba treppidel, jäänud näiliselt saapapaela siduma või midagi koolikotist otsima, kuni inimeste vool oli õpetaja koos ülejäänud klassiga neist ohutusse kaugusse kandnud, nii et võis läbi koridori tagatrepi juurde jalutada ning välja hiilida. Võib-olla oleksin minagi pidanud seda tegema, mõtles ta ja laskis pilgul sihitult mööda saali ekselda, jäädes aegajalt peatuma mõnel tüdrukul, kelle pakatavat kevadisust ei suutnud ka hall koolivorm täielikult alla suruda.

Täna on meile külla tulnud üks teie kunagisi kaasõpilasi, alustas direktor kõnet, mis saali vakatama sundis. Üks meie kooli kuulsamaid vilistlasi, kelle luuletusi teavad kindlasti peast ka paljud teie hulgast. Head õpilased, tervitagem teda aplausiga — palun teid, härra Wiik!

Saal hakkas siira vaimustusega plaksutama. Proua direktoril oli õigus olnud, kui ta arvas, et paljud teavad Wiigi värssse peast — isegi rohkem õigus, kui ta oleks tahtnud, sest päris paljudes luuletustes leidis mürgiseid vihjeid koolipõlve kohta, mida vaid nooremad kaaskannatajad oskasid täpselt ära tunda.

Wiik jättis elus pisut kõhetuma mulje kui piltidel. Tal oli seljas ülikond, kuid lipsu ta ei kandnud, ka tema ülemine särginööp oli uljalt lahti.

Tere, ütles ta ja jäi natukeseks ajaks mõttesse, justkui ei teaski, mida edasi öelda. Saal ootas pingsalt.

Mulle tundub, ütles ta lõpuks, et ma peaksin siiski ära parandama ühe pisukese ebatäpsuse lugupeetava proua direktori sissejuhatuses. Ma ei ole nimelt selle kooli vilistlane. Mul, jah, ei ole seda au. Peaaegu oleks olnud, aga siis pidin ma jätma selle kooli pooleli. Sobimatu käitumise tõttu, nagu öeldakse. Kuidas see nüüd oligi — ebasünda teo eest.

Saalis turtsuti, aga keegi ei julgenud kõva häälega naerda.

Minu enda meelest — siis — oli mu toonane käitumine muide täiesti sünnis, jätkas Wiik. Sest see oli loomulik. Ja kõik, mis on loomulik, peab ju olema sünnis. Aga näete, juhtkond arvas teisiti. Muide, ka juhtkonna käitumine oli asjaolusid arvestades täiesti loomulik. Üldsegi mitte sobimatu.

Proua direktor hakkas näost punaseks minema ja ka teised õpetajad nihelesid rahutult.

Aga miks ma seda teile räägin? küsis Wiik ja pidas väikese pausi. Miks ma siia üldse tulin, kui mind kutsuti? Igatahes mitte selleks, et teie — ja minu õpetajatele ebamugavustunnet valmistada, kuigi nii võib välja paista. Seda mitte. Sellised asjad ei kuulu minu loomusesse. Ometi ma teadsin, kui kutse vastu võtsin, et tulles ma lihtsalt pean sellest rääkima, kuigi ilmselt

oleks nii mulle kui ka teile olnud mugavam teeselda, et kõik on alati hästi olnud.

Wiik kõhatas ja pidas pisikese pausi. Saal oli hiirvaikne. Kirjandusõpetaja, kes oli nähtavasti tänase ürituse eest vastutav, istus päris oma tooli serva peal, valmis sobival hetkel kohe püsti tõusma ja Wiiki katkestama.

Veel enam, jätkas Wiik, ma teadsin, et pean siia tulema ja sellest rääkima. Et see on mingis mõttes mu kohus, kuigi ma ei saa isegi aru, miks. Et see on võlg, mis tuleb tagasi maksta, kui soovite. Võlg, mille ma olen võlgu oma õpetajatele, aga tagasi maksan teile, sest nemad ei saa seda teile anda, ilma et nad teile liiga teeksid.

Kirjandusõpetaja tundus justkui rahunevat ja naaldus tooli seljatoele.

Ma ei hakka praegu teile rääkima, mis tegu see oli, mille eest mind koolist välja heideti, nii et ma pidin minema vabrikusse tööle ja lõpetama gümnaasiumi ühes äärelinna koolis eksternina. Ma usun, et ka teie ei leiaks selles midagi häbiväärset, vaid peaksite seda loomulikuks. Veel enam, ma usun, et ka teie hulgas on mitmeid, kes on oma elus juba jõudnud teha midagi väga sarnast, ainult ei ole sellega vahele jäänud.

Tüdruk, kellele Remingu silmad peatuma oli jäänud, punastas nende sõnade peale silmnähtavalt.

Ma olen kõigi nende aastate jooksul päris palju selle asja üle järele mõelnud, rääkis Wiik edasi. Ma ei ole oma elus hetkekski kahetsenud seda, mida ma tegin. Vastupidi — arvan tänaseni, et see oli võib-olla üks kauneimaid hetki mu elus. Aga kui ma praegu saaksin kõike uuesti teha, teeksin ma teisiti. Seda ma tulingi teile ütleva.

Kirjandusõpetaja nõksatas oma toolis ettepoole ja tahtis püsti tõusta, aga proua direktor asetas oma käe tema randmele.

Wiik vaatas natuke aega lakke ja pööras oma pilgu aeglaselt saalile tagasi. Kui enne oli selles olnudki midagi heitlikku ja ebalevat, siis nüüd olid tema silmad selged, lausa lõikavalt selged.

Ma tulin teile rääkima kahte asja, ütles ta, esiteks, et te teeksite kohe teisiti kõik, mida te pärast oma elus muuta tahaksite. Ja teiseks seda, et te elaksite nii, et ei peaks midagi kahetsema. Ja veel ka seda, et need kaks asja ei ole üks ja seesama, vaid hoopis üksteise vastandid.

Pingid nagisesid, Wiiki jutt hakkas ilmselt pikale venima.

Võib-olla see kõlab õõnsalt, ütles ta. Võib-olla me ei oska enam lihtsatest asjadest rääkida. See tähendab, mina ei oska. Võib-olla ma räägin liiga pikalt. Aga mul oli vaja see võlg ära maksta.

Kirjandusõpetaja tõusis püsti, aga Wiik ei teinud teda märkamagi.

Tegelikult kutsuti mind siia ju hoopis luuletusi lugema, teatas ta korraga hoopis reipamal hääletoonil. Eks ma siis loe teile mõned.

Reming kuulas, aga pärast ei suutnud ta kuidagi meenutada, milliseid luuletusi Wiik oli lugenud, sest ta teadis tõepoolest neid kõiki peast.

Võimalik, et aastatega oli Reming sellele mälestusele omalt poolt värvi juurde lisanud. Tegelikult ei tulnud Wiiki jutt talle just kuigi tihti meelde, ehkki nüüd sai ta sellest palju paremini aru. Siis oli see tundunud isegi pisut imelik.

Kuigi Remingu austust Wiiki kui luuletaja vastu polnud see sugugi vähenanud.

Tal ei tulnud und ning ta ajas end asemelt üles, tõmbas riided kiiruga selga ja läks välja auto juurde. Õues oli külm ja kuu paistis, kui Reming tegi auto pakiruumi lahti ning õngitses sealt välja pudeli konjakit ja paar suurt šokolaaditahvli. Mõne hetke pärast oli ta juba teisel korrusel ja koputas seestpoolt Wiiki lahtisele uksele.

Wiik oli kummardunud kirjutuslaua kohale ja toksis usinasti vanal kirjutusmasinal. Ta ei pannud Remingut kohe tähelegi, siis aga tõstis pea.

Mul ei tulnud und, seletas Reming. Mõtlesin, et ehk tahate koos minuga väikse napsi võtta.

Seda asja ei ole ma juba üle kümne aasta pruukinud, ütles Wiik. Aga kui pakute, siis tükist šokolaadist küll ära ei ütle.

Mul ikka lubate? kohmetus Reming, aga kui Wiik lahkelt noogutas, korkis ta pudeli lahti. Wiik otsis talle kapist klaasi ja viitas mugavale nahktugitoolile toa teises nurgas.

Reming kallaski oma klaasi poolenisti täis ja võttis istet.

Koolipõlves ma olin suur teie luule austaja, härra Wiik, ütles ta. Me kõik olime.

Ah soo, naeratas Wiik. Te tundsite mind siis ära. Tõsi jah, minu pilti trükiti üsna tihti lehtedes.

Kord te käisite meie koolis ka esinemas, ütles Reming.

Jah — luulest ei elanud ju ära, aga ametis käia polnud mul ka toona tahtmist, lausus Wiik.

Siis ma nägingi teid. Te jätsite meile väga sügava mulje.

Mu härra, te kasutasite just praegu väljendust, mille ma oma isiklikus pruugis olen reserveerinud millelegi muule kui see, mida teie praegu tõenäoliselt öelda tahtsite, ütles Wiik. Kui mõni kolleeg, kelle uusim luuleraamat tundus mulle pehmelt öeldes läbikukkununa, tuli minu käest küsima muljeid oma teosest, ütlesin ma talle ikka, et see jättis mulle väga sügava mulje. Enamasti nad rahuldusid sellega ega hakanud täiendavalt uurima, millise mulje nimelt.

Ei, muidugi ei tahtnud ma seda öelda, pomises Reming.

Luuletaja on üks imelik nähtus, jätkas Wiik. Mõnikord teevad pisikesed, maailma üldise kulu vaatepunktist täiesti tühised ja tähtsusetud asjad talle kirjeldamatult haiget, samas kui ta võib ise päev päeva kõrval osaleda mõnes suures ebaõigluses, seda õieti paheks pidamata. Sellepärast üritasin ma alati oma käitumist kolleegide suhtes nii seada, et ma kellelegi haiget ei teeks. Hiljem muutus see harjumuseks, kuigi ma oma loomupärasest kohmakusest ikka vahetevahel kedagi solvan. Tahtmatult, ma kinnitan teile.

Ma usun, ütles Reming. Ma olen tegelikult ise ka luuletusi kirjutanud. Avaldanud küll veel ei ole, aga...

Tõesti? Siis me oleme ju peaaegu kolleegid, ütles Wiik ja hammustas tahvlist suure tüki šokolaadi. Tal oli silmnähtavalt hea meel, et sai kellegagi niiviisi vestelda.

See on iseenesest hea elujuhis, jätkas ta. Käituda nii, et ükski sinu tegu ei

võiks solvata mõnda luuletajat. Kuigi praegusel ajal jääks sedasi hätta.

Nojah, eks sõjas ole sõja kombed, ütles Reming.

Ah, mis see sõda siia puutub, lõi Wiik käega. Kuigi jah, üks oma roll ole siin ju temalgi. Sõda on alati toonud inimeses esile kõige halvemad küljed.

Ta tõusis laua tagant ning otsis riulist ühe raamatu, tegi siis selle keskelt lahti ning toppis Remingule nina alla.

Te vaadake ainult, millist rämpsu praegusel ajal trükitakse! ütles ta. Kodumaa-armastus, mõelda vaid. Igal vähegi kirjaoskajal inimesel peaks pärast mõne sellise soperdise lugemist tekkima tahtmine oma kodumaa peale laias kaares sülitada.

Värsid pole tõepoolest just suuremad asjad, lausus Reming lugedes.

Küll nad oleksid tahtnud, et ma ka midagi sellist kirjutaksin, ütles Wiik. Just nagu sellest, mis ma tegin, poleks neile veel küll.

Mis te siis tegite? küsis Reming.

Või õieti ei teinud. Korraga ei olnud Wiiki pilk enam terasselge.

Mida siis ometi? ei jätnud Reming järele.

Wiik vaatas talle uurivalts otsa.

Ütleme, et ma ei käitunud sobimatult, ütles ta. Kuigi see oleks olnud loomulik.

Ta vaatas tükk aega otsekui kõhklevalt Remingu konjakiklaasi, raputas end siis ja kõhatas.

Aga mis sellest ikka rääkida, ütles ta. Ega ma ei kahetse, seda mitte. Aga ma ei taha sellega teid koormata, niikuinii tullakse mulle varsti järele ja siis on lõpp.

Kes siis tulevad? küsis Reming.

Noh, eks need, kes tulevad, vastas Wiik jälle õlgu kehitades.

Reming valas endale uue klaasi konjakit. Üks mõte oli temas küpsema hakanud, mida oleks õieti pidanud Karpiga arutama, aga kuna Karp magas alumisel korrusel sügavat und, ei saanud ta seda teha. Ta võttis suure lonksu ja jõudis siis otsusele.

Härra Wiik, te peate meiega kaasa tulema, ütles ta. Meil on auto ja me jõuame sellega ehk juba homme õhtuks randa, sealt saame üle vee ja oleme tulijate eest turvas.

Ma olen juba vana mees ja mul pole minna kuskile, lausus Wiik väsinult. Ma olen luuletaja. Ma ei saa siit lahkuda.

Miks ometi? küsis Reming. Meil on autos ruumi, isegi täitsa suur kohver mahuks veel lisaks peale. Tõsi, söögikraami meil ei ole, ainult konjakit ja šokolaadi, aga kust kahele saab, sealt jagub ka kolmele.

Ega ma eriti suur sööja olegi, naeratas Wiik. Pigem — kui tõepoolest reisiks peaks minema — võiksin jagada teiega oma väheseid varusid, sest palja šokolaadi peal ei pea ju keegi kaua vastu. Muide, kuidas te tavaliselt olete toitu hankinud — kas röövides?

Seni oleme inimestelt heast südamest saanud, kehtas Reming õlgu. Kuigi, jah, viimasel ajal ei ole see enam nii hõlbus olnud.

Ka auto ei ole teil vist päris seaduslikult omandatud? uuris Wiik edasi.

Kas see häirib teid? ärritus Reming. Ma parem ei tahaks sellest rääkida. Pakkusin küüti teile niisama, austusest teie isiku vastu, aga teie hakkate mind küsitلهma nagu sõjavangi.

Olgu, olgu, rahustas Wiik teda. Mul ei ole teile midagi ette heita, tõesõna. Kuigi ma arvan, et peaksin säilitama kindlameelsust ja võtma vastu oma saatuse sellisena, nagu ta tuleb, luuletajana, siin, kodumaal, koos kõigi inimestega, kes siia veel on jäänud.

Neid pole just kuigi palju, tões Reming. See väike osa, kes kogu aeg on tulijatele põialt hoidnud. Ja veel haiged ja vanad, keda keegi kaasa ei jaksa võtta. Ja need, kes ei suuda oma loomi maha jätta. Teised kõik kipuvad minema. Suurem osa läks üle mäekurude lõuna poole, aga sealt on tee juba mitu päeva kinni. Nüüd viivad kõik teed randa.

Seda ma ei tea, ütles Wiik. Raadio räägib muud.

Mina ei tea jälle seda, mida raadio räägib, lausus Reming. Mina räägin, mida ma oma silmaga näinud ja inimestelt kuulnud olen.

Wiik noogutas.

Teil võib õigus olla, ohkas ta. Ma vist lihtsalt ei ole reisija tüüp.

Mõelge asja üle järele, ütles Reming. Me läheme hommikul, seni on teil aega otsustada.

Remingule tundus, et ta on alles äsja uinunud, kui ärritatud Karp teda juba raputama tuli.

Tõuse üles, ütles ta. Juba hahetab, on aeg liikuma hakata.

Reming õngitses taskust kella ja uuris seda oma unesegaste silmadega.

Kus ta sul hahetab, ütles ta siis. Pole õieti neligi veel.

Vaata ise, kohmas Karp ja osutas aknale. Kardinate tagant paistis tõepoolest punakat kuma.

Midagi on lahti, ehmatas Reming ja hüppas voodist välja. Tuli vist.

Nad jooksid õue. Esimese hooga jäi Reming täitsa keeletuks.

Seal seisis Wiik ja pomises otsekui äratehtud häälega midagi enda ette. Ta oli keset hoovi teinud üles suure tule. Ta põletas raamatuid. Ta viskas neid lõkkesse suure kaarega, üksteise järel, pühalikult, justkui ohvleid. Ta tuigerdas pisut jalgel. Ta vist tantsis, ümber lõkke, siis jälle ühe koha peal. Käega lükkas ta silmadele tikkuvaid juukseid laubalt. Ta ajas end sirgu ja tõstis teise käe rusikas üles. Ta vaatas taevasse.

Mis te teete? karjatas Reming ja märkas tühja konjakipudelit lõkke ees maas.

Ma olen otsustanud, ütles Wiik, aga Remingule tundus, nagu oleks see kellegi teise hääl — kellegi, keda ta pisut pelgas, kuigi polnud kunagi kohanud.

Lõpetage ometi, karjus Reming ehmunult. Need on ju raamatud, neid ei tohi põletada!

Te segate mind, noormees, vastas Wiik kibeda irooniaga. Mul on töö pooleli.

Reming tahtis teda varrukast haarata, aga joobnu jõuga rebis Wiik ennast lahti ning vaatas temale nüüd juba päris vihase pilguga otsa.

Teie arvasite, et ma pean oma kodu maha jätma, ütles ta. Mina mitte.

Aga te veensite mind. Te peaksite rõõmustama. Ometi on olemas midagi minust suuremat, mida ma ei saa neile jätta.

Reming tahtis midagi öelda, aga Karp tõmbas ta eemale.

Mida ta seal meiega kaasatulemisest rääkis? küsis ta kergelt urisedes.

Me ei saa ju teda siia jätta, ütles Reming. Tulijad teevad talle lõpu.

Mitte ainult talle, ütles Karp. Tulijatest jääb must maa. Aga minek on igäühe enda asi.

Vaata, Karp, lausus Reming nii vanemvennaliku häälega kui suutis, maa võib paljaks teha, aga kui me selle mehe kaasa võtame, siis suudab ka paljas maa kisendada üle mere siia poole ja tuulega üle ilma laiali.

Sa oled peast põrunud, ütles Karp ja loivas toa poole tagasi.

Aga kui Reming oli hommikul Wiikile leitnandi kohvri põhjast välja otsinud minejate väe paraadvormi ja selle koguni ära pressinud, ei öelnud Karp enam midagi ning laskis varahommikusel külmas hambaid plagistava luuletaja õlgu kehitades auto tagaistmele. Wiik ei võtnud kohvrit kaasa, ainult pisikese portfelli mõne köitega, mida ta isegi oma suures enesehävitustuhinas ei olnud suutnud lõkkesse heita. Ta oli kummaliselt lõssis, tundus, et tema sirge selg oli praksunud puruks samas tules kus tema raamatukogugi.

Reming korkis pudeli konjakit lahti ning pakkus teistele. Karp ei võtnud, sest oli tema kord autot juhtida, aga Wiik vaatas Remingut hetke heitunud pilgul ja neelas siis tubli suutäie. Siis ka Reming. Tühjale kõhule mõjus õilis prantsuse jook nagu tulesähvakas.

Õigus küll, ütles Wiik. Ma panin ju esikusse valmis ka koti toidukraamiga. Võib-olla on keegi teist nii kena ja tõstab sellegi auto peale? Ma teeksin seda ise, kuid paraku ei saa jahedaga hästi liigutada.

Karp vandus ja tõi koti ära, see oli natuke väiksem, kui ta lootnud oleks.

Mis kella paiku me harilikult hommikust sööme? küsis Wiik. Mina üldiselt enne ühtteist midagi eriti ei taha — pigem loen —, aga täna on asjaolud erilised ja sellepärast ma hammustaksin meelsasti midagi. Näiteks juustu. Soovib veel keegi?

Teised ei vastanud, kuid Wiik murdis kõigile oma juustukamaka küljest umbes ühesuurused tükid.

Pole teine küll veel päris valmis küpsenud, ütles ta hetk hiljem, ettevaatlikult juustu hammustades. Aga mis parata, rasked ajad.

Kuule, ole õige vait, kohmas Karp rooli tagant.

Tõesti, ütles Reming. Prooviksime parem tukkuda.

Minul küll und ei tule, teatas Wiik resoluutselt. Täna on minu elus väga tähtis päev. Mingis mõttes esimene päev minu uues olekus.

Mis mõttes? küsis Reming.

Wiik ohkas.

Luuletaja Wiik, lausus ta, keda te oletasite tundvat, on meie hulgast lahkunud. Sest kodanik Wiik on otsustanud lahkuda oma kodumaalt. Nende kahe tõsiasi vahel on olemuslik seos.

Te saate ju aru, et te pidite põgenema, ütles Reming.

Te tahtsite päästa luuletaja Wiiki, ütles Wiik. See oli teist kena, ning ega te võinudki teada, et seda te ei suuda. Selle asemel aitasite te hoopis kodanik Wiiki. Mis teil hoopiski pähe ei tulnud, oli see, et luuletaja Wiik selle abi käigus hukkab.

Kui ei meeldi, võid maha minna, ütles Karp.

Tundus, nagu poleks Wiik teda kuulnudki.

Kodanik Wiik on nimelt vilets vananev argpüks, jätkas ta, kellele tema isiklik heaolu on ääretult tähtis. Üldse hoolib ta oma isikust ülemäära palju. Luuletaja Wiikil, kes on temast tükk maad noorem ning märksa üllamate ideaalidega, on temaga varemgi probleeme olnud, kuid enamasti on ta heitluses peale jäänud. Tema, naiivne, ei teadnud ju, et ainult viimane lahing loeb.

Kui sa kohe vait ei jää, ütles Karp, pean ma auto kinni ja tõstan su maha.

Te olete väga tige, noormees, ütles Wiik ja sirutas käe konjakipudeli järele. Aga ma saan aru, et teid on selliseks teinud sõda. Ning ma ei süüdistata teid. Ja kes olen üldse mina, et kedagi süüdistada?

Ta jäi vait ning natukese aja pärast vajus ta pea Remingu õlale.

Kui nad ristteele jõudsid, oli päike juba kõrgel taevas, aga Reming tundis ennast üsna uduselt. Ega ta just kuigivõrd purjus olnud — ta võttis ainult aeg-ajalt väikese lonksu, kui hämar hirm teda vaevama kippus —, aga tühja kõhu ja pika väsimuse peale mõjus jook üle ootuste rojutavalt. Ka Karp oli aeg-ajalt punnsuutaie võtnud, sest Remingu nadi olek ei laskvat tal muidu keskenduda. Wiik magas endiselt ja seetõttu olid nad pisut näljased, sest millegipärast ei söandanud kumbki ilma loata tema toidukoti kallale minna.

Ristteel polnud mingeid viitu ning mõlemad harud olid ühtviisi laiad. Otse edasi ei viinud neist kumbki.

Peab vist kulli ja kirja viskama, ütles Karp.

Reming oli minejate kaardi välja otsinud ja uuris seda pingsalt.

Ma arvan, et me peaksime pöörama vasakule, ütles ta. Oletades muidugi, et me oleme praegu just siin.

Kus mujal, ühmas Karp ja keeras vasakule.

Või oota, ütles Reming. Karp jättis auto seisma.

Las ma vaatan ise, ütles ta. Kus me sinu arvates olimegi?

Remingul oli arvestus juba sassi läinud.

See asi ei meeldi mulle, mühatas Karp, kui oli natuke aega kaarti uurinud. Ma arvan, et me oleme kõvasti lõunasse kaldunud.

Miks nii? küsis Reming.

Vaata ise, näitas Karp näpuga kaardile. Ma arvan, et me oleme hoopis siin. Mõtle ise, kui me peateel oleksime, peaksime mõnda põgenikku ju ikka näinud olema.

Võib-olla on sul õigus, tunnistas Reming. Aga siis on meil linna ju ainult mõni kilomeeter maad.

Ei jää küll päris tee peale, kõhkles Karp.

See-eest saame täpselt teada, kus me oleme, ja võib-olla ka natuke varusid täiendada, arvas Reming ja kiikas ebalevalt Wiiki toidukoti poole. Wiik ümises läbi une.

Olgu, kohmas Karp ja keeras auto vasakule teetsale oletatava linna poole sõitma.

Nad jõudsid esimeste majadeni vaevalt kümne minuti pärast. Esmapilgul tundus linn olevat inimestest täiesti tühi — alles siis, kui nad olid mõnest hoonest juba möödas, ilmus siin-seal tühjade akende taha kartlikke silmi. Ning esimest hingelist nägid nad alles keskpargi värava ees. See oli pealtnäha ehk kolme-neljateistkümnendaastane poiss, kuulipriit kaelas, kes viipas nende auto seisma käeliigutusega, mis üsna ilmselt ei sallinud mingit vastuvaidlemist.

Paberid, poetas ta juhipoolest aknast sisse kiigates. Tal oli kangesti nohune hääl.

Kuule, poiss, pane see toru parem ära, enne kui sa endale või kellelegi teisele viga teed, ütles Karp ja viskas suitsukoni tema jalge ette maha. Tagaistmel avas Wiik ägisedes silmad.

Esitage oma paberid, kodanik, või ma olen sunnitud teid vahi alla võtma, kordas poiss mõnevõrra heitunud. Ning ärge reostage meie linna tänavaid.

Ah, ära ärple, vastas Karp, meil on randa kiire.

Poiss pööras oma kuulipriit otsustavalt tema poole ja aevastas.

Ma loen kolmeni, ütles ta. Üks. Kaks.

Kes sa oled selline? küsis Reming huviga.

Kuidas kes? solvus poiss. Ajutise valitsuse relvajõudude vanemseersant. Meid juhib kolonel Gaalen isiklikult. Me hakkame kontrollima olukorda kogu maal kuni seadusliku riigivõimu taastamiseni.

Ah soo, ütles Reming ja ulatas talle taskuräti.

Kaks ja pool, ütles poiss ja nuuskas rätikusse. Kui te kardate, et peate kandma karistust, sest olete teeninud minejate sõjaväes, siis asjata. Meil on endalgi selliseid küll. Aga kui teil ei ole mulle kehtivaid dokumente ette näidata, tuleb mul viia teid peakorterisse. Las kolonel Gaalen otsustab, mis teist saab, kas võtab teid teenistusse või annab ikkagi sõjakohtu alla. Auto võtame igatahes üle. Ajutisel valitsusel on sõjatehnikat hädasti tarvis.

Reming üritas naeru tagasi hoida, aga Karp irvitas üsna avalikult.

Sa poiss, sõida õige seenele, ütles ta ja keeras süüte uuesti sisse.

Teie tegevust võib käsitleda kui ajutise valitsuse ja isiklikult kolonel Gaaleni solvamist, lausus poiss hirmunud ja lükkas kuuli rauda. Te ise sunnite mind äärmuslikke abinõusid tarvitama.

Ütle, poiss, küsis korraga Wiik, kas sa ka tegelikult kedagi tapnud oled?

Ajutise valitsuse ülesandel olen ma valmis tegema kõike, mida minu kodumaa minult nõuab, teatas poiss kähedalt ja Reming märkas hirmuga, et Karp on mantlihõlma all püstoli juba kaitseriivist vabastanud.

Üldiselt oled sa oma kohust hästi täitnud, poiss, ütles ta kiiruga. Aga kui

sa tahad, et kolonel Gaalen sind ka edaspidi hindaks, peaksid siiski valvsam olema.

Mis mõttes? ehmatas poiss ja tõmbas kuulipritsi eemale. Karp hoidis püstolit endiselt valmis.

Sa vist tõepoolest ei aima, kes me oleme, jätkas Reming närviliselt ja üritas oma hääle manada võimukat tooni. Vähegi elu näinud meest poleks ta sellega ära petta suutnud, aga seda äsja rivisse aetud poisikest — kes teab.

Kui sa ka homme veel selsamal valvepostil tahad seista, ütles ta, võiksid sa selle üle siiski järele mõelda. Ma kujutan ette kolonel Gaaleni nägu, kui sa meid tõepoolest tema juurde viiksid.

Jah? Poiss oli juba tõsiselt hirmunud.

Sest see mees siin — Reming osutas Wiikile — on ajutise valitsuse ja kodumaa heaks rohkem teinud, kui sa ettegi oskad kujutada.

Ah mis te nüüd, ohkas Wiik. Jälle hakkate peale. Minu väheseid teeneid peab au sees vaid kitsas, valitud ringkond.

Näed, kui tagasihoidlik ta on! ütles Reming. See on tõelise kangelase tunnus.

Kangelase? Poiss ei suutnud otsustada, kas uskuda või mitte.

See on ju Hirveoru sangar! Reming peaaegu karjus. See on Luiteväljade võitja! Kolme risti kavaler ise! Ja sina hoiad teda siin kinni ja viidad ta aega, kui tal on tähtis tee jalge all!

Ma ei teadnud, ütles poiss. Hirveoru, ütlete.

Kui sa meid kohe minema ei lase, siis me lausa nõuame, et sa meid kolonel Gaaleni juurde viiksid, kärkis Reming. Eks näis, mis sinust siis saab! Las ta otsustab isiklikult!

Ma tõesti vabandan, ütles poiss ja andis kohmakalt Wiikile au. Luiteväljade. Kas lubate ehk koloneli teie poolt tervitada?

Aga muidugi, noogutas Wiik armulikult naeratades. Ja teile soovin omakorda pikka iga.

Täna, vastas poiss. Täna teid väga.

Ja pea meeles, et ma päästsin su elu, hõikas Reming talle veel aknast, kui Karp oli juba autole hoo sisse saanud.

Päästsid, muidugi päästsid, ütles Karp ja lükkas püstolile uuesti kaitseriivi ette. Aga sina — ta pöördus Wiiki poole — oleksid meid peaaegu sisse rääkinud.

Ma ei ole tõesti selliste olukordadega harjunud, pomises Wiik ja sirutas käe konjaki järele. Muide, esimese luulepreemia sain ma siiski „Maja kastanite all“ ja mitte „Hirveoru“ eest. Kuigi ma saan aru, et selles olukorras polnud see ehk väärt mainimist. Ja „Kolme risti“ ei võtnud kriitika tegelikult üldse kuigi hästi vastu.

Ma mäletan küll, ütles Reming. Mäletan küll.

Süüa linnas enam ei leidunud, aga korralikud teeviidad seisid veel püsti. Kümnekond kilomeetrit teisel pool linna nägid nad esimest korda põgenike-

voore. Üksikud õnnelikud sõtkusid oma kulunud raamiga jalgratast, seljakott seljas, enamik lahkujaid kõndis väsinud sammul maantee ääres, komps üle õla, mõni lükkas enda ees koguni käru laste ja oma kraaminatukesega. Ühe kivi otsa oli istunud jalgu puhkama eakas preester, kelle ümber istus salkkond noori neiusid ja kuulas tema tasast juttu, ning kuskilt kostis murelik flöödiviis, mis aitas teistel ometi kergema jalaga käia rasket teed. Ja kõigil oli sõrmus sõrmes ning nii mõnigi puudutas oma jagu aeg-ajalt mõttessevajanud näoga, otsekui merd sõitva kihlatu peale mõeldes.

Lahkujate seas oli ka üks korstnapühkija, kel oli seljas tavaline tööriistavastus ja kes rühkis kiirel sammul mööda saatusekaaslastest, nood aga haarasid teda nähes ennastunustavalt nõõpidest — õnne lootuses, mida neil sel teekonnal nii väga tarvis läks. Ühel ilmselt uhkemast perest daamil oli peas laia ääre ja sulgedega kübar ning ta hurjutas aeg-ajalt oma tolmuse lotakil ülikonna ja veinpunase kivilipsuga meest, kes taris suurt triibulist kohvrit. Sellel olid kunagi olnud rattad all, kuid praeguseks polnud neist enam midagi alles peale metallist tuge, mis kriipisid teepinda ja õigupoolest vaid raskendasid kohvri kandmist. Nende järel lükkas jõumees tsirkusevagnit, mille aknast vaatas välja sulni naeratuse ja elegantse figuuriga noor akrobaat, mõõganeelaja aga astus lontis sammul vankri järel, kuus-seitse mõõgatuppe vööl ja sebra ohelikkupidi käe otsas. Higistav mustkunstnik oli neist maha jäänud ja aitas žonglööril maanteetolmu laiali veerenud pallikesi kokku korjata, neist aga oli mööda astunud kelner, kes oskuslikult laveeris teiste põgenike vahel, suur tirin kandikul.

Näete, ütles Reming, kõik lähevad ära. Kogu see maailm, mida me mäletame.

Wiik noogutas, aga tema pilk eksles lahkujate rivil ning võib-olla ta üldse ei kuulnudki Remingu sõnu.

Eemal oli üks lahkujate seltskond tee veerde lõkke üles teinud ning küpsetas seal suurt lihakantsakat.

Me võiksime üritada neilt konjaki ja šokolaadi vastu natuke praadi ja kartuleid vahetada, ütles Karp. Tahaks nagu midagi tahedamat.

Ta ei hakanud teiste arvamust ära ootamagi, vaid keeras auto teelt kõrvale ja jättis selle otse lõkke äärde seisma. Tule ümber istujad kargasid minejate mundrit nähes püsti, aga kui Karp neile oma soovi ära seletas, jäid nad kergendatud ilmel nõusse ning pakkusid kõigile istet. Alles varbaid peaaegu tulle lükates sai Reming aru, et tegelikult on ta lausa läbi külmunud.

Seltskond täienes üha ning sedamööda, kuidas uutele liginejatele ruumi tehti, kasvas tuli järjest suuremaks ning lisaks isuäratavatele praelõhnadele oli õhus tunda ka röstitud leiba ja küpsekartulit. Peale Karpi pakutud konjaki käis istujate seas ringi ka paar pudelit kahtlase päritoluga veini.

Ei teagi kohe, millal jälle koju tagasi saab, õhkas üks tulelõõmast hahetavate põskedega näitsik.

Ega me ju enda pärast ei põgene, pomises tema kõrval istuv vanem prillidega härra. Ikka selleks, et organiseerida välisvastupanu. Mõne aasta pärast oleme siin tagasi, ma ütlen teile, ja kõik on nagu enne.

Ei mina usu, lausus näitsik.

Mis te siis üldse põgenete, kui süda nii kõvasti kodu küljes kinni? torkas rohelise särgi ja punase lipsuga mees, kes kandis kidurat põskhabet. Minul isiklikult ei ole küll teist valikut, kuid ma ei kahtle üldse, et ka kuskil mujal õnnestub mul oma äri samal tasemel üles ehitada.

Ega ma sellepärast, ohkas näitsik. Minust ei jäänud maha palju midagi.

No peigmees ikka jäi, poetas rohelise särgiga mees kavalalt.

Sai surma, ohkas näitsik. Tahtis minejate väest kõrvale hoida, aga leiti metsast üles.

Siis ei keela teil ju miski võõrsil päris otsast alustada, ütles mees ja istus talle lähemale. Võiksite seal minuga ühendust võtta, mul läheb just kedagi tarvis, kes aitab majapidamist igakülselt korras hoida.

Nüüd hakkavad tulijad omakorda metsi kammima, arvas prillidega härra. Kellest vähegi sõjameest on, läheb ju sinna. Põlvepikkuse poisikeseni. Koondutakse rühmadesse. Vastupanu ei raue niipea.

Oh mis te nüüd, arvas pöetud peaga lihaseline noormees, kes kandis mitu numbrit väiksemaid erariideid. Ma tunnen neid tulijaid. Poole aastaga on neil asi ühel pool. Esiotsa põletavad hoiatuseks paar küla kõigi allesjäänud elanikega maha. Või panevad mehed seina äärde, ajavad nooremad naised aedikutesse kokku oma sõduritele pruukida ja vanemad viivad rongiga ära mägede taha, kuni need veel vähegi mingiks tööks kõlbavad. Linnad teevad ka tühjaks, pärast toovad oma kärsanäod asemele, et vabrikud seisma ei jääks. Nad nimetavad seda maa puhastamiseks.

Te siis arvate, et meil pole enam mingit lootust? küsis vanem härra heitunult.

Mingit, noogutas noormees. Kes randa ei jõua, saab ehk hea õnne korral end talveni varjatud, aga siis on ka kõik.

Jube! hüüatas üks elegantse ruudulise pintsakuga daam ja väristas vastikusest õlgu. Ma olen kuulnud, et neil on barbaarsed maneerid, aga see, mida teie räägite, ületab juba igasugused piirid.

Ega need minejad ju paremad olnud, naeratas noormees. Ma olen neist ka kõikvõimalikke lugusid kuulnud. Näiteks, kuidas nad suure järve ääres rabas mustlasi küttisid nagu metsloomi.

No seda võib veel kuidagi mõista, arvas ruudulises pintsakus daam. Mustlased on ju nii algeline rahvas.

Kõiki jutte pole tarvis kohe uskuma jääda, lausus rohelise särgiga mees. Kõik minejad, kellega mina äriasjus kokku puutusin, pidasid end laitmatult ülal. Lihtsalt laitmatult.

Just, nõustus pintsakuga daam, ja ka meie kodus käis vahel nende ohvitsere külas. Tõelised härrasmehed. Ning kuidas nad tantsisid — mmm!

Minu meelest on kõik sõdurid jälgid, ütles hõõgivate põskedega näitsik.

Kas need ka, kes oma kodu ja lähedasi kaitsevad? küsis pöetud peaga noormees hästi vaikselt.

Eino, nemad mitte, vastas näitsik ebaledes. Kui see neile just meeldima ei hakka.

Aga liitlased meid hätta ei jäta, teatas prillidega härra resoluutselt.

Mida nad teha saaksidki? küsis noormees väsinud häälega. Hakkavad jälle pommitama või? Kuni maa on päris must? Meie maa?

Õnneks ei ole mina poliitik ja ei pea niisuguseid asju otsustama, kehitas prillidega härra õlgu. Aga küll nad võimaluse leiavad, ütlen ma teile. Me ei ole üksi. Me kuulume rahvusvahelistesse organisatsioonidesse. Me oleme integreeritud võrgustikesse. Me oleme osa tsiviliseeritud maailmast, kes lihtsalt peab metslusele piiri panema.

Ma olen kuulnud, et neil on autod ka ilma suunanäitajateta, ütles pikka kasvu vinniline nooruk, kes oli äsja lähemale astunud ja kuulnud vaid vestluse lõppu.

Ja kohvi joovad nad teetassidest, ütles pika palmikuga noorik, kes kandis kaasas viulikasti. Ma olen seal kunagi lapsena käinud, ma tean.

Oh issand küll, ütles ruudulises pintsakus daam. Oh issand.

Ja nad söövad piimanahku ja hobuseliha, jätkas vinniline. Ja nad praevad seda setitamata päevalilleõlis.

Ja nendele jääb meie maa, ohkas ruudulises pintsakus daam. Oh issand.

Muide, mis pangas te oma raha hoidsite, küsis temalt äkki sokuhabeme ja kollakate hammastega keskealine härra, kes kandis triibulisi pükse ja läikivaid kalosse.

Tsentraaltrustis, vastas daam. Aga miks te küsite?

Kas te olite nendega rahul? jätkas sokuhabe.

Meie peres otsustas neid asju mu mees, vastas daam. Enne kui ta oma sekretäri minema putkas, mõistagi. Kuid ka minul polnud mingit põhjust halva teenindamise üle kurta. Ning ka aastane intress oli korralik, vist kolm ja pool protsenti.

Mina esindan nimelt investeerimisühistut Smoek ja Vennad, selgitas sokuhabe. Meil on teile pakkumine, mis võiks teid huvitada. Me võtame teie raha kogu järgneva okupatsiooni ajaks hoiule kaks protsenti parema aastaintressiga, kui teie pank teile varem maksis. Kusjuures Tsentraaltrust ei garanteerinud teile ju teie hoiust võõrvõimu omavolitseemise ajajärguks?

Tõepoolest, lausus daam. Ma vahetasin oma raha juba mitu kuud tagasi kulddubloonideks ja võtsin lahkudes kaasa.

Kui järgnete mulle, näitaksin teile meelsasti tüüplepingut, mille võiksite teiega sõlmida, kutsus sokuhabe.

Kõlab paljulubavalt, vastas daam kelmikalt ja lahkus koos sokuhabemega seltskonnast.

Rahvast oli koondunud tule ümber nii tihedasti, et Reming oli nii Karpi kui Wiiki silmist kaotanud. Korraga nägi ta, kuidas temast tükk maad eemal, teisel pool lõket, upitab keegi juba üsna võtnud olekus Wiiki suure tünni otsa.

Daamid ja häärad, hüüdis keegi, kohe algab kõne!

Wiik vaatas veidi klaasjal pilgul ringi ja ka Reming hakkas nüüd hetkeks kahtlema, kas tema kaasatoomine oligi olnud kõige õigem tegu. Kunagine

suur luuletaja, kahtlemata. Aga kunagine. Tervis otsas ja vaim vaid koduste raamaturiilite vahel kuidagi ärksana hoitud. Küüniliselt öeldes: mälestusena parem kui kestana. Ja mis saab temast teisel pool merd? Kas leidub seal keegi, kes tema eest hoolt kannab, või tuleb tal endal kuidagi hakkama saada? Tööd leida? Kellena? Igatahes mitte luuletajana, kes on kunagi kirjutanud keerulisevõitu värsse kohe-kohe väljasurevas keeles.

Kõik olid hetkeks vait jäänud ja vaatasid Wiiki poole. Wiik tõstis käe ja kõhatas.

Ma vaatan teid ja mulle tundub, et see kõik on kord juba olnud, ütles ta. Ainult et kõik oli teisiti.

Keegi turtsatas.

Teile tundub võib-olla, et ma räägin segast juttu, jätkas Wiik. Aga see pole nii. Ma tahan lihtsalt rääkida lihtsatest asjadest. Ja lihtsalt. Sellepärast tundubki, et jutt on keeruline või läheb sassi. Jaa.

Ta tõstis pilgu inimestelt ja vaatas kaugemale.

Sellistel hetkedel nagu praegu, ütles Wiik, kui toimub midagi pöörast ja meie elu tagasipööramatult muutvat, kipub igaüks nägema ennast osana millestki suurest. Osana ajaloost. Meie isiklik õnnetus hoiab nii-öelda kätt suure muutumise pulsil. Mitte mina, sina, tema ei põgene oma kodust. Rahvas põgeneb. Rahvas jätab oma maa maha. Rahvas aetakse välja oma kodudest. On nii?

Läbi hulga kostis nõustuvat üminat.

Aga ma küsin teie käest, kus see rahvas enne oli? Siis, mitu aastat tagasi, kui me elasime veel üsnagi segamatult oma harilikku elu? Siis ei olnud rahvast, siis olime mina, sina, tema oma pisikeste unistuste ja igerike vihadega.

Ta kõhatas korra. Tundus, nagu oleks igasugune joove temast kadunud.

Oo — ma mäletan seda aega hästi. Vahel olin ma õnnetu, vahel õnnelik, aga alati mina ise. Siin, praegu, teie seltsis, ma ei tunne, et ma oleksin mina ise. Ehkki olen.

Rahvas oli hakanud sumisema.

Kes see üldse on niisugune? küsis rohelises särgis mees põetud peaga noorukilt.

Ma ei tea, vist mingi poliitik, vastas see. Rohelises särgis mees kõöksatas naerda.

Ma tahan teile rääkida üht saladust, mida te kõik väga hästi teate, jätkas Wiik. Ma tahan teile rääkida meie lahkumise põhjustest.

Reming jälgis pingsalt tema suud, nägemata silmi, nägemata tema nina ja halle juukseid.

Me räägime rahvast, tema õnnetust saatusest ja ajaloo ebaõiglusest, aga tegelikult me lihtsalt kardame. Ei — ma ei saa öelda: meie. Mina. Mina kardan. Jaa. Ma kardan. Aga mul ei ole selle pärast häbi. Sellepärast ma lähengi. Ma teen midagi, mida mina kunagi ei teeks. See ei ole mina, see ei saa mina olla. Ja mulle tundub, et teie kõik tunnete tegelikult niisamuti. Sellepärast me rahvast räägimegi.

Ta on täitsa purjus, vaene mees, pomises õhetav näitsik Remingu kõrval. Rahvas ei saa karta, ütles Wiik. Aga mina — mina saan. Ma ei kahetse seda, mida ma teen. Aga kui saaksin — jah, kui saaksin, teeksin teisiti.

See on mõttetus, mida ta räägib, ütles prillidega härra, kui on ometi teada, et liitlaste appitulek on ainult aja küsimus.

Ja siis me tuleme tagasi ja võtame viimasel kui seakärsal kaela maha, teatas vinniline noormees bravuurikalt, ehkki pisut sõlme kippuva keelega. Ja nende tallalakkujatel ka, kes siia jäävad. Kõigil eranditult.

Ma tean, et mida keegi meist ka ei räägiks, on lahkumine oma kodunt igapähele olnud raske otsus, ütles Wiik, kuigi keegi ei kuulanud teda enam. Nii raske, et on meid mingis mõttes tükkideks rebinud. Ja nõnda ongi, et igapähe õige mina jääb paratamatult ajalooratta vahele. Kui see ratas liigub muidugi. Ning välja tuleb see mina jälle siis, kui ratas mugavasti seisma jääb.

Keegi puudutas Remingut õlast. See oli Karp.

Hakkame minema, ütles ta tasakesi.

Oota natuke. Reming osutas Wiikile. On vaja ka tema kaasa kutsuda.

Eks sa siis kutsu, poetas Karp ja viskas näpu vahel kustunud suitsu minema. Aga kohe. Ja tasa. Tagantpoolt on juba kahureid kuulda. Kui kõik need siin aru saavad, mis seis on, ei lasta meid autoga enam ühegi hinna eest minema.

Ümberringi olid paljud juba hakanud endale aset tegema, oli ilus õhtu ja taevas särasid selgesti esimesed üksikud tähed.

Mis neist siis saab? küsis Reming.

Pole meie asi, kehtas Karp õlgu. Randa nad igatahes ei jõua.

Põgenikud lõkke ümber ei pannud nende lahkumist õieti tähelegi, aga Karpil oli õigus olnud: kaugelt eemalt kostis tasast kahurikõma. Küllap on see tulijate eelvägi, ütles ta, ning seegi liigub edasi üsna aeglaselt, nii et homme hommikuks nad veel randa ei jõua, vaevalt et siiagi — aga kui kõik lahkujad on üles tõusnud ja end teekorda seadnud, ei kulu küll enam kuigi kaua aega, kui neile järele jõutakse.

Võtame, poisid, ütles Wiik. Mõelda, et ma tahtsin neile isegi luuletusi lugeda.

Miks te siis ei lugenud? küsis Reming. Nüüd oli tema kord roolis istuda.

Nad said mul otsa. Wiik vaatas aknast välja, järjest kiiremini hämarduvasse õhtusse. Nad jäid mul maha. Mis ma oskan öelda? Nad läksid hallitama, võib-olla.

Reming ei öelnud midagi.

Ma pole juba mitu aastat midagi sellist kirjutanud, mis vähegi teistele lugeda kõlbaks anda, ütles Wiik. Alguses oli isegi hea, sest võimud poleks niikuinii midagi trükki lasknud. Uhkelt vaikida, nii-öelda. Aga varsti polnud mul ka neile enam midagi anda, kes öösiti ukse taga koputamas ja enda seltsi kutsumas käisid, nii et tegelikult oli see vaikus ju võlts.

Vaevalt saad põrgu väravast eluga tulema ja põed mingite kirjutamata luuletuste pärast, kohmas Karp. Wiik vaatas teda heitunult, võttis siis lonksu konjakit ja tõmbas end kõssi.

Ma ju püüdsin, ütles ta. Ausalt, ma püüdsin.

Tükk aega sõitsid nad vaikides.

Kui nad randa jõudsid, kattis silmapiiri juba loojunud päikese punaselt heledav triip. Meri oli sile nagu peegel. Ja seal taga, teisel pool triipu, oli veel vaba maa.

Nad seisid kõrgel kaldal ja vaatasid.

Täna enam niikuinii üle ei pääse, ütles Reming. Kõik laevad on juba läinud.

Ootame hommiku ära, nõustus Karp. Ja peaksime mõne paadisadama leidma.

Nii ilus, ütles Wiik.

Reming istus uuesti autorooli, et sõita natuke maad mööda tulnud teed tagasi ja keerata peateele, mis pidi neid sadamasse viima.

Võib-olla oleks asjalik tee pealt veel öömaja otsida, kuskil küünis heinte peal magada oleks ikka mõnusam kui päris lageda taeva all, arvas Karp.

Enne justkui oli üks talu, ütles Reming.

Heinaküün, milles nad end sisse seadsid, oli täis värskaid heinu ja kõrvalt laudast kostis tasast ammumist. Kuid ükski koer ei haukunud.

Ütle, Karp, kas sa oled juba mõelnud ka, mida sa sealpool oma eluga peale hakkad, küsis Reming, kui nad end heintesse pikali olid visanud.

Ikka, vastas Karp. Ma võtan endale heledate juuste ja paksude patsidega naise, kelle isal on väike kohvik ja pagariäri. Pärast annab ta selle juhtimise mulle üle, nii et äi ja naine küpsetavad, aga mina korraldan äritegevust. Ja meil on kaks poega ja tütar.

Ja vanemale pojale paned Karp nimeks, ütles Reming.

Loomulikult, ütles Karp.

Aga kui naine sellega nõusse ei jää? küsis Reming.

Ma võtan kohe sellise, kes jääb, ütles Karp. See on mu eeltingimus.

Natuke aega olid nad vait ja kuulasid, kuidas meri kohises.

Aga sina, küsis Karp. Kas sina tead juba, mida sa teed?

Ma ei ole veel selle peale mõelnud, vastas Reming. Võib-olla õpin midagi. Sa võiksid vahel mulle helistada, ütles Karp. Ma kutsuksin sind meie kohvikusse, prooviksid ka mu äia ja naise küpsetatud saiu.

Ma helistan kindlasti, ütles Reming. Heinapebred kõditasid teda.

Ei tea, mis temast ka saab, küsis Karp. Pimedas ei olnud tema nägu näha.

Ei tea jah, vastas Reming. Ta tõesti ei teadnud.

Võiks ta käest küsida, arvas Karp.

Ta ju magab juba, ütles Reming. Homme küsime.

Rohkem ei öelnud kumbki midagi. Nad uinusid peaaegu kohe ja magasid sügavat und hommikuni.

Kellegi kärkiv hää! äratas neid koidu ajal. Lühikest kasvu talunik seisis küüni uktsel, heinahang peos, ja käskis neil otsekohe alla ronida ja tema majast lahkuda.

Karp otsis igaks juhuks oma püstoli põuetaskust välja ja seadis laskevalmis.

Mis viga, peremees? küsis ta nii sõbralikult kui suutis.

Kaduge mu silmist, karjus talunik. Pole mul teid sunnikuid siia tarvis, nagu mul teie sõdimisest isegi veel küll ei oleks. Tööd teha te niikuinii ei oska.

Vabandage, peremees, et teie küüni tungisime, hüüdis Reming. Oli juba hiline öö ja me mõtlesime, et ega te pahanda.

Mis mehed te sihukesed olete? keeras talunik pea viltu. Wiik magas ikka veel õiglase und.

Randa läheme, vastas Reming.

Siis minge, ütles talumees ja pani hangu käest. Peaasi, et te mul siin püssi laskma ja kangelasi mängima ei kipu.

Meile on oma eluke küllalt armas, noogutas Karp ja pani püstoli ära. Peremees kavatseb nähtavasti siia paigale jääda, et on heinagi talveks valmis teinud?

Siia ikka, vastas talunik. Eluaeg olen siin tööd teinud. Kes see mind ikka puutub.

Tulijad olla karmid vennad, ütles Reming.

Kui nad nii karmid vennad on, las teevad mul siis põllu kividest tühjaks, ütles talunik. Panen ise ka käed külge, ei mina tööd karda.

Äkki tahavad selle talu endale võtta? küsis Karp.

Miks nad seda peaksid tahtma, imestas talunik. See on ju minu talu.

Aga kui nad ütlevad, et enam ei ole? Karp pühkis pükstelt heinu, samal ajal kui Reming Wiiki üles raputas.

Talumees kihistas naerda.

Miks nad sihukest asja peaksid ütlema? küsis ta. See on ju puhta vale.

Mehed tulid küünist välja ja kissitasid silmi. Päike lõõskas täitsa suviselt ja ainult tuulehoog andis tunda, et sügis on peaaegu käes.

No olgu peale, kohmas Karp, otsis pagasiruumist pudeli konjakit ja ulatas talumehele.

See on teile tülitamise eest vaevatasuks, ütles ta. Võtke pärast tööd oma talu terviseks väike naps.

Ei vaat seda asja mina küll ei puutu, vehkis talumees kätega. Hakkad viinakuradiga sõprust pidama, siis on talu lõpuks tõega läind.

Võtke ikka, lausus Reming. Kibedatel aegadel kulub arstirohuks ära.

No kui just arstirohuks, nõustus talumees pudelit vastu võtma. Kui auto tema hoovist välja veeres, nõjatus ta vastu tara ja lehvitas neile järele.

Mulle läheks ka suutäis seda arstirohtu, ütles Wiik. Muidu ma hakkam laevas kohe oksendama.

Võib-olla peaks praegu vahet, arvas Reming. Kui me väga hoos oleme, ei taha ükski laevnik meid peale võtta.

Wiik vahtis mornilt enda ette. Selja tagant kuuldus tulijate üha tugevamat kõma.

Mul läheb juba mõttest merereisile süda pahaks, ütles ta.

Pole midagi, kannatad ära, ütles Karp.

Tee keeras alla randa, kus ootas üksteise kõrval mitu reisivalmis laeva. Ühe kõrval seisis valges ülikonnas ja stiilselt pöetud habemega kipper, vormimüts peas ja lai naeratus näol.

Kas teie laeval veel kohta on? hõikas Reming talle läbi autoakna.

Ainult kui olete eelnevalt reserveerinud, vastas kipper endiselt naeratades.

Ei, seda me küll ei ole, vastas Reming.

Siis ma pean kahjuks vabandama, ütles kipper. Tema selja taga tekil seadis suure mütsiga laevakokk parajasti üles grill-ahju liha küpsetamiseks ja väike orkester häälestas pille.

Ka kõrvallaevad olid juba rahvast täis — süngete nägudega mehi, murelikke naisi ja ähmis lapsi. Karp pani auto uuesti käima ja sõitis natuke maad edasi, muuli otsani. Muuli ääres olid veel mõned väiksemad paadid ankrus ja ootasid samuti reisijaid.

No nii, ütles ta. Rohkem võimalusi ei tule.

Reming ronis autost välja ja Wiik järgnes talle, pisike portfell käe otsas. Karp võttis tagant kaasa veel viimase allesjäänud konjakipudeli, aga kuumuse käes pehmeks sulanud šokolaadi jättis sinnapaika. Nad astusid muuli pidi edasi ja kõik suuremad laevad sõitsid neist uhke graatsiaga mööda.

Ühes üsna vastupidava väljanägemisega mootorpaadis istus lühikestes pükstes ja kaitsevärvi vestis tugev kalur ja piidles neid hindavalt. Paadis istus juba malbe ja hirmunud näoga noor naine, rasked valged juuksed mütsi alla kokku kuhjatud. Süles oli tal pealt klõpsuga suletav suur nahkkott, pika patsiga väike tüdruk istus ta kõrval ning hoidis tal käest kinni.

Jõudu, hõikas Karp. Äkki mahume ka peale?

No kui küüdiraha maksta jaksate, miks siis mitte, vastas kalur.

Reming ja Karp võtsid sõrmused sõrmest ja ulatasid talle. Kalur vaatas neid asjatundlikult ja pistis siis taskusse.

Kolmas vend tuli niisama saatma või? küsis ta.

Ma kardan, et mul ei ole teile võimalik tasuda, ütles Wiik.

Kurat, ütles Karp. Sa oleksid võinud seda ju kohe öelda.

Mul pole tõesti ühtki sõrmust, ütles Wiik. Ei ole kunagi olnudki. Ärge pahandage.

Reming õngitses taskust oma kella ja näitas kalurile.

Äkki saaks selle eest? küsis ta. See on vana ja väärtuslik, aga käib ikka veel.

Kalur vaatas seda hoolega.

Kus ta siis käib, ütles ta. See näitab sul kella seitset, aga praegu on ju peaaegu keskpäev juba.

Ma unustasin üles keerata, ütles Reming. See käib küll, ausalt. Ta võttis kella enda kätte ja asus seda üles keerama.

Oleks laps, võtaksin kella eest ka peale, ütles kalur. Aga see on ju suur mees. Võtab terve koha ära.

Reming muudkui keeras kella ja hoidis seda kõrva ääres, aga see ei tiksunud.

Vist on vedru katki läinud, ütles ta. Aga selle saab ära parandada. Tõesti saab.

Vaata, hõikas Karp ja näitas metsa poole. Sealt sõitis parajasti välja üks väike maastikuauto, umbes samasugune nagu nende omagi, kuid teine lipp kapotikaanel. Kalur pani mootori käima.

No kuidas on, kas leiate midagi, küsis ta. Aeg on minema hakata.

Karp hüppas paati.

Kas tõesti kella eest ei saa? ahastas Reming. Ta on luuletaja, ta peab pääsema, saate aru!

Mul ükspuha, mis ametimees ta on, teatas kalur. Koha võtab ühtmoodi ära. Sa ise ikka tuled paati või ei?

Mis sul sellest kohast enam, karjus Reming. Keegi teine ei jõua ju su paadi peale!

Olgu, olgu, anna oma kell siia, hüüdis kalur ja Reming hüppas paati. Ainult Wiik jäi muulile ja lehvitas talle.

Väga meeldiv oli teiega koos reisida, ütles ta. Aga ma vist lähen siiski koju tagasi.

Ära mängi lolli, röögatas kalur. Hüppa!

Head reisi, noogutas Wiik ja pööras tagasi kalda poole. Kalur lükkas paadi liikuma just samal hetkel, kui maastikuauto muuli juurde veeres.

Wiik sammus aeglaselt ja väärikalt mööda muuli tagasi randa. Maastikuautost tulid välja kaks meest tulijate mundris ja astusid tema poole. Wiik ootas neid, käed rinnal risti, nagu oleks ta just täpselt sellesse paika kohtumise kokku leppinud.

Tulijad olid temast tükk maad nooremad. Nad tervitasid teda ja ütlesid, kes nad on. Siis ütlesid nad, mida nad tahavad. Nad selgitasid, miks see on nende arvates möödapääsmatu ja mis õigusega nad seda korraldavad. Nad rõhutasid, et valikuvõimalusi ei ole. Nad rääkisid häälel, mis ei sallinud vastuvaidlemist, kuid esialgu viisakalt. Ka Wiik vastas neile viisakalt.

Tema võis seda endale lubada.

NELI LUULETUST

•

Üks ahtakene nägu
kaks kahvatukest kätt
suu ehmatanud joon
mu kõige armsam toon

ja valgevõitu juuksed
ja põsel eksind värv
just maha langend lehed,
mis endal' võtnud järv

kus hommikud on hallid
ja udune on aas
kus hommikud nii kallid,
et kulda lebab maas —

üks ahtakene nägu
kaks kahvatukest kätt.

1988

•

Mu tütar on haige
tulised pihud
öö tulekul
kuri tunnimees
kuu
öö tulekul
haige

Valged ja sinised
merekarbid
mis korjatud
rannalt
jahedal käel
briis puhumas
lahelt

Mu tütar ja sinised
tulised karbid
öö korjatud
rannalt
jahedal kuul
öö puhumas
haige

1988

•

Mererohi tume märg
laintel õõtsub väike pärg
mida pakud mida peidad
mida varjad mida heidad
mererohi tume märg
randa unustatud pärg

1988

•

Nagu kevadine vihm
nagu jää, mis alles noor
nagu kajakatekoor
nagu kevadine vihm

nagu kevadine vihm
ära mine, murdub äär
elu surma alammäär
ära mine, murdub äär —

nagu kevadine vihm

1998

Selsamal hetkel, kui Kaisa hakkas Suurpea mõisasüdame väravas pikkvankrilt maha kobima ja tema tugevasse saapasse kängitsetud jalg puudutas jäätunud paeplaatidest treppi, käis eidekese kehast läbi külm sähvatus.

Kaisale tundus, nagu oleks saapakontsa alt valla pääsenud suur jäätükk, hooga kõrgele taeva alla tõusnud, siis mitu korda ümber pea tiirelnud ja viimaks narmendavast varrukasuust sisse, linasest särgist läbi ja otsejoones südame viimasesse soppi vihisenud.

Kaisa haaras vankri küljelauast kinni ja vajus hääletult põlvili. Ta vaatas Aiele otsa ja sosistas: „No küll nüüd sähvatas...“

Hobusemees Aie, turd mehemürakas, haaras eidekese nagu kanapoja oma suurde pihku. Esiti raputas mitu korda, siis surus kõrva Kaisa südame kohale ja kuulatas.

Aie suureks kokkumuseks oli Kaisa vait kui sukk. Aga silmad eide kuivetus näos, mis nägi välja nagu käkras pakkimispaper, olid suured ja selged, just niisama sinised nagu märtsikuu keskpäevataevas, mis siinsamas Suurpea mõisahoone kohal hääletult kummus.

Aie tõstis Kaisa kuivale teepervele ja hammustas huulde. Siis keerutas hulk aega vihinal ohjahasid ja nähvas viimaks vankris põõnava poisivõlaski pruntis pihale valusa siraka.

Tunne karjatas ja oli üheainsa hetkega istuli. Ta sülitas heinapebred suust ja nuuksatas mitu korda järjest. Tunne pidas endamisi aru, millist tõtt vennale näkku öelda, aga juba rebis Aie karm käsi ta vankrist välja ja raputas tigidasti maa ja taeva vahel. Tunne siples vanema venna haardes nagu nastik ja suutis ainult vihaselt kähiseda.

Aie osutas pastlaninaga ja ütles: „Vaata, Tunne. Siin on avväärt naisterahvas, puhas kui Issanda enese ihu ja pale! Vaata, kuidas tema hing siin vanadekodu väravas...“

Tunne sülitas ja võdistas õlgu. Piilus altkulmu venna poole, viimaks käratas: „Ära tule mind narrima, Aie! Ma tean seda eite küll, see on ju va Lihuniku-Kaisa, et susi teda sööks!“ Selsamal hetkel kostis võsast valju raginat, urahtusi ja pikka igatsevat ulgumist.

Kaisale tuli kohe eluvaim sisse. Ta krapsas istuli, kiskus kukkedega rätiku peast ja päästis juuksed valla. Hale ulgumine võsas lõppes nagu noaga lõigatult. Kaisa muigutas suud, noogutas mitu korda tähtsalt pead ja vaatas vennastele kordamööda otsa.

Aie ja Tunne pühkisid otsaeest hirmuhigi ja vahtisid vanaeite nagu ilmutust. Kaisa upitas end istuli, küünitas vankri äärepuu mugavamini pihku ja

vedas end aegamisi püsti. Vaatas siis Kaseoru vennastele uuesti pikalt silma ja sosistas: „Aitüma küüdi eest. Sinule, Aie. Ja sulle ka, Tunne. Olete mõlemad hakkajad poisid. Tublid ja abivalmis. Küll teie ka varsti oma õnne leiate!“

Kaisa võttis oma pambu, katsus pöidlaküünega kepi teravat raudotsa ja hakkas tagasi vaatamata peaukse poole kõmpima. Kepi rautatud ots kilksus paeplaatidel ja pildus külmi sädemeid.

Kaseoru vennaksed krahmasid kõrvikmütsid peast ja lehvitasid eidekesele viisakalt järele. Lehvitasid, kuni raske vedruga üks Kaisa selja taga kõminal kinni kukkus. Vennaksed võpatasid ja ronisid värisedes vankrisse.

Valge setukas vedas puuassidega pikkvankri kaebliku krigina saatel liikuma. Ehmunud vennaksed hoidusid tagasi vaatamast. „Mine seda Kaisat ja tema keppi tea,“ vasardas neil peas. Vanaeide kohta räägiti igasugu lugusid. Üks hullem kui teine. Tema käed pidid küünarnukkidest saadik venelaste verrega koos olema. Lausa tilkuma sellest... Lood, mida Kaisast räägiti, olid nii hullud, et kumbki vend ei söandanud praegu nende peale mõeldagi. Veel vähem oli meestel julgust sel teemal jutuotsa üles võtta. Nii nad seal huuli närisid ja vana setuka taguotsa vahtisid.

Kaisa seisis samal ajal juba kõrgete sammaste vahel, mis toetasid kaardus lage. Seisis ja imestas. Hämara lae all ümmargustes aknaorvades kükitasid kirjud öökullid ja vaatasid oma merevaikkollaste pilkumatute silmadega otse eidekesest läbi. Kaisa pigistas kepi kõvemini pihku ja vaatas kullidega ausalt tõtt. Viimaks tüdines, kilksas kepiga ja keeras ööelukatele selja.

Siinsamas rippus roosa kulunud tutiga kellanöör. Kaisa pani kompsu maha ja sirutas käe, et tutti sakutada ja vaadata, mis juhtub. Kepp pudenes kuive-tunud käest ja selle raudse otsa kukkumise vali klirin kajas kiviparketil, nagu oleks keegi puruks pillanud kalli kruusi. Kaisa noppis kepi kähku kaenla alla ja löi peod kokkunult suule.

Kusagil üleval paugatas üks ja laiast trepist jooksis alla valge tanu ja väikese põllesesega tumesinises kleidis noor naisterahvas. Kaisa pani tähele, et tüdruk on väga kena näoga, aga kangesti kahvatu. Nojah, eks see vanadest kividest mõisamaja on ju kole röske, arvas ta endamisi. Siis silus juukseid, tõstis käe ja sirutas raudotsaga kepi valge näoga tüdrukule julgelt vastu.

Neiu lõkerdas naerda ja löi käsi kokku. „Teie olete vist küll Kaisa? Parriku peretütar Kaisa?“

Vanaeit noogutas ja kostis vastu: „Kaisa ikke, kes muu. Kaseoru poisid tõid mind Parrikult kenasti ära ja siin ma nüüd olen. Kogu varandus kaasas ja puha.“ Kaisa näitas uhkusega rasket keppi ja oma kasinat pampu.

„Tere tulemast Suurpeale,“ naeratas neiu ja ulatas käe, „mina olen hooldekodu perenaine Amelia. Andke see komps minu kätte. Ja see hirmus kepp ka! Seda pole teil praegu küll tarvis.“

Hetke kahelnud, andis Kaisa tõrkumata koti ja kepi lahke tütarlapse kätte. Amelia naeratas jälle ja ütles lahkel häälel: „Hakkame nüüd tasakesi minema.“

Kaisa vaatas ringi. „Kas meil on kaugele minna?“ küsis ta sosinal.

Õde Amelia raputas pead ja lasi jälle kõlada oma imelisel naerul: „Siin majas ei ole miski kaugel. Kõik on lähedal, siinsamas paigas. Iga asi on silmaga näha ja käega katsuda.“

Kaisa rahunes kohe. Ah niisama lihtne see kõik ongi. Küll on hea, et viimaks ometi on kõik nii lihtne ja selge. Viimaks ometi! Ta haaras õe küünarnukist usaldavalt kinni ja nad hakkasid trepist üles minema. Nad astusid pikkamisi. Aega oli küll. Vahepeal nad puhkasid ja vaatasid teineteisele silma. Amelia aina noogutas ja naeratas. Kaisa naeratas vastu ja noogutas samuti. Naised jätkasid teekonda ja puhkasid jälle. Viimaks peatuti ühe kutsuvalt avatud ukse ees.

Kaisa silmad läksid pärani. Tuba oli päikest ääreni täis ja kuldses valguses hiilgas triibulise teki ja tagasikäänatud linaga kollane säng, millel oli lumivalge padi. Kohe voodi kõrval seisis väike roheline kapp. Õde Amelia näitas ette, kuidas väikese võtmega selle kapikese sahtlit lukust lahti ja uuesti kinni keerata.

„Siia saate oma sala-asjad kenasti varjule panna,“ sosistas Amelia ja naeratas jälle. Kaisa piilus kapikese sisemusse: puhas roosa pesu, kamm, pisikeses pudelis hea lõhnaga sinine vesi ja veel igasuguseid värvilisi topse ja pudelikesi... Väikesed käärid... Nõelapadi... Kudumisvardad ja mitu kera maavillast lõnga...

Kaisa ei osanud muud teha kui käsi kokku lüüa ja ahetada. Tema oli vanadekodu hoopis teisiti ette kujutanud. Ta oli arvanud, et hakkab elama mingis kitsas ja pimedas ühiskongis, kus on viis või kuus temasugust tudikest pead-jalad segamini koos...

See, mida ta praegu koges, oli ilus nagu vanaaegne laul. Aga lõngakeradega polnud imed veel lõppenud. Siinsamas akna all ümmargusel diivanilaul oli üks isevärki must kast. Õde Amelia naeratas kavalasti ja puudutas ühte nupukest, mis kasti külje seest paistis. Kohe täitus kitsaste tuba valjuhäälest laulust. Imede ime! Kaisa oli sellisest võlukastist ainult metsavahi käest kuulnud ja ka siis arvanud, et jutt ilusast kastist, mis laksutab laulda nagu ööbik, on vana Keskpaiiga Timmu loba. Aga siin laua peal see kastike nüüd seisis ja laulis kõigest väest! Tuba lõi Kaisa silme ees kõikuma ja õde Amelia talutas eidekese voodile istuma.

No oli see säng alles pehme! Kaisa katsus umbusklikult aluskotti. Õlgede asemel oli seal sees miski pehme ja libe asi, ükski kõrs ei turritanud välja ja kõvasid tükke polnud ollagi — nagu mõne kuninga siidikuub.

Voodil istudes oli Kaisal mahti pilku aknast välja heita. Ta nägi luhahainamaad, suurt õunapuaeda, selle taga väikesti tiiki ja silmapiiril mustendavat metsaviiru. Tiik sillerdas kanges päikeses nagu hiigelpeegel ja Kaisa silmadel hakkas valus. Ta pühkis rätiotsaga silmi ja nuuksatas.

Valge tanuga tütarlaps hakkas rõõmsalt seletama: „Teie, Kaisa-tädi, olete ju rahvuskangelane. Sellepärast ka see kena tuba ja need ilusad asjad. Ärge arvake, et kõik siin niimoodi elavad! Teie jaoks tehti eraldi luksusnumber, valitsus maksis kõik kinni ja õhtupoolikul lubas härra peaminister teid

isiklikult tervitama tulla! Aga varsti saab sooja vanni, peseme teid korralikult puhtaks ja paneme uued riided selga! Ja lõunaks on meil täna frikadellisupp ja maksakaste...“

Kaisa rehmas käega. „Ma hommikul just allikal pesin, üleni pesin, minu pärast pole nüüd küll tarvis kallist vett raisata. Aga neist fritellidest... nendest ei oska ma midagi arvata.“

Tütarlaps kohendas tanu, vangutas pead ja rõkkas naerda. Ja läinud ta oligi. Kaisa oleks veel igasuguseid asju küsida tahtnud, kas või niisama juttu ajanud, maast ja ilmast. Aga küll jõuab, päev on veel pikk ja õhtu kaugel. Ja lõppude lõpuks on ju homme jälle päev. Küll jõuab!

Tuba oli kuum nagu leilisaun. Kaisa pusis oma suurte puupööradega lambanahkse jaki eest lahti ja kiskus villase rätiku kaelast. Ajas viimaks krobiseva kasuka maha ja uuris seda igast kandist.

Kolmekordsest nahast, kõõlustega kokkunõelatud kask oli tugev nagu soomusrüü. Keset seljatükki olid selgesti näha lühikesed sügavad vorbid. Mälestus aastakümnete tagusest lahingust, kui Kaisa redutas metsas ja üks poisiohtu vene soldat oli teda automaadist selga tulistanud. Kuulid robisesid nagu hernerid vastu kasukat ja Kaisa lipsas naerdes tihedasse padrikusse. Selsamal õöl hiilis ta pimeduse varjus punaväelaste varitsuse selja taha ning äsas viie sinimundris karistussalklase kõhud oma kepiga pikalt puruks ja rappis puhtaks.

Selle teo eest saigi Kaisa nüüd mõnikümmend aastat hiljem Paide ülemuste käest ilusa läikiva märgi ja paberitüki, millel kinnitati, et Kaisa on kangelane. Kaisa oli väga üllatunud, et seda verist tapatööd ikka veel mäletatakse. Algul Kaisa kartis, kui tema kitsuke hurtsik tähtsaid ülemusi täis tuli. Kaisa kartis, et teda viiakse vangi. Harilikult viiakse ju need inimesed vangi, kes teisi inimesi tapavad. Aga üks uued ülemused seal Paides ja Tallinnas tea maailma asju Kaisast paremini, mis siin ikka kahelda või seletada. Ja valitsuse mehed tõid Kaisale veel suure magusa saia ja pikki kollaseid lilli. Väga ilusad lilled olid. Ja kirju sildiga pudeli sees oli miski väljamaa maius, magus kui mesi, aga neelates kutistas kurku nagu puskar ikka...

„Jaa, olid need alles ajad,“ nurrus eit ja surus näo hetkeks kasukahõlma varjule. „Ja oh neid praegusi aegu, oh sina heldene taevas! Mõisapreili Kaisa on viimaks koju jõudnud,“ itsitas eideke ja vangutas mitu korda uskumatult pead, äigas korraks käega üle veekalkvel silmade, riputas jaki heldinult nagisse ja istus tasakesi ägades põrandale.

Ta toetas selja vastu ust. Küll oli hea lihtsalt niisama istuda ja mitte millestki mõelda. Kaisa naeratas, pusis saapad lahti ja sikutas tõrksad jalavarjud maha, tõstis rasked käimad sülle ja uuris hoolega tallaõmblusi ning kontsaraudu. Need jalavarjud olid teda auga teeninud kaheksakümmend kaks aastat. Kadunud Parriku Aap oli teinud need saapad oma ainsama tütre leeriminekuks.

Kaisa jalad olid saapapaari vaevanud kaheksakümmend kaks aastat järjest, aga saapad nägid ikka veel välja nagu esimesel päeval. Kontsaraud

särasid ja ükski õmblus polnud katkenud. Ei kevadepori ega suveleitsak, sügisasjad ega käredate pakased polnud suutnud jalavarjudele kurja teha. Küllap oli taadi vankumatu tööarmastus ja vaevahigi see võlujõud, mis saapapaari mitmeks aastakümneks konserveeris. Ainult nööre oli Kaisa esimestel aastatel vahetama pidanud, millegipärast kulusid just need kibekähku läbi. Hiljem taipas Kaisa takunööri asemel aukudest läbi tõmmata jämeda roostevaba traadi ja jälle oli aastakümneteks üks suur mure murtud.

Kaisa muigutas rahulolevalt suud ja tõstis saapapaari seina äärde. Ninad vastu seina. Ja pani silmad kinni. Talle tundus, et miski on valesti. Kaisa tõstis saapad niimoodi ümber, et ninad jäid väljapoole. Nüüd olid kannad tihedalt koos ja ninad veidi laiali. Ka saabaste selline asend ei meeldinud Kaisale. Nii ilus tuba, säng, öökapike ja laud. Kena riidest istepadjaga tool ja imeline laulev kast. Kõik oli korras. Ainult saapad rikkusid kõik ära.

„Kepp, mu kepp, kus sa oled,“ sisistas Kaisa. Temas hakkas tõusma viha.

Kepp oli sängiveerel õieli, pikk raudne teravik nagu habemenuga päikeses kiiskamas. Kaisa sirutas käe ja kepp libises kuulekalt pihku. Kui raske kepp läbi õhu vihises, oli tunda poleeritud kadaka võrtsilõhna ja tuttavat sooja raskust. Saapapaar paiskus saadud löögist keset tuba. Eideke silmitses, pea viltu, saabaste uut paigutust ja jäi lõpuks rahule. Jalavarjud asetsesid nüüd teineteise taga — parem õieli ees, tagumine pool meetrit tagapool. Jäi mulje, nagu astuks saapapaar hoogsalt uksest sisse. Kaisa noogutas rahulolevalt.

„Ole tervitatud, kes sa ka poleks,“ pomises Kaisa ja tippis voodini, istus ettevaatlikult sängi pehmele veerele ja heitis ohates küljeli.

Ta silmitses helekollast seina. See oli üks isevärki sein. Jättis eemalt mulje, nagu oleks krohvitud. Nüüd lähedalt vaadates aga selgus, et seal on hoopis isemoodi paks ja krobeline värvitud paber...

Kaisa silmad vajusid kinni. See oli mõnus tunne. Soe värin käis läbi laugude ja nahk vajus silmadele säärase jõuga, et ükski vägi ei suutnud ripsmeid uuesti lahti kiskuda. Eideke hüüatas läbi une kõrgel häälel midagi segast ja kandus siis teadmatuse eredasse pimedusse.

Äkki tundis Kaisa, kuidas läbi toa vihiseb tuline laine. Nagu oleks lahti tehtud praeahju uks. Ta ärkas, aga silmi avada ei julgenud. Oli tunda, et keegi istub rantsi voodile. Eideke pidas hinge kinni.

Jah, jalutsis istus keegi. Just praegu kohendas see keegi end mugavasse asendisse. Isegi läbi paksude koerakarvast sokkide oli selgesti tunda lõikavat külma, nagu oleks keegi keldrist üles tassinud ja voodijalutsisse virutanud suure jääkamaka.

Kaisa tõmbas jalad krõnksu ja paotas tasahilju ripsmeid. Tuba oli pimedaks läinud. Jääkülma hämarus oli seda imelikum, et akna taga siras endiselt märtsipäike ja oli selgesti kuulda esimese lõokese lõõritamist.

Voodi jalutsis istus, selg vimmas, kahvatu näo ja heleda lühikese habemega nooremat sorti tüse meesterahvas. Mehel oli imelik pikk süsimust mantel seljas. Naljakas terava otsaga müts oli nagu kott mantli krae küljes kinni ja langes silmile. Algul arvas Kaisa, et see mees on mõni vanadekodu ülemus,

kes on uut asukat tervitama tulnud. Või hoopis mõni riigimees? Prilliklaaside klants tundus kuidagi tuttav. Aga kui ta hoolega mehe mantlit silmitses...

See kangas, millest kummaline pikk-kuub oli tehtud, oli üks isevärki kangas. Kaisa, kes oli eluaeg kangast kudunud, polnud niisugust imeasja veel näinud. Oli nagu paks linane, aga viis, kuidas riie oli kootud — see polnud lihtsalt võimalik. Kangakiud jooksid ainult ühtpidi! Niisugust riiet pole ju üldse olemas. Ennekuulmatu lugu! Sellist kangast ei saagi olemas olla! Sel lihtsal põhjusel, et riie ei püsiks koos. Kangal puudus lõim!

Seda kangast vaadates tuli Kaisale hirm peale. Mustade joonte lakkamatus liikumises peegeldus kogu ta pikk ja sündmusteta elu. Ei ainsatki sõlme, mida hetkeks puudutada, et mõni tähtis sündmus meelde tuleks, ja siis mööda mälestustelõnga edasi liikuda ning järgmise sõlme või katkenud lõime kohal mõtlikult peatuda.

Must mantel vaikiva mehe seljas voolas vaikselt nagu vesi. Jah, see imelik rüü oli nagu must ja rahulik jõgi, mis sai alguse Parriku sauna tagant kivide vahelt, voolas aeglaselt läbi igava heinamaa ja kadus hiljem Hundisooos ainsatki märki jätmata hääletuna süngesse laukasse.

Nüüd sai Kaisa lõpuks aru. Ta pani silmad leplikult kinni ja sosistas: „Kui ma sind talvel kutsusin, siis sa ei tulnud. Nüüd, kus mul on soe tuba ja päris oma voodi, oled sa kohal... Aga ega sinu vastu ju ei saa... Ma palun ainult ühte asja... Et mul valus ei oleks. Oh, tee ometi nii, et see väga valus ei oleks.“

Eideke tõmbas teki igaks juhuks üle pea ja surus näo patja.

„Nojah... Sa võid ju haiget ka teha, kui sa muidu kuidagi ei saa. Kahju, et ma oma uues ja pehmes süngis... Ühtki ööd... Rahulikult magada ei saanud. Aga ju see peab siis nõndaviisi olema. Sina oled targem kui meie kõik ja tead neid asju... Kõigist paremini.“

Must mees konutas jalutsis. Istus, pea rinnal, ja mõtles oma mõtteid.

Viimaks ta noogutas kergelt.

Vaagisin seda peopesal olevat konti nagu Hamlet Yoricku pealuud. Kuid hamletlikku näost näkku tõevaatajat minust küll ei saanud, sest olin veel liiga noor, verisulis, ent uudishimulik. Põnev oli oletada, lahendusi otsida ja leida, ilma asjaoludesse süvenemata, tähendusi taipamata.

Mis see siis oli? Hoidsin käes inimese reieluud. Aga see polnud enam ehtne, oma esialgsel kujul ihuliige. Luult oli jupp maha võetud ning ots kämblalaiuselt nahaga kaetud, et seda oleks mugavam peos hoida. Reieluu teine, kondimügaratega ots, mis tinana raske — selle sees võis tõepoolest olla tina —, oli samuti nahaga üle tõmmatud. Seda oli tehtud hoolikalt, nahka mügarate ümber siledaks voolides. Luupind ise lausa hülgas, nagu oleks seda poleeritud. Oli ikka tahtmist — võtta ette niisugune töö, mis nõuab kannatust ja omajagu vilumustki.

See nahkse pideme ja peaga kondijupats mõjunuks mängukannina, kui punaseks värvitud luuõõs poleks andnud riistapuule mingi võika kõrvaltähenduse. Mina võtsin esialgu seda luutükki küll leluna. Polnud just raske kujutleda seda reieluust meisterdatud asja löögiriistana. Sobitasin selle juurde jämeda nõõri, mis rihmana läbi luuõõne ulatudes löögiriista nagu rippuva kumminuia mu randme külge kinnitas. Vehkisin kondiga ringi ja koputasin sellega endale kõvasti vastu pead, et aitas. Võtsin seda nagu mängu, nagu etendust, ning mu sisehäääl vaikis, ei hoiatanud ega manitsenud, et see teisele inimesele kuulunud luutükk on tabu, et ära seda puuduta! Ei tulnud ka ette endalt küsida: kellele see reieluu on kuulunud ja mis selle omanikust saanud?

Selle kummalise riistapuu oli mulle kinkinud saksa ohvitser, kui venelased taganesid ja sakslased nende asemele tulid. Meile majutatud leitnant oli viisakas ja lahke härra. Jagas lastele kommi ja šokolaadi ning aitas emal puid lõhkuda ja kaevust vett tassida. Ent üks viga oli tal küljes. Ta ei häbenenud meie juuresolekul peeretada ega vabandanudki.

Kui too ohvitser andis mulle selle kooljaluu, siis ta seletas (olin koolis õppinud saksa keelt), et see Totenschläger — nõnda ta seda inimluust tehtud löögiriista nimetas — kujutab endast sõjasaaki, mis olla kuulunud vangilangenud politrukile.

Ning miks pidanuks ma tema sõnades kahtlema. Venelaste teod olid meil veel värskelt meeles. Otsisin märke, mis kõnelnuks Totenschlägerist kui tapariistast (*Totenschläger* tähendab ju tõlgituna surnukslööjat). Otsisin märke, ent midagi erilist ei leidnud. Selle võika eseme raskem ots oli küll armiline, nahk kriimul, kuid mis järeldusi võisin või pigem oskasin ma sellest teha. Polnud ma ju mingi kriminalist, vaid kõigest romantiline mehehakatist, kel

vahetu julmus kogemata. Mulle jäi see Totenschläger kui surnukslööja ikka mingil moel mängukanniks. Põnev oli seda inimkondist tehtud löögiriista vaadata, aga kõhe ka.

Möödusid sõja-aastad ning Totenschläger oli ammugi mu mälust pühitud ja kuhugi kadunudki. Ükskord, kui ma kuuris tuustisin, leidsin koli hulgast juba unustatud Totenschlägeri. Millegipärast võtsin leitu endaga tuppa kaasa ja pühkisin ta niiske lapiga tolmust puhtaks. Sedasi tundus see riistapuu uuena, otsekui vastsündinuna. Peitsin Totenschlägeri oma kirjutuslaua laekasse. Ma ei rääkinud sellest kellelegi, justkui olnuks Totenschlägeri omamine pahategu. Ent mu arusaamine tollest riistapuust oli muutunud. Võib-olla peitus iva selles, et olin vahepeal kohanud kurjust.

Teod, mis olid jäänud suure sõja varju või olid meelega varjatud, tulid nüüd päevavalgele. Teiste hulgas ka sakslaste kuritööd. Selles valguses hakkasin Totenschlägeri kinkija sõnades kahtlema. Kas polnud see tapariist koguni saksa päritolu, ning meile majutatud ohvitser oli mulle selle saamisloo kokku luisanud? Niisugune seletus ei tundunud võimatuna, kui vaid meenutada, et Saksa koonduslaagris meisterdati inimnahast lambivarje. Mis on selle kõrval üks tühine konditükk. Nõnda muutus Totenschläger minu silmis nagu mingisuguseks kaaluks, mis aga paraku õiget kaalu ei näidanud.

Käisin tööil jõe teisel kaldal. Igal hommikul kõndisin üle vana puusilla. Ning õhtul sama teed koju tagasi. Kohtasin tuttavate nägudega vastutulijaid ja möödujaid. Mõnega oli aastate jooksul sigenenud koguni teretutus, ent lähemalt ma neid ei tundnud, ei teadnud neist õieti midagi.

Ühel sügishommikul läksin taas üle silla. Udu oli nõnda paks, et löika või noaga, ning ma tundsin kurgupõhjas udulaama niiskelt soolast mekki. Selles hämus nägi üksnes möödujate hajusaid piirjooni. Tuli liikuda ettevaatlikult, et mõne tööleruttajaga mitte kokku põrgata. Ning siis tuli mulle vastu keegi, kes astus kompsti ja kompsti. Paks udusein lahutas meid. Tema nägu ega teda ennast ma ei näinud, küll aga kuulsin, kuidas ta kompsides astus.

Oleksin selle seiga lõplikult unustanud, kui paar päeva hiljem poleks ma silda ületades tuttavat kompsimist kuulnud. Nüüd oli ka kompsijat näha. Too ilmselt üle keskea mees oli venelane — ma ei oska põhjendada, miks ma just nõnda arvasin — ja riiete järgi otsustades mitte just kõige paremal järjel. Raudteelase mütsiga kleenuke võõras oli kaunis ilmetu kuju. Müts oli tal silmille tõmmatud ja ta kõndis, nina maas, pilkugi kõrvale heitmata, nagu midagi otsides. Kui poleks olnud paremat jalga, mida ta põlve kõverdamata tõstis ja vastu maad tümpsas, siis oleks ju võinud arvata — kel oletusteks tuju —, et silmapaistmatu mees püüab veel silmapaistmatum olla.

Kohtumine selle mehega ei jäänud viimaseks. Ikka juhtus ta mulle sillal vastu — kas just iga päev, aga paar korda nädalas kindlasti — ning ta kompsiv samm hakkas mind tasapisi häirima. Ma ei mõistnud seda ebamäärast tunnet seletada, sest mis pistmist võis mul olla jumala võõra muulasega. Ent kui ma

ühel päeval kraamisin ja sahtlipõhjast Totenschlägeri leidsin, siis oleks see süнге kondijupp mind nagu ere lamp valgustanud.

Ma aimasin, ei, ma olin kindel, et Totenschlägeri ja sillal kohatud mehe vahel on mingi side. Ma ei osanud seda uidu küll põhjendada, ent olin selle paikapidavuses peaaegu kindel. Nüüd omandas sillal vastutulev ja jalga kompsiv võõras hoopis uue tähenduse.

See aime muutus veendumuseks, lausa sundmõtteks, ning paljas piidlemine, kui ta must mööduis, polnud enam mingisugune lahendus. Ma kogusin julgust ja astusin ühel päeval talle ligi. Tutvuse sõlmimine sündis üllatavalt hõlpsasti. Mees lõhnas odekolonni järele ning ma viisin ta õllekasse — ehk nagu neid kohti tollal kutsuti — pätibaari.

Tellisin kummalegi paar kannu õlut, et poleks sabas seismist, ja paar juustuga leiba. Mu külaline valas poolikust lõhnaõlipudelist õlle hulka kolmekordset, rüüpas siis kannust tubli sõõmu ja nuusutas leiba peale. Mina jõin omast ja haukasin juustu. Me jõime kannud tühjaks, ning kui ma olin pärast järjekorras rüselemist uue laari toonud ja ka selle ilma sõnagi vahetamata poolenisti tühjendanud, jah, alles siis läksid võõra keelepaelad lahti.

Mul ei ole enam meeles täpne sõnastus — kellel see meeles püsiks —, aga ta kõneles umbes nõnda:

Te eestlased olete imelikud inimesed. Ma ei oodanud, et sa mulle välja teed. See oli alles üllatus. Ma ei oska tänadagi. Aga kuula. Ma olen eestlastest alati lugu pidanud.

Ta ei lasknud mul suudki avada — kas õlle ja kolmekordse mõjul? — ja rääkis peaaegu pausi pidamata. Tõsi küll: vahepeal ta rüüpas kannust ning mul tuli veel mitu korda õllesabas turnida.

Ma pidasin laagris korda. Eestlaste kohta ei saa ütelda ühtegi halba sõna. Alati ausad, mitte nagu mõned teised. Kõige hullemad olid ukrainlased ja näitlejad. Nendele ei võinud kunagi kindel olla. Aga teiste peale olid nad kanged kaebama.

Kas sa näed! mõtlesin, kellega olen kokku sattunud. Ise veel nii päti väljanägemise ja tegumoega.

Sa ei kujuta ette, kui ilus on Siber, jätkas mu laua-, õigemini pukinaaber. Missugune avarus, kui taiga kohal särab kuu ja laagris koerad hauguvad. Vapustavalt ilus.

Võõras jäi vait, nagu kaaludes, kas rääkida või mitte. Siis rüüpas ta sõõmu ja jutustas edasi.

Meil oli seal kuulsaid inimesi. Eestlastest on mul meeles professor Piip. Kas ma ütlen ikka õigesti — Piip?

Noogutasin pead.

Teil on niisugused naljakad nimed. Ei ole kindlat lõppu. Ja siis veel need tähed. Ei oska väljagi öelda. Tolle professoriga oli meil vaeva. Ta oli sama kangekaelne nagu teised eestlased. Tal oli seltsimees Stalinist Stalini enda pühendusega foto. Kuidas see foto oli läbiotsimisel professori kätte jäänud, sellest ei saa ma aru. Ta näitas seda fotot laagriülemale ning oli seltsimees

Stalinile kirja kirjutanud. Kuidas nõnda küll tohib!? Meil oli laagris teisigi kuulsusi, aga keegi ei nurisenud. Professor Piibult võeti foto ära ja teda karistati, anti vastu tatti. Mina teda küll ei peksnud.

Teda kuulates meenus mulle Totenschläger, ning kaaluheel, mis kurja mõõdab ja kurja tegijale viitab, hakkas kindlas suunas vajuma. Kas ei rääkinud too saksa ohvitser siiski tõtt, kui ta väitis, et kondise tapariista sai ta vene politrukilt. Mu õllekaaslase jutt näis seda lausa kinnitavat.

Mul oli seal hea elu, hea elu, selgitas juba ilmselt nokastanud võõras. Aga platnoid kangutasid mu lahti. Ma ei tea, miks ma neile ei meeldinud. Hakkasin jooma. Nagu venelane joob. Võimul olijat kipuvad kõik kallistama. Kui maas lamad, siis lüüakse sind jalaga.

Võõras pidas pausi. Trimpas joodavat. Olin sellest õllekaanimisest ning ausalt öeldes ka joomakaaslasest endast ja ta juttudest juba väsinud, ent harjumuslikult läksin jälle õlle järele sappa. Naasnuna otsustasin, et olgu see viimane kord.

Võõras oleks mind nagu enda usaldusaluseks, pihisaks pidanud ja jutustas oma lugu edasi.

Kord öösel — ma olin maani täis: kukkusin ja tõusin, kukkusin ja tõusin — läksin tuttavate poole raha lunima. Käreda külmaga. Teie ei tea, mis on Siberi pakane. Tule peale jõudsin kohale. Koputasin vastu akent. Keegi oleks nagu piilunud, kardinad liikusid. Aga muud midagi. Prömmisin uksele, ent sisse ei lastud. Tuli kustutati ka ära. Siis jäin hange magama. Mul oli küll kasukas seljas ja karbus peas, aga jala võttis külm omale.

Võõras kergitas püksisäärt ja näitas proteesi. Mind jättis teise häda ükskõikseks, ma ei suutnud talle kaasa tunda. Olin tüdinud ka vandumisest, kolmekordsetest, mida ta vene kombe kohaselt üksteise otsa ladus.

Jumal nägi ja sõbrad aitasid, jätkas võõras. Mind sokutati kolkakülla kulakuid valvama. Seal õppisin eestlasi lähemalt tundma. Neid oli seal üksjagu. Küla peale laiali jaotatud. Enamuses naised. Mõned koguni sülelastega. Ega neil seal kerge ei olnud. Sõja aeg. Meil polnud endalgi midagi suhu pista. Ent eestlastel oli, mida vahetada, ning töötahtmist ka.

Ma imestasin seda lausa häbematut, peaaegu piirideta avameelsust, milleks on arvatavasti võimeline üksnes venelane.

Mulle meenub üks lugu, lasi võõras kahe rüüpe vahel jutul käia, kus külanaised tulid kaebama, et eestlastel on rahategemise masin. Meil käis kaebamine lihtsalt. Aitas pitskardinatest ja potilillest, et sind kulakuks teha ja sootagusele saata. Läksin kohale asja uurima. Mina ei saanud sellest ka õiget sotti. Kutsusime miilitsast uurijad ning need omakorda oblastist mingisugused asjatundjad, kes pidasid nõu Moskva ekspertidega. Siis tuli välja, et tegu on väikse sukakudumise masinaga.

Ma ei osanud selle jutu peale nutta ega naerda ning õlu hakkas juba pähe.

Eesti naised olid nagu tuvid, ohkas võõras. Mõni mees võttis neid päriseks. Sõlmiti kohe ametlik abielu. Mul on eestlastest kõige paremad mälestused.

Pärast sõda otsustasin Eestis ära käia, et oma silmaga seda maad näha. Ning siia ma jäingi.

Ma ei tahtnud temaga enam seltsida, ning kui ma jumalaga jätmata lahkusin, saatis ta mind sõnadega: teie olete nagu teised.

Pärast seda kohtumist olin kindel, et Totenschläger on venelaste kätetöö, aga päris kindel ei olnud ma ka. Sest mis tähtsust võis olla teadmisel, et selle ilge löögiriista meisterdas venelane, sakslane või keegi kolmas, kui ma ei tundnud tegelikku julmurit.

Peitsin vastumeelseks muutunud Totenschlägeri iseenda eest ära. Tahtsin tast sellisel moel vabaneda. Ent võta näpust. Iga loetud ajalehesõnum, raadio, telepilt või kuuldu, mille sisuks vägivald ja julmus, meenutas mulle võigast riistapuud. See oli nagu needus. Justkui oleks Totenschlägeri näol mu tagahoovis pesitsenud kurjus.

Mulle sellest lõpuks aitas. Pika otsimise järel leidsin peidetu. Poetasin kondijupi hõlma alla, läksin välja ja kõndisin sillale. Oktoobri alguse kohta oli ilm haruldaselt selge, nagu seda vahel juhtub, kui sajuste ja hämuste sügisnädalate sekka trehvab päris imekombel mõni kirkam päev. Seisin sillal ja kummardusin üle rinnatise jõe kohale. Jõgi voolas silla alt läbi mere poole. Hoidsin käte vahel Totenschlägerit. Silmitsesin löögiriista raskemat, mügarlikku, nahka voolitud otsa, millel kriimud ja armid. Kord olin ma seda leluna käes hoidnud. Vaatasin seda moonutatud inimese-reieluud ning lasin ta sõrmede vahelt lahti. Totenschläger langes sillalt alla, kukkus sulpsatades vette. Nägin — vesi paistis läbi —, kuidas ta jõevoolus lengerdades põhja vajus ja sinna kasvude vahele pidama jäi. Läbi ruske vee hiilgas luupind, nagu oleks see poleeritud. Tulin tulema. Sild ja jõgi koos Totenschlägeriga jäid selja taha. Päike käis madalalt, ilm oli jahe, kuigi tuuletu, ning ma tõstsin krae üles.

Lootsin, et olen sellest luupainajast lahti. Ent paraku olin laste kombel, kes keksu mängides kivi üle öla heidavad, jätnud Totenschlägeri oma kodu lävele. Kas nüüd just iga päev, aga üle päeva kindlasti käisin sillal jõepõhja vajunud luutükki kaemas. See kujunes nagu sunduseks ning ma mõtlesin, et kas sellele enam lõppu ei tulegi. Kuid ühel heal päeval oli Totenschläger kadunud. Oli see inimluust tehtud riistapuu mutta mattunud, oli vool selle eemale kandnud, või oli selle keegi välja õngitsenud ja kaasa võtnud? Ei oska arvata.

Ma ei tea, kus Totenschläger praegu on, kus ta ringi rändab. Aga ma ei imestaks, kui ta ükskord siia tagasi jõuaks.

WILLIAM STANLEY MERWIN

ESIMENE AASTA

Kui kõik sõnad olid juba kasutusel
teiste asjade jaoks
nägime esimese päeva algust

kutsuvast veest
ja mustadest okstest
avanesid taevapuul lehed
suured kui su näpuotsad
vastu vana plekulist seinä
nende roheline päikesevalgus
mis polnud paistnud veel kunagi varem

ärgates koos olime esimesed
kes neid nägid
ja me tundsim neid siis

kõik keeled olid võõrad ja tõusis
esimene aasta

PABER

Milline pöörane mõte
et sa saad selle paberile panna
mis on paber ja kuis võid sa öelda
pane see paberile

alguses
on kõrged subpolaarsed mäed
poolsaare kohal
jäätasandikku tardunud
paksu lume all
kust tulebki see valgus
mis seal pole enam valge
pane see sellele paberile

jalaste sahin
päevas, kus pole ühtki inimest
on üks tuule ja valgete koerte hingamisega
ja tuulega mis pühib jäljed kohe
üks pöörduva valge maa ja mäkketõusmise tundega
pane see sellele paberile
kõik on valge nii et see võib kaduda
kõik mis pole valge
on üksi
kõik värvid on valged
öö on valge paigas mida ei mäletata
kõik on sama värvi kui teised planeedid
selles paigas on raske näha
paberil

LOOMAD

Kõik need aastad akende taga
mille pimedad ristid pühivad laudu

Ja ma ise otsin tühjal maapinnal
Loomi keda pole eales näinud

Mina kellel pole häält

Meenutades et neile tuleb nimed leida
Kas keegi neist naaseb kas ükski

Öeldes jah

Öeldes vaadake hoolikalt jah
Me kohtume taas

TÜHI VESI

Tunnen puudust kärnkonnast
kes tuli terve suve
lubjakivist
veeanuma juurde
madroonipuu alla
imporditud 1912
Brasiiliast kaunistuseks
siis umbrohi muulade rajal
laostuvas
ananassiistanduses
nüüd üks vana puu vanade
puude reas
kärnkonn tuli öösel

alguses ja istus vees
terve öö ja päeva
siis vahel öösel
läks kõndima
kuid oli tagasi hommikul
okste all sõnajalgade
rohelise mõõklehega
liilia vahel
istus vees
kõik kuivad kuud
silmitses taevast
läbi nende silmade
mis tehtud kõige
kallimast metallist
tule tagasi
varjudesse uskuja
vaikusesse ja siredusse uskuja
sõnajalgadesse uskuja
kannatlikkusse uskuja
vihmasse uskuja

ISEENDA SURMA-AASTAPÄEVAKS

Iga aasta isegi teadmata olen saatnud mööda päeva
Kui viimne tulekuma viipab mulle
Ja vaikus asub teele

Väsimatu rändaja
Kui valguseta tähe kiir

Siis enam
Ei leia ma end elust kui ebamugavast rõivast
Üllatudes maa
Ja ühe naise armastuse
Ja meeste häbituse üle
Nagu tänagi kui kirjutan pärast kolmepäevast vihmasadu
Kuulates käblikut laulmas ja valingut vaibumas
Ja kummardades ei tea mille ees

KOMBATES KIRJATÄHTI

Kui õpin lugema
saan teada kuidas kirjutatakse roheline
kui see ka pole roheline

juba kõikide
aastate roheluse jaoks
on üksainus sõna
isegi siis kui rohelist polegi siin

ja nüüd on see sõna kirjutatud
ja mitte üksnes öeldud

nii saab selle sulgeda pimedusse
lugemata lehekülgede vahele
kuni järgmise korrani

kuid roheline tuleb ilma ühegi sõnata
aga kui ma sõna näen
ütleb sõna mulle see on roheline
ja ma usun seda
isegi pimedas

olen rõõmus kui õpin lugema
ja suudan üles leida
lood milles on rohelist
ja tunnen ära
need rohelised käed mis olid siin enne mind
need rohelised silmalaud ja silmad

SÕNUM

Kummargil sõnade kohal
õhtul hilja olen kuulnud üht vaikset ohet
üsna ligidal
kui öötuult mändides või merd pimeduses
kõige kaja mis eales on
öeldud
veel ketramas oma ainsat silpi
maa ja vaikuse vahel

ÖINE VIHMA

See on mida kuulsin
viimaks detsembrituul
piitsutas vihmaga vanu puid
nähtamatu vihm tormas mööda katusekive
kuu all
tuul tõusis ja vaibus
tuul ja palju pilvi
puud öises tuules

pärast lehtede ja sulgede ajastut
 keegi surnu
 mõtles selle mäe rahaks
 ja langetas puud
 mis seisid siin tuules
 öises vihmas
 raske on seda öelda
 kuid siis lõikasid nad maha pühad 'ohia puud
 siis pühad *koa*'d
 sandlipuud ja *hala*'d
 mis sirutasid kõrgele oma rohelisti tunglaid
 ja keegi surnu laskis karja lahti
 käändude vahele tapatunnini

kuid puud on sirgunud veel kord öös
 ja öötuul paneb nad kohisema
 kui mere mida veel keegi ei tunne
 mustad pilved sööstavad üle kuu
 vihm langeb viimsele paigale

Enamik luuletusi on tõlgitud kogust
 „Vihm puudes“ (*The Rain in the Trees*, 1988).

Inglise keelest TIJU SPEEK

SAATEKS

WILLIAM STANLEY MERWIN (s. 1927 New Yorgis) on USA üks tuntumaid vanema põlve luuletajaid. Elanud mitmel pool Euroopas, 1980. aastate algusest Hawaiiil. Luule kõrval, mida on praeguseks kaheksateist kogu, kirjutanud ka proosat ja tõlkinud. 1971. a. sai luulekogu „Redelite kandja“ (*The Carrier of the Ladders*) eest Pulitzeri preemia.

W. S. Merwinit võib pidada kontemplatiivseks luuletajaks nagu Robert Frosti, W. H. Audeni ja Howard Nemerov'd, kellega teda seob skeptiline suhtumine kaasaja Ameerika ühiskonda ja selle traditsioonilistesse väärtustesse ning püüd näidata proovilepandud vaimu teed läbi meeleliste kogemuste. Viimastel aastakümnetel on Merwini mõtteluule vaimus avardunud, siirdunud teadvuselt eksistentsiaalse ja ökoloogilise elukogemuse maailma, mis ei sisalda ainult inimesi, ja see teeb luuletajast hingesugulase pigem põlvkonnakaaslaste, tuntud luuletajate Gary Snyderi ja A. R. Ammonsiga. Merwin ongi esmajoones kõiksusolend, paigaelanik, ja alles siis poeet. Teda lugedes tunned, justkui oleksid maailmas esimest korda. Ent kodupaiga looduse väikestest ilmingutest osasaamise rõõmu varjutab ajaloo kulg üle paikade. Hilise

tulijana, hävingut ja juurtetust külvanud aastatuhande äärel seistes leiab ta eest paigata, nihelistliku ja vaesunud elukogemusega inimese ning laastatud looduse. Millest leida pidet pööraselt kiirustaval ja kõike ühtlustaval tehnoloogiaajastul? Kui kaua peab vastu paikade omapära ja regionaalne eluviis? Kui kaua on veel olemas liigid? Kuidas kirjutada? küsib poeet ikka ja jälle.

Merwin oskab olla sama loomulik kui Jaan Kaplinski või Uku Masing. Kuulata vihma puudes — looduse kulg ja haprus, mis ilmnevad tuttava ümbruse üksikasjades, saavad talle loomuliku elamise õpetuseks, elu rikkuse, valu ja surma mõõdupuuks. Nagu prantsuse filosoof M. Merleau-Ponty, nii otsib ka Merwin elumaaailma asjadest tõe, teadmise ja armastuse tähendust. Fenomenoloogia algab „tagasiminekest asjade endi juurde“: „Asjade endi juurde tagasi pöörduda tähendab minna tagasi sellesse maailma, mis eelneb teadmistele, millest teadmised alati räägivad ja mille suhtes iga teaduslik skematiseering on abstraktne ja tuletuslik märgikeel, nii nagu on geograafia tuntud maakoha suhtes, kus me oleme enne keelt selgeks saanud, mis on mets, preeria või jõgi.“ („Taju fenomenoloogia“.)

Filosoofide ega ka poeedile pole inimene kehatu subjekt, kes tajub ja vaatleb temast eraldatud abstraktset maailma kui objekti. Maailm on alati elumaaailm „mulle, siin ja praegu — kehaline, tundlik elukangas, mis mind ümbritseb ja milles osalen“. Merleau-Ponty võttis selle jaoks kasutusele mõiste *maailma keha*. Mõtlemise, tahte, teadmiste ja mälu juured on tajus. Nähtav ja nähtamatu ümbrus, helid ja vaikus, teised elusolendid ja asjad võimaldavad inimesele tajusid ja osalevad nendes. Inimese enese keha on üks paljusid nähtusi, kellega ta suhtleb samas tajuväljas siin ja praegu puudutuse, pilgu, kuulmise, vaikuse ja keelega. Merleau-Ponty nimetas seda intersubjektiivsuseks. Tajud on oma olemuselt poolikud — me ei saa näha ja puudutada asjade kõiki külgi, meie kuulmisvõime on piiratud, liikumine avab meile natuke rohkem maailmast, mis jääb ikkagi enamalt jaolt meile varjatuks. Ka mälu on valikuline. Maailm eksisteerib inimesele tulevikku avatuna, uute tajude, teadmiste, meenutuste võimalusena. Lõpetatud ja terviklikud on vaid abstraheeritud meelteandmed, mõtted ja tõesed, mis kuuluvad objektiveeritud maailma.

Poeet püüab oma luules taasluua meelt ja kujutlust, mis ei tunne veel mõistelist mõtlemist, ja keelt, milles maailma ja inimese suhted ja nende tähendused pole veel tardunud hierarhilisteks lausungiteks, mõtteoperatsioonideks ja maailmamudeliteks. See radikaalne prekontseptualism viib paratamatult sügava lõheni luuletaja ja keele vahel. Ka luulekeel on retoorika. Maailm on poeedile tähtsam kui keel. Leides eest sõnad, mis ta kogemust moonutaksid, keeldub ta kirglikult andmast maailma sõna võimusesse.

Võib-olla ütleb vaikus, see suurim õpetaja, kuivõrd saab maa keeles kodus olla. Elu hääletu valu heiaistub „sõnumi“ vaikus. Luuletaja tunneb end olevat tähenduskuristiku kohal. Pärinud diskursiivse keelega vaesustunud maailma — „kõige kaja mis eales / oeldud“ — on luuletaja sõna lõhestatud „maa ja vaikuse vahel“. Vaikus ongi minimalistliku, isend proovile paneva sõna kõrval luuletuse teine, samaväärne tähendusühik. Seda kosta lastes ja sõnadesse pannes püüabki Merwin anda loodusmaailmale meie ümber võimaluse hääletult kaasa „kõnelda“.

Peale vaikuse on tähenduste pelgupaiku ka loomuliku keelega saartel. Hawaii põliselanike loomuliku kohakogemust kandev suuline ja kirjalik sõna on neid paiku, kuhu luuletaja pageb tehnoloogilise kultuuri ja selle sentimentaalse, klišeeliku „looduse“ eest, mis ta kogemusele võõraks jääb. Merwin oleks aga lihtsalt veel üks romantik, kui ta turistide räsitud Eedenis puhata saaks. Luuletaja mõistab, et ka see

fenomenoloogiline pastoraalitaotlus — vaikuses või loodusega kõneleva rahva juures — on tühjusetundest sündinud utopiaiialus. Väljas haigutab tohutult suurem tühjus. Kui Arkaadiat lähemalt vaadata, kohtab surma igal sammul.

Hawaii põliselanike traditsiooniline elulaad ja keel hääbuvad koos maastike, paikade, tervete ökosüsteemidega.

Pettumus pastoraalis viib poeedi posthumanistliku veendumuseni, et rohul on oma keel ja inimese keel seda ei asenda. Niisiis saavad maa, selle olendid ja poeedi enda kogemused inimkeeles vaid ajutiselt peatuda. Merwini keel saab end väljendada vaid iseend eitades, osutusi ja tähendusi paljastades. Luuletuses „Kombates kirjatahti“ annab Merwin mõista, et ka luuletaja „roheline“ tähistab rohelist, mida enam pole — hävitatud paiku, olendeid, helisid, liikumisi, värve. Kas pole ka see osutus aga kahekordselt tinglik, veel üks *kuni järgmise korrani*? Mitte loogika, teadmiste või dekonstruktiivse teooria, vaid elu ja sellele antud aja mõttes. Hoiatada elu determineeriva keele ja ajaloo tumedate varjude eest on Merwinile sama oluline kui „roheline [mis] tuleb ilma ühegi sõnata“. Põliselanike varjundirikkad rohelised ühte ja pealegi võõra keele üldsõnasse sulgeda tähendab lõpuks põliste ökosüsteemide, kohatunde ja animismi hävingut. Sellest tulenebki Merwini luule suur paradoks ja raskestitõlgitavus. Kurbusest ja vihast, pastoraalsest unistusest ja üha uutest tühiosutustest kumab uuenenud, avarama, ökoloogilise elumaailma, tõe, teadmise, vastutuse ja armastuse vaevagasaavutatav võimalus. Ja kutse tulla tagasi „asjade endi juurde“ kõlab siis kui hoiatus, et luuletaja ei suleks elu raamatu lehtede vahele pimedusse.

T. S.

Loomingus“ algatatud mõttevahetuse üks kaugemaid eesmärke võiks olla see, et sünniks sidusad jutustused eesti kirjanduse sündinud asjust. Seejärel võiks loota, et dialoogis tekib jutustuste ühisosa. Ah et kõlab vanamoeliselt? Senistes sõnavõttudes on olnud rohkem remarke võimaliku loo tarvis või siis rõhutatult isiklikku, teose- ja autorikeskset kirjanduslugu, nagu seda pakub Märt Väljataga. Keeldumine suurtest lugudest on endiselt ajakohane ja neil juhtudel mulle ka sümpaatne, kui seda tehakse individuaalsuse nimel. Enda arust olen kirjutanud selge vahega kahesugust kriitikat: ühelt poolt olen otsinud üksiku teksti ainulaadsust ja teisalt rääkinud raamidest, mille abil tekstiilma ajas struktureerida. Esimene on võimalik teiseta, kuid mitte vastupidi. Siledat eepilist teed tehakse ikka, üldistuste teerullil vilgub kollane tuli, aga liikluseeskiri ei luba sellest hoolimata kedagi alla ajada.

Seda kõike arvestades plaanisin ümmargust juttu, millel oleks algus, keskpaik ja lõpp. „Loomingu“ veebruarinumbris ilmunud Tiit Hennoste artikkel „Kaanonist lahti“ pani mind veidi kõhklema: mõttevahetuse tekstide hulgas on see siiski esimene süstemaatiline ülevaade 1990. aastate eesti kirjandusest. Raamid paneb ta enam-vähem loogiliselt paika ja nõnda on mõneti ebamugav juba sõnastatud enesestmõistetavusi üle korrutada. Tunnustan Hennoste jutus pigem raame ning fakte ja vähem jutustamise tooni, seetõttu otsustasingi proovida kätt ülevaatliku visandiga. Tehnika, kuidas vältida liigset tsiteerimist, on Hennoste töös kenasti näha: viitan veel piisavalt läbirääkimata detailidele ning poleemilistele punktidele, kuid eesti kriitikute silmis ilmselgena tunduvate asjade puhul loobun esimese sõnastaja otsimisest. Või siis sõnastan mingeid asju ka ise.

Varasemaid kirjutisi lugedes tundus mulle, et uuema kirjanduse muutused ajas on seni lõpuni välja joonistamata. Periodiseeringute suhtes pole suuri lahkarvamusi, aga kontuurid on veel ähmased ning eriti 1990. aastate teisest poolest libisetakse kiiruga ja kergelt üle, lahustades seda eelnevasse aega. Räägin kronoloogiliselt ja teravdan toimunud võnkeid sihilikultki, et pilt kontrastsemalt lahti rulluks — räägin 1990. aastate kirjanduse kahest lainest.

ESIMENE LAINE

1990. aastate algus elab suure kirjandusmurrangu tähe all, selles tavaliselt ei kahelda. Küll on mõtet täpsustada murrangu ajalisi piire. Mulle tundub siin olevat kolm arukat võimalust. Esiteks, murrangu keemispunkt 1988—1991;

teiseks, murrang koos eel- ja järellooga — näiteks Hasso Krulli debüüdist kuni „Piiririigini“ (1986—1993). Aastad 1994—1995 pakuvad samuti olulisi teoseid, kaante vahel ilmuvad näiteks Kivirähki „Ivan Orava mälestused“, Mihkelsoni „Nime vaev“, Kõivu „Studia memoriae“ esimesed köited, Kaplinski, Ehini, Krulli, Soometsa luulekogud jm. Sellest hoolimata näen siin väikest hingetõmbeaega enne teist lainet. Seda tunnet sisendab ka kirjandusloo debüüdikeskne jutustamisviis, mille suhtes tuleks olla pisut ettevaatlik, aga milleta päris läbi ka ei saa. Et lainete vahele mitte auku jätta, saab kolmanda võimalusena revolutsioonilise laine harja edasi vedada, võttes omaette tsükliks aastad 1986—1995.

Lisaks debüütide ja vanade olijate vahekorrale hakkab selliseid piiritõmbamisi hägustama luule ja proosa erinev käitumine. Klassikalise kirjandusloopiire on alati rohkem määranud luule, mis suudab olla rohkem sünkroonne iseendaga. Mingi aja sees olles näeme liikumisi sõltumata raamatute ilmumisest, kuid tagantjärele kirjutatakse raamatute ilmumise ajalugusid — ikka veel. Proosaraamatutest me sellist ajas tsentreeritud esimest lainet ei leia, kuigi midagi ometi tuleb. Kajar Pruulile, kirjanduse „sees“ olijale, on raske vastu vaielda, kui ta proosaga seoses arvab, „et kirjandusele oluliste ideede ja vaatevõimaluste tasandil pole 90-ndatel tulnud arenile midagi nii põrutavalt uut ja keskset, mida poleks ringelnud juba 80-ndate lõpul“. („Looming“ 1997, nr. 2, lk. 263.) Näiteks kuulub Jüri Ehlvest sisuliselt tõepoolest sellesse esimesse lainesse, aga tema esimesed raamatud ilmusid alles aastal 1996.

Ajapiiriga tegelemine näib formaalne, küsimus oleks nagu ainult kirjandusloo jutustamistehnika hõlbustamises. Natuke ongi, aga asja sisulisem tähendus võiks olla selles, et hoiakud tekivad gruppides, kus näiteks sõltuvalt autorite kujunemisest on olemas ühine kultuurikogemus. Vanemad saavad olla avatud nooremate kogemusele, kuid eks ole samas näha, kui paljud ikkagi jäävad kinni oma murdeea lööklauludesse ja menuraamatutesse. Ehk tasub seetõttu tähele panna esimese laine noorurite sünniaastaid, mis on keskeltläbi ajavahemikus 1961—1972. Lisaks tulevad arvesse mõned küllalt hilised debüüdid (Indrek Hirv, Kalev Kesküla, Priidu Beier) ja vähemalt üks varajane — Elo Vee/Viiding. Kui murdeea üle äärte ajavat tundlikkust tähtsaks pidada, siis Viiding õieti jääbki oma kogemuselt ja laadilt kuhugi kahe laine vahele.

Pärast neid väliseid keerutusi tuleb jõuda asja sisuni või siis „sisu väljanägemiseni“. Luulega seoses olen tegelikult murrangu sisu varemgi kaardistanud (näit.: „Vikerkaar“ 1996, nr. 3). Kõike üle kordama ei hakka, aga püüan vähemalt märksõnastada kogu kirjandusele ühised jooned ja tuua välja olulisema osa neist, mis kokku ei lange; samuti asetan mõne rõhu pisut teistmoodi.

1980-ndate lõpu ja 90-ndate alguse pöörde kõige üldisemad jooned, mille nimetamine ilmselt ei vaja enam põhjendamist, võiksid olla näiteks järgmised: dünaamika, erinevate keelekihtide (kõnekeel, släng, murre) ja võraste keelte

sissetung kirjandusse, massikultuuri märkide seostumine kõrgkultuuriga, intertekstuaalsus, metalisus, kontseptualism, kollektiivsete väärtuste relatiiveerimine, kirjaniku imago tähtsustumine teksti tähenduste loomisel. Ühel on ühte ja teisel teist, kuid nähtuste avaldumisviise konkretiseerides saab nende tunnuste kaudu rääkida protsessist enam-vähem kogu kirjanduse ulatuses. On siiski ka autoreid, kelle puhul õieti ükski nimetatud nähtus paika ei pea — kuidas tõlgendada neid? Demokraatlik tõlgendaja ütleks, et uue kirjandussituatsiooni põhitunnus ongi suutlikkus mahutada erinevat, kaanoniuurija aga väidaks, et sellised autorid lihtsalt ei pääsegi uues situatsioonis tõeliselt kaasa kõnelema. Õigus on mõlemal.

Tunnuseid on veel, mõni neist vajab ilmselt lisaklausleid. Nii võime üldisemas plaanis rääkida klassikaliste kompositsioonireeglite taandumisest, tekstide fragmentariseerumisest ja žanrilise avatuse suurenemisest. Selles kõiges on midagi olulist, kuid on siiski ka olulisi nähtusi, mis käituvad teistmoodi (Indrek Hirve jmt. luule, suur osa proosast Jaan Krossist Kaur Kenderini). Proosas säilitab narratiivi loogika teksti põhistruktuuri rohkem, seetõttu torkavad luules ka „suletud“ juhtumid eripärasemalt silma ja saavad sageli kindla maneeeri rõhutatud märgiks. Analoogiliselt kehtestub ka 1990. aastate kirjanduse iroonilisus. Varem on palju räägitud Mati Undi või Jüri Üdi irooniast ning need näited on kujukad ka 90-ndate seisukohalt: tegemist pole lihtsalt irooniaga millegi suhtes, vaid keele- ja elutundega, mis muudab näiliselt püsiva maailma ebakindlaks igal võimalikul viisil — kuni selleni, et kahtlustäratavaks muutub ka kirjutaja kavatsus ja tekst. See ei välista irooniavaba kirjanduse saarekesi, kuid paistab siiski eemale tõukavat tekste, mis nagu pole ülepea kuulnud ega näinud märke kahtlaselt ebakindlast maailmast.

Välised muutused, mis kõige nimetatuga koos käivad, on diskussioonis rohkem läbi räägitud. Kirjanduse marginaliseerumine ja põhiliikide vahekorra muutumine — seda kindlasti. Nihete üheks taustaks on kapitalistlik ühiskond, kuid ega Lääne-Euroopagi pole kogu aeg ühtmoodi elanud. Seoses tehnika muutumisega on auditiivselt ja visuaalselt aktiivsemate signaalide pealetung viimastel kümnenditel olnud üldine. Pealetungid ei tekita mitte ainult rindeolukordi, vaid ka süntese ja uusi vorme — selles valguses tasub ilmselt vaadata 90-ndate kirjanduse seoseid pildiliste ja heliliste kunstidega. Tahaksin uskuda, et sõna on uues kontekstis endiselt tähenduslik. Seda lootust ei kahan- da mitte niivõrd filmitööstus ja nüüdiskunst, kuivõrd praeguse ühiskonna sõnaohtrus. Vähemalt on siin midagi, mida maksab tematiseerida — nagu on kirjanduse endagi sõnatootmise üle mõtlema sundinud Märt Väljataga sonetimasin, millenniumi märkimisväärseim katse lõpetada eesti kirjandus.

Sõnade küllus nõuab uut kultuurilise käitumise taktikat, suutlikkust teha kiireid selektsioone, võimet tühjavoitu tähendustega sõnamassist mööda vaadata. Ka mul on olnud valikuraskusi ja neid on näha suurema osa kriitikute puhul. 1990. aastate alguses oli mitmeid sõnavõtte, mis mõistsid hukka diletantlikku sõnasepistamist, nüüd on saanud selgemaks, et põhiküsimus

on siiski selles kirjanduses, millel on eeldusi lülituda üldisse kultuuriringlusse. Hennoste oletab, et umbes 60—70 protsenti eesti proosast on diletantlus („Looming“ 2000, nr. 2, lk. 257). Luulest kindlasti ka, kuid kriitika peab suutma vajaduse korral keskenduda allesjäänule, olgu seda tõsiseltvõetavat 30—40 protsenti. Olen ka ise huvi tundnud statistiliste muutuste vastu, kuid Holger Kaintsi artikkel („Looming“ 1999, nr. 10), mis nendega tegeleb, mind siinkohal ei aita: üldarvudest ja -tõdemustest oluliselt kaugemale ei minda ja mul endal pole täpsemaid andmeid kui teistel. „Suundumustest ja trendidest“ kõnelemisel peab niisiis arvestama, et kõne all on umbes kolmandik sellest tekstimassist, mida tavatsetakse eesti kirjanduseks nimetada, ülejäänut tuleb arvesse võtta kui üldtunnustatud esteetiliste võtete massilise trivialiseerumise ala. Asjaarmastajate hoiakunihe ongi vähemalt luules selgesti näha — südamlük tädilule annab maad „sürri panemisele“.

Esimese laine murrangulisust tugevdavad veel mõned asjaolud. Esiteks — kirjandusele ja -väljaanded (Eesti Kostabi Seltsi ja „Hirohalli“ löögirukikas, ajakirja „Vikerkaar“ avatus uuele kirjandusele jne.); teiseks — murrangu tugev enesetõlgenduslikkus. Viimane võib tähendada nii kirjanike manifeste (etnofuturism ennekõike) kui ka kirjandusega sünkroonset murrangut kriitilises ja teoreetilises keeles. On tõdetud, et 1960. aastate lõpu noore kirjanduse sumbumine olenes osalt ka sellest, et metatekstit ei tulnud (või ei saanud tulla) muutusele järele. Nüüd seda ei juhtu.

Pilti täpsustades tuleb eristada autoreid ja tekste, mis on mingi mõttelise rea sees, algusotsas või väljas — üldistuste küündimatus paistab silma eelkõige erandlikumate kujude puhul. 1990. aastate üks niisugune nähtus on Madis Kõiv. Õieti tekib küll retooriline tava, kuidas Kõivust rääkida, aga mitte Kõivu-tüüpi-kirjandus. Alati on asju, mis lasevad üht autorit võrrelda teisega, kuid üldisemate „ridade“ mõttes tunduvad need ühenduspunktid Kõivuga teisejärgulised. On kirjutamisviisid, mida on raskem või kergem ära õppida, aga õpitavus ei ütle otseselt midagi kvaliteedi kohta. „Suundumusi“ on eesti kirjanduse väiksuse juures kõhe eritleda, sest tihti määravad protsessi suuna tõepoolest üks-kaks autorit. Üldisemaks nähtuseks kehtestumine sõltub sellest, kas neile tekib viis-kuus kaasaskäijat ja järglast või mitte. Statistiliselt ei näita nii väikesed arvud mitte midagi — aga matemaatilise ranguse korral ei tohiks me midagi olulist öelda ka näiteks nooreestiliku esteetika või arbujalikkuse kohta. Loo jutustamise paratamatus on siiski sellist sõnavara tekitanud — siin ja edaspidi püüan katussõnu kasutada vajaliku tinglikkuse-tajuga. Ühtlasi võtan endale tänamatu julguse eristada selgete lõikude abil gruppe, mida muidu oleks mõnusam katkematuks humanitaarseks jutuks kerida. Loodetavasti olen seejuures ülekorrastatuse ohtudest küllalt teadlik.

Luule muutus ajas kiiremini ja luule peal mängib oma esimesed murrangukuulutused läbi ka metakirjandus. Missugused tähtsamad harud selles 90-ndate keskpaigaks välja kujunevad? Suuremat osa nendest on mainitud juba varasemates sõnavõttudes.

1. Keelekeskseks (post)modernismiks nimetatud nähtuste kogum. Küm-

nendivahetuse kirjandusmurrangus mängib see igal juhul keskseimat rolli, sest kirjanduskeele eneseteadlikku ümbervormimist näeme siin kõige selgemalt ja teravamalt. Märkilisimaks raamatuks kujuneb Hasso Krulli „Luuletused 1987—1991“. Olulisema lisaraja tammub sisse Sven Kivisildniku „Märja Viktori“ masinlikkus, kuid erilmelisi kirjutajaid on veel mitu: Karl Martin Sinijärv, Triin Soomets, Elo Viiding jmt. Uues kontekstis aktualiseerub senisest enam näiteks ka Ene Mihkelsoni ja Andres Ehini luule. On pidevust, „rea“ sees olemist, kuid veel rohkem katkestust — suhteliselt massiivse pealetungiga muudetakse avangardse tekstikäsitluse tähendust kirjanduse sees ning luulesse tuuakse keele- ja väärtuste paabel.

2. Kõrgpoetiline uusromantika jääb pilti alles, aga — nagu korduvalt öeldud — ta kandepind väheneb, suureneb enesepeegelduslikkus nii sisus kui ka maneerlikus vormis. Ühed kriitikud näevad Doris Karevas ja Indrek Hirves tõelise kirjanduse viimast kantsi, teiste silmis muutuvad nad tehniliste iluharjutuste tegijaks.

3. Kõige püsivamas nišis ja kõige ühtlasemas muutumises jätkab argikeele-sõbralik suund, mis seob end uuema rahvalaulu esteetikaga. See rida areneb üle Lepiku—Runneli Beierini ja sealt edasi nn. punkluuleni, maailma-vaade ulatub rahvuslikust konservatiivsusest Tõnu Trubetsky anarhismini, peale tuleb kogukondlik släng.

Lisaks neile kolmele kooslusele leidub veel mitmeid autoreid, kes erinevaid suundi seovad või mõnd üsna omaette rida ajavad. Jaan Kaplinski vaatlusluule ja Sass Suumani kirjeldav ning anekdootlik minimalism võiksid moodustada omaette kooslusi, kuid 1990. aastate esimesel poolel tekib neile analooge suhteliselt vähe. Sama lugu on Kalev Kesküla retoorilis-ironilise vabavärsiga, mis leiab Keskülal endalgi jätku alles kümnendi lõpupoolel. Kauksi Ülle või siis Mari Vallisoo traditsionalism on samuti üsna omaette asjad, aga pilti siiski põimitavad. Üks tähendusrikkamaid ja kummalisemaid lõngu viib Kauksi Ülle juurest Kivisildnikuni ja see ei ole mitte ainult seltskondlik seos — rõhutatud järjepidevus võib uutes seostes osutada ka äärmuslikuks. Kui kirjandusõhustikul on kalduvust anda mõnele nähtusele ekstreemne väärtus, võib sündida ka ettekujutus „võru ekstremismist“.

Proosa ajaline hajaliolek ja suurem seotus raamatukaubandusega annavad kokku natuke kirevama pildi. Kirevust lisab seegi, et proosa kirjutamine sõltub rohkem keskea püsivusest ja töövõimest. Enne artikli juurde asumist märkisin välja autoreid, kes mulle 90-ndate kirjandusest on kuigivõrd korda läinud. Nii luules kui proosas sain umbes kolmkümmend nime, kuid proosas oli vanemate autorite osakaal tunduvalt suurem ja seda eriti „esimese laine“ noorte arvel. Samas on kirjanduskriitika tavatsenud määratleda proosat just tollaste debüütide kaudu. Hargnemise pildike tuli järgmine.

1. Modernistliku proosa edasiarendused postmodernismi segasevõitu teedel. Proosa eripära arvestades ei saa selle amorfse hoovuse puhul alati väita, et keskmes oleks keel, kuid keele ning tekstiehituse reflekterimine on siin mõneti siiski päevakorral. Vanemate autorite loomingust mängivad kaasa

näiteks Ene Mihkelsoni ja Toomas Raudami kõne- ja mälupöörised, Ülo Mattheuse ambitsioonikas hämarus, Vindi vormimängud ja psühholoogilised võbelused. Kõige enam aga kindlasti Mati Unt, kelle romaanid „Öös on asju“ ja „Doonori meespea“ andsid kümnendi alguses ettekujutuse, kui pööraseks võiks diskursuste vabamäng sajandi lõpul kujuneda. Undi romaanid ilmusid 1990. aastal ja siin võikski olla hetk, kus nihe proosas hakkab endast raamatutena rohkem märku andma. Samal ajal ilmus Jaan Unduski „Kuum“, mis Undiga veenvalt haakub ja Undist ka veenvalt erineb. Nüüdseks on järelmodernistlikku tekstilammutust kõige rohkem seostatud Jüri Ehlvestiga. „Loomingu“ mõttevahetuses on huvitav täheldada tõrkeid Ehlvesti tekstitüübi radikaliseerumise suhtes — kuigi mingis mõttes on just see punkt, kuhu tekkinud arendused pidid välja jõudma. Märt Väljataga kirjutab: „Kui aga klassikaliselt postmodernistlik esoteeriline kirjandus on enamasti väga kindla käega komponeeritud, siis Ehlvesti tekst laguneb laiali ja lugeja avastab pettunult, et saladus, mida ta otsima hakkas, kaob vabade assotsiatsioonide sekka.“ („Looming“ 1999, nr. 11, lk. 1711.) Võib-olla leevendaks pettumust see, kui leppida tühjusega, sellega, et Ehlvesti teksti ongi sisse programmeeritud eksitus, vale-saladus ja enesehävitus? Kindlakäelise esoteeria näitena peab Väljataga silmas ilmselt Ervin Öunapuud.

2. Päris tühjale kohale tekib 80-ndate lõpul ja 90-ndate alguses kõnekeelne ja välisele kirjeldusele rõhuv luuserproosa. Tühi koht oli see muidugi eesti kirjanduses, *beat*-kirjanduse ja hilisema aja karmi elulähedase stiili tunneb sellegipoolest ära. Peeter Sauter on siin kümnendi alul üsna üksi, kui mõni ajakirjandusse jäänud erand ja Tõnu Trubetsky & Co pungijärgne noortekirjandus välja arvata. Sauter leiab seltsi ja tõusvas joones vastukajasid kümnendi teisel poolel.

3. Kõrgstiilne ja keeleliselt lihvitud liin, mis põimib realismi ja sümbolismi kaunimaid märke. Kõige selgemini asuvad siin kõrvuti Viivi Luige „Ajaloo ilu“ ja Emil Tode/Tõnu Önnepalu romaanid. Keelekasutuselt on varasemaid analooge küll, näiteks Toomas Liivi artikli üks selgemaid kohti laseb kõrvuti paista Tuglast ja Todet („Looming“ 1999, nr. 9, lk. 1369). Elutunde ja temaatika poolest toob Tode kaasa Eestile uusi asju.

4. Tekstid, mida parema puudumisel on hõlmatud sõnapaariga „följetonistlik proosa“. Mingit järjepidevust seesugune mõiste ju markeerib, Gailiti jõudeaja harrastustest Vetemaa ja Muti elutööni ning sealt edasi Kivirähkini. Ainult et Kivirähkini jõudes vajame ehk juba uut määratlemist — kriitikuna tuleb tõdeda, et kümnendi alguseks on mitmed jätkumised millekski uueks muutunud.

5. Jätkub realistlik proosa. XIX sajandi esteetikast vabastatud realismi alla mahuks ka Sauter ja Tode, vahekord modernistliku proosaga on niikuinii mitmemõtteline. Siiski arvan, et lugemisstrateegiates on Krossil ja Sauteril või Saadil ja Todel mingi oluline vahe. Realismi juhtiva positsiooni varisemisest on räägitud, kuid ta ei varise igast küljest. Kirjanduses jääb eriti kõlama subjektiveeritud vaatepunkt, mille kaudu on ju ikka võimalik kirjeldada nii

inimese kujunemislugu kui ka selles peegelduvat ühiskonda. Krossi ja Saadi kõrval on leidnud vastukaja Maimu Berg, aeg-ajalt Olev Remsu jmt. See, mis õigupoolest retseptsoonitüdumuse pälvib, on „objektiveeritud“ realistlik panoraamromaan, maailm, kus kõik asjad on räägitud näiliselt kõige lõplikumasse paika. Mats Traadi romaanisarja ei saa juba mahu tõttu märkamata jätta, aga sarja maht pole retseptiooni mahuga kuidagi proportsioonis ja ilmselt on sellel siis ka põhjusi.

Loetletu võiks olla kirjanduspildi tuumse osa seisukohalt kõige olulisem. Lisaks tulevad arvesse massikirjanduse võrsed, niipalju kui neid kümnendi alguseks on tekkinud (mõni detektiiv-, horror- ja koguperejutt). Samuti veavad teatud harud välja kuhugi mujale, ajaloolise mälu taasärkamised näiteks memuaristikasse. Silmapaistvamaid kõrvalekaldujaid proosa žanriliistest tsentritest on Jaan Kaplinski. Autorite nimekirja tuleb kindlasti veel jätkata nendega, kes ei mahu kivile (Kõiv, Baturin), ja samuti nendega, kes liiguvad mitme hoovuse vahel — nagu näiteks Mart Kivastik või Andres Vanapa.

Mõttevahetus on suure kaarega mööda käinud draamast. Sellel on kaks selgemat põhjust, üks paratamatu ja teine osalt ebaõiglane. Ebaõiglane on vaikimisi valitud nõusolek, mis loovutab draama ainuüksi teatrile ja käsitleb seeläbi draamateksti peamiselt suulise fenomenina. Teatriloos on draamal oma koht, aga see ei pea olema ainuke. Minu suuremaid lugemiselamusi 90-ndatel oli Madis Kõivu näidendite raamat. Paratamatuks teeb draamast ülelibisemise aga ikkagi tegijate vähesus. Kolme järjekindlama draamaautori — Kõivu, Kivirähki ja Kivastiku pealt midagi üldistada oleks raske. Lihtsam on neid (nagu ka mõnd teist draamasse põiganut) kirjandusse sisse rääkida proosa abil. Libisen ka ise näitekirjandusest mööda, aga kahetsen tegu juba ette.

Kiirlahterdamine, nagu mina seda tegin, on ühelt poolt triviaalne ja teiselt poolt ahistav. Mis oli siis selle mõte? Esiteks — mingites piirides usun klassikalist käsitlust kõnežanridest kui keelelisest ja kultuurilisest mälust. „Suundumuseks“ nimetatu moodustab sünkroonselt vaatepunktilt just allžanre. Mälu (seega ka minu juttu) saab tõeliselt unustada vaid siis, kui see on eksplitseeritud. Teiseks — keelelised ja tekstiehituslikud tunnused näivad olevat allžanride tekkimisel esmase tähtsusega. Ühele tunnustereale taandamine pole tegelikult päris õige, kuid ristuvate tunnusteahelate kokkuviiimine nõuab süvenemist ja võib kirjanike vähesuse tõttu anda ka küsitavaid kombinatsioone. Näiteks on küsitav, kas eesti lugeja teadvuses leidub konstruktsioon „ropp ja filosoofiline nagu Sauter“ — selle konstruktsiooni taga saab olla peamiselt vaid Sauter ise. Küll aga on „argikeelne (soovi korral ropp) nagu Sauter“, „segane nagu Ehlvest“, „esteetiline nagu Hirv“, „laulja nagu Trubetsky“ jne. Ja neile konstruktsioonidele rajatakse oma eelistused.

Teistsuguseid tunnusteridu tuleb igatahes juurde luua. Rutt Hinrikus on näiteks esile toonud tekste, mis tegelevad individuaalse ja kollektiivse mälega, samuti on ta ära märkinud korduva huvi nooruki kujunemisloo vastu („Keel

ja Kirjandus“ 1997, nr. 1, lk. 34). Ka sellist tüüpi asjad on 1990. aastate suhtes tähenduslikud ja seda rida saaks siinkohal jätkata: Euroopaga suhestuv proosa, mõnitus- ja killuviskamise luule jne.

Ainult üks asi veel — võin kirjeldada protsessi kuidas tahes, aga mis on ikkagi see minu rida 90-ndate esimesest poolest? Südamele lähedasemate nimetamine on mõttevahetuses saanud kenaks traditsiooniks. Tean, et unustan nüüd kellegi ära: Kõivu „Studia memoriae“, Undi eespool nimetatud kaks romaani, Unduski „Kuum“, Kivirähki „Ivan Orava mälestused“; Kaplinski, Suumani ja Krulli luule (ei nimetaks kindlalt ühtki luulekogu), Ain Prosa „Viimased naeratused Alice’ile“. Need on otsesemalt omaks võetud asjad, nende meeldimine pole seotud kirjandusloolise tähendusega.

TEINE LAINE

1996. aasta paiku paistab see tulevat, ja nagu öeldud, reeglina kümnendikäsitlustes sellest ikkagi ei kõnelda. Poolvaikusel on mõni arusaadav põhjus — laine pole lõppenud, ta ulatub uude aastakümnesse, veel olemata aega. Ja on ka tõsi, et 90-ndate teine pool ei muuda põhimõtteliselt kirjandussituatsiooni üldisi vahekordi, teisendused on kas väiksema haardega, pöörduvad ajas tagasi või puudutavad rohkem üksikasju ja üksikuid kirjutajaid. Need asjaolud teevad minugi jutu lühemaks — juba olemasolevat pole vaja üle kinnitada ja tuleva kohta pole täit selgust. Lainete eristamine on siiski minu silmis oluline, sest vastasel korral räägib kirjanduslugu kõik kümnendi lõpul toimuva loksuvaks järellainetuseks ja revolutsioonijärgseks pohmeluseks. Ma ei taha uskuda, et praegusel kirjandusel omaenda kuju puudub.

Laias laastus annavad 90-ndate teisele poolele kuju kaks asjaolu: esiteks — kümnendi alguse uued jooned võetakse pöördumatult „päris“-kirjandusse vastu, senised noored institutsionaliseeritakse ja nad elavad omakorda läbi muutusi. Teiseks — ka uute noorte tulek kirjandusse sünnib lainena.

1980. aastate lõpul ilmnenud pöörde kehtestumine ja paigutumine kulgeb omajagu veidralt. Õieti algab see 1990. aastate esimesel poolel, kuid *status quo* säilitamise nimel tegutsevat vastupanu leiame sellest ajast vaid sporadiliselt: „Vikerkaar“ saab mõned pahased lugejakirjad, Kivirähki ajalehejutud ärritavad kedagi, Oskar Kruus protsessib ajalehega „Kostabi“, manatakse esile poleemikad 50-ndate ja 60-ndate aastate hindamise üle. Kõik see läheb aga märklaua keskpunktist mööda ja noortel lastakse kirjanduses suhteliselt omapäi toimetada. Kümnendi teiseks pooleks jahtuvad ühiskondlikud kired ja hakatakse vaatama, mis on vahepeal kirjanduses juhtunud. Ja tagantjärele hakatakse pidama sõdu, mis on mingis mõttes juba läbi või nõuavad ehk ainult lõppvaatust. Tormilised on 1996. aastal nn. Kivisildniku-afäär (seejuures kümnendi alguses kirjutatud teksti pärast) ning 1997.—1998. aastal Peeter Sauteri „Lauakõnest“ ajendatud kired. Selle järel ei tähenda sajandi lõpu „roppuste poleemika“ tõesti enam suurt midagi. Samal ajal ilmuvad

pikemad uurimuslikud artiklid Kivisildnikust, Sauterist, Todest, Ehlvestist. Senine noor põlvkond pole siitpeale enam noorim põlvkond.

Välise kinnistumisprotsessiga käib kaasas muutuste sisuline omaksvõtt. Tiit Hennoste näib murrangu kinnistumise suhtes olevat kahetisel positsioonil, ta arvab, et selle tulemused jäävad püsima, kuid kirjutab seoses luulega järgmist: „Hoopis olulisem etteheide on see, et murrang pole piisavalt sügav.“ („Looming“ 2000, nr. 2, lk. 259.) Hennostel on vist tõesti kalduvus olla „mässupalavikust haaratud revolutsionäär“ (Vaapo Vaher), kuigi tema enda käest seda vaevalt küsida maksab — vastuseks on küllap kindel eituse (revolutsioonilise käitumise väikseim algühik). Mis õieti oleks piisavalt sügav revolutsioon? Revolutsiooni enesehävitus? Paraku tundub mulle, et kui Ehlvesti krüptilised umbed ja Kivisildniku mehaaniline tootmine kirjanduse enda mõtte kahtluse alla seavad, siis see Hennostet eriti ei huvita.

Mitme noorema kirjaniku tekst rahuneb, lõpetab endaksolemise piiride kompamise ja vähendab lõhet varasema traditsiooniga: Sauteri raamatu „Kogu moos“ jutud on suletuma kompositsiooniga, Tode „Printsess“ tekstikoelt eelmistest romaanidest sidusam, Soometsa „Pidurdusjalg“ on varasemaga võrreldes sümbolistlikum, Sinijärv muutub nostalgilisemaks, pole võimatu, et sama hakkab juhtuma Kivisildnikuga, Krulli tekstuaalset hullust rahustab vaatlev pilk. Teksti väärtuste seisukohalt võib rahunemine tähendada vägagi erinevaid asju, aga mulle näib, et Hennosteale tähendab see kõik peamiselt ühte. Igatahes oli üllatav lugeda tema arvamust Krulli tippaja möödumisest („Looming“ 2000, nr. 2, lk. 260). Minu meelest on Krullilt viimase aasta jooksul ajakirjanduses ilmunud valikud olnud mõjuvamad kui ta revolutsioonigaegsed, kirjanduslooliselt tähtsad tekstid. Püüdsin välja mõelda ka jätkuva radikaliseerumise näiteid, aga sain neid hädapärast vaid kaks: Ehlvest ja mõneti Kesküla.

„Uute noorte“ tulek on põhimõtteliselt uus juba seetõttu, et kümne aasta tagune murrang on nende ajalugu, lüli varasemate kogemuste ahelas, murdeea lugemise rõõm. Tulijate sünniaastad jäävad enamasti ajavahemikku 1973—1982. Olulisemad hilisdebüüdid raamatuturul on Jüri Ehlvest, Kirsti Oidekivi ja Aadu Hurt, ajapiirile jäävad Kätlin Kätlin, François Serpent ja mõni veel. Algavad ka koondumised: 1996. aastal saab kokku rühmitus Erakkond, 1997. alguses luuakse Tartu NAK, kuskilt pool-*underground*'ist ilmuvad kriitika nägemisvälja rühm 14 NÜ ja ÖigemValem, 1998. aastal koondub T.N.T. Tähelepanuväärsed debüütraamatud tulevad nüüd selgemalt kui varem kahe pisilainena: 1996. aastast alates luulekogud ja 1998. aastast proosa — alguses Kender ja sealt edasi tihedam ja veelgi noorem seltskond. Contra „Ohoh!“ ilmub küll juba 1995, kuid tema tõeline tähelend on siiski hilisem. Mul pole mõttes rõhutada aastaarvude maagilist mõju, tahan ainult näidata, et teise laine noore kirjanduse tulek on väliselt isegi kontsentreeritum. Selle tõusuaeg võib sõltuda soodsatest majandusaastatest ja veel mõnest juhuslikust tegurist, kuid see ei muuda asja sisu. Tulijad on kirjanduslikult raskemas olukorras kui mõni aasta varem: nende loomingut tajutakse

eelnenud suure murrangu taustal, laine nummerdatakse „teiseks“, mis ei kõla nii uhkelt kui „esimene“. Mingeid hinnaalandusi ja lohutavaid mööndusi tegema ei pea — kui ma arvasin kokku noori, kelle lugemine mulle võiks korda minna (Hirami romaaniga pole ma millegipärast tuttav), siis neid on praegu umbes sama palju kui eelmisegi kümnendi lõpus. Vahe on selles, et kontekst praegu ei toeta, nõrkus paistab vahetumalt silma. 1980. aastate lõpu õhustikus aga peeti tähenduslikuks ka keskpärasust — peaasi, et autor oleks noor. 90-ndate lõpul on noortele jäänud ennekõike väikesed nihked ja uuendused, stabiilsus ning kogemuste süntees. See kehtib aga protsessuaalses mõttes ning ei välista ainulaadseid autoreid ja tekste — protsessuaalne ja individuaalne erakordsus on natuke erinevad asjad. Ettekujutus noortele määratud kindlast rollist aga ei soodusta selle vahe märkamist. Vaapo Vaher, kes peab alustuseks maha ilusa kaitsekõne arbujalikkusele, jõuab lõpuks ikkagi välja revolutsioonilise nostalgiani: „Ei mingit mürinat, raevu, ahastust, pommipanekut. Noorus läheb aga mööda.“ („Looming“ 2000, nr. 3, lk. 404.) Kas ikka läheb lihtsalt niisama?

Mis protsessis toimub? Kõigepealt — sünteesiv tendents, mida olen juba maininud. See puudutab nii noori kui ka vanu ja võiks üldisemas plaanis olla mõeldav klassikalise ja postrevolutsioonilise kogemuse ristumiskohana. Kumbki neist pooltest ei ole enam päris endine, ja tegelikult, kõigest seniväidetust hoolimata, on seegi päris uus olukord. Kümnendi alguses oli ühel pool mõttelist joont traditsioon ja teisel pool uuendus, piir lõi identsused. Nüüdse kirjanduse identsus sünnib piiri tühistamise või uue määratlemise kaudu. Rahunemine ei puuduta kõiki, aga just välisest igirevolutsioonilisusest kujuneb kergemini automatism: olukord on samasugune nagu vananevas rockmuusikas, sa võid imiteerida raevukaid ja hingestatud kitarrisoolosid, kuid tegelikult mängib professionaalne igavus. Milleks mängida raevu, kui selleks pole sisulist põhjust? Ega siis eriti palju mängitagi.

Teine olulisem muutus on pikemalt läbi rääkimata, kuigi korduvalt markeeritud: kümnendi teisel poolel hakkab kirjandust mõjutama arvutite ja sãmplerite spetsiifika. Eelmãnge on olnud ka varem, eriti Kivisildniku luulemenetluses. Nüüd aga saab see tehniliseks reaalsuseks ja tekitab kaks olulisemat allteemat. Esiteks, Kivisildniku ümber kobrutanud poleemikas selgub, et sõna levimise loogika — ja sellega koos ka tsensuuri loogika — on interneti-ühiskonnas põhimõtteliselt muutunud. Teine märkimisväärne nähtus on tehniliste võimaluste ja eripära rakendamine kirjandusliku teksti loomisel. Esmajoones on uuendused seotud hüperteksti mittelineaarsusega ja avatusega ning leviva sãmplerdamisprintsiiibiga. Esimesed eestikeelsed võrguspetsiifilised ilukirjandustekstid pärinevad minu andmetel 1996. aastast, Aare Pilvelt ja Hasso Krullilt, neist tänaseni peaks olema võrgus kättesaadav Krulli „Trep“ (www.eki.ee/~krull). Esimestele katsetele on tulnud ka pisut lisa, näiteks Lemmit Toometi ja Jaak Tombergi ühistöö (my.tele2.ee/lemmit). Levinud on ettekujutus, et tegemist on ainult tehnilise mänguga. Aga ei, nimetatu on minu meelest muuhulgas ikka ka kirjandus.

Mõndagi juhtub veel. Kahtlemata on selge, et nüüdsel massi- ja noortekultuuril on teistsugused koodid kui 1980. aastate lõpul ja vastavalt muutub ka kirjanduse märgisüsteem. Mulle näib, et huvitav kahestumine on toimunud imago-mängudes: ühel tiival (Kender, Contra jt.) on imago läinud pealetükikivamaks ja sekkub teksti tähendustesse endisest veelgi rohkem ja veelgi kaubanduslikumalt; teine samaaegne hoiak aga esindab pigem end varjavat ja salgavat autoripilti, mis keeldub reklaamivast tähelepanust (Elo Viidingu muutunud suhe avalikkusega, Kruusa, Pilv jt.). 80-ndate lõpul pead tõstnud võru renessanss leiab endale laiema kirjandusliku kogukonna (Rahman, Ruitlane jt.), millest saab eesti kirjanduse üks harvu sotsiaalselt eristatavaid vähemusi rockkultuuriga seotud gruppide kõrval. Võimalik, et midagi on veel käimas, mida praegu üheselt näha või nägemata jätta ei saa. Näiteks teravdavad mitmed autorid oma sotsiaalseid hoiakuid (Kesküla, Elo Viiding), osa noorimatest — eriti T.N.T. tuumik — on esinenud eluläheduslike loosungitega ja meenutanud hea sõnaga Sütistet ja Barbarust. Kas on see ka tegelikult mingi uus-sotsiaalsus, seda ma ei tea.

Edasi lühidalt luulest ja proosast eraldi. Toon ruumi kokkuhoiu huvides näiteid peamiselt noorimast kirjandusest, vanemate kohta on eespool juba üht-teist öeldud.

Luulest on räägitud viimasel ajal küllaltki kriitiliselt: „Kuid niisuguse n.-ö. objektiivse marginaliseerumise kõrval on minu meelet uue eesti luulega midagi ka seesmiselt valesi“ (Märt Väljataga, „Looming“ 1999, nr. 11, lk. 1707); „Luule, see lipulaev, see kvaliteedietalon, on otsekui kuhugi laiali pudenenud“ (Teet Kallas, „Looming“ 1999, nr. 11, lk. 1716); „Ohud, mis luulet varitsevad, asuvad hoopis mujal“ (Tiit Hennoste, „Looming“ 2000, nr. 2, lk. 260); „Luule üldpilt on kontuuritu ja sültjas“ (Vaapo Vaher, „Looming“ 2000, nr. 3, lk. 403). Hüüumärgile panid punkti alla viimased kirjanduse aastaauhinnad, kus žürii ei leidnud tervest aastast ühtki tähelepanuväärset luulekogu, mida ära märkida. Millega ma siin vaidlen, kui hoiakud on nii üldised?

Peale eespool öeldu on mul neile arvamustele vastulauseks vaid mõni märkus. Üks põhimõttelisemaid probleeme seoses luulega tundub olevat see, et „objektiivsete“ marginaliseerumiste tulemusena ei loegi pooled kriitikud enam luulet. Kõige otsesemalt tekkis mul selline oletus Teet Kallase sõnakeerutust lugedes — vabandust, kui eksin adressaadiga. Lisaprobleem on selles, et lugejad muutuvad (vaatamata „korralike“ vähemuste vähesusele) valivamaks ning konstrueerivad endale ettekujutuse luulest, mis ei saa dialogiseeruda teiste ettekujutustega, sest loetakse erinevaid tekste. See on osalt paratamatu, sest kõike enam hästi ei jõua — nii olen ise uusima proosa üldistamisel ettevaatlikum, sest mõned ja tõenäoliselt olulised augud on lugemises sees. Aga omad aksioloogilised arusaamad on ka nendel, kes luulet siiski pidevalt jälgivad. Väljataga jälgib ja tema kujutelm näib olevat väga isiklik ning samas suhteliselt jäik. Väljataga motiivid ning seisukohad on aga aktsepteeritavad vähemalt seetõttu, et on aru saada, mida ta konkreetselt

silmas peab. Keegi ei saa lahti iseendast, võib-olla esindan mingit oma jäikust lõpuks ka mina ise.

On räägitud Erakkonna ja NAK-i luuletest: ühelt poolt sõbralikkus klassikalise traditsiooni suhtes ja keelt reflekteeriv „kultiveeritud“ värss, teiselt poolt uuem rahvalaul, robustsus ja väljakutse ühiskonnale. Tegelikuses on teed eesti luules üldisemad ja neid annab laotada eelpool toodud sõrestikule, mis iseenesest ju säilib — selles mõttes ei oska ma siin näha midagi „sültjat“. Aga mida võiks veel märgata?

— Senisest rohkem aktualiseerub (tingimisi „kaplinskilik“) vaatlusluule. Mitmel juhul seotakse see sümbolistliku malliga ja/või keelt reflekteeriva „murranguluulega“, tekitades nõnda uusi ühendusi. Noorematest paistavad siin minu meelest eriti silma Kalju Kruusa ja Aare Pilv.

— Tuleb maneristliku tekstikäsitluse uus laine — selle nõrkuseks võib olla traditsioonile alistumine ja tugevuseks eneseteadlikkus, seega tekib siin minu arvates väga erinevaid väärtusi. Kalju Kruusa tunnetab väga hästi oma stiililist tinglikkust ja on seetõttu pidevalt irooniline iseene keelekasutuse suhtes. Lauri Sommer teab oma „masinglikkust“, François Serpent oma „gootilikkust“. Juba need teadmisedki ei lase autoritel sümbolismi, gootika või Masinguga samastuda, vaid loovad nihke.

— Lauljate liinis on olulisemaid teenäitajaid Contra, kelle fenomenil on korruga mitu takku: luule kaubastamine, suulise esituse tähtsus, rahvalaulu ja rocktraditsiooni sidumine, kvaliteedi-printsipi asendamine mitte-kvaliteedi ja kvantiteediga. Viimasel ajal on see olnud peaaegu ainuke tee, kuidas luulele leida laiemat auditooriumi. Contra institutsionaliseerimine on käinud üsna jõuliselt ning mitmed — eriti Tartu NAK-is — on liikunud temaga ühes suunas (Rüütle, Ruitlane jt.). Seetõttu ei saa väita, et laulutekst pole nüüdsesse kirjandusse integreeritud. Ta on küll kogu aeg mingi esteetilise kahtluse all või nõutuse ees, aga vältimatult kohal.

— Oletamisi võiks arvata, et nooremas luules on tekkimas suuremaid haakumisi Kesküla-laadis sotsiaalse ja ekspressiivse vabavärsiga.

Proosa asjus püüan samuti midagi arvata, kuid suhtun oma väidetes ebakindlamalt ning olen üldse jutukirjanduse suhtes äraootavam. Niisugune hoiak saab pisiõigustuse sellestki, et proosadebüütide suurem laine on tulnud alles päris viimasel ajal, 1999. aasta lõpul ja 2000. aasta alguses.

— Maneerliku proosa liin on esindatud ka kümnendi lõpus, kuid ilmselt ei jätka noortest keegi otseselt Tode „ilusa kirjanduse“ rida. Maneeri kasutatakse teistes seostes — nagu näiteks Mehis Heinsaare juttudes, mis on Todega võrreldes inimsõbralikumad ja veidramad.

— Tundub, et tugevneb Kivirähki ja Ehlvesti absurdseid maailmu ühendav proosavõimalus. Pilt ei ole minu jaoks päris klaar, kuid näiteks mitu NAK-i autorit võiks siin arvesse tulla.

— *Horror*-kirjandus leiab endale teatava koha ja hakkab seostuma kõrgkirjanduslike võtetega. Esialgul kõige selgemalt Matt Barkeri loomingus.

— Eraldi väärib märkimist võrukeelse romaani sünd Kauksi Ülle „Paadi“ näol.

— Seni Sauteriga seostatud deskriptiivne laad nihkub edasi teravuste ja aktiivsuse suunas. Endiselt on oluline maailma välispidine kirjeldus ja dialoog, samuti kõnekeele hea tajumine, kuid enam ei kirjeldata tingimata tegevusetust. Silma on hakanud Mihkel Samarüütli jutud, kuid tal on oma raamat veel olemata. Kaur Kender liikus kirjandusse suure käraga ja on andnud alust eriarvamusteks ka siinses diskussioonis. Minu meelest on ta siiski andekas, kuid lihtsalt veidi mitte-minulik autor. „Iseseisvuspäev“ elas puhtalt jutustamise mõnul, „Yuppiejumalas“ tundus alltekstide loomine olevat liiga pingutatud ja „pealmise“ kihi piisava katteta. Selle raamatuga on Kender eemaldunud „kirjelduskirjandusest“ klassikaliseimate võimaluste suunas.

Eks paista vist senisest suurem klassika-sõbralikkus silma ka proosas. Kas ka suurem humanism? Võib-olla vaid näiliselt, sest varasem kirjandusmurrang reeglina ignoreeris „üldinimlikke“ väärtusi ja hoidus näitamast paiku, kus need väärtused olemas olid. Kümneni lõpupoole tunnistatakse, et Sauter on siiski väga inimsõbralik, samuti mõni teine, kelle töodes seni nähti sageli hoopis vastupidist. Revolutsioon ei hävita oma lapsi, vaid sobitab nad elama uude maailma — kurjade kurjategijate, kapitalistliku töökuse, raha ja keha ahvatluste nelinurka.

Ja lõpuks isiklikku, olulist 1990. aastate teisest poolest. Ikka Madis Kõivu „Studia memoriae“ ja „Kolm näitemängu“, Sauteri „Luus“, Kivistiku „Palun õnnelikuks“, Hasso Krulli ja Toomas Kalve „Kaalud“, Oidekivi „Tigudele“, Kalju Kruusa „Meeleolu“, Contra avalikud esinemised.

MIDA VEEL?

Jutt on niigi pikale läinud. „Loomingu“ artiklite sarjas tekib kirjapandul omamoodi varjund — polemiseerisin siin muuhulgas ja väikestviisi Märt Väljataga ja Tiit Hennostega, kuid see ei tähenda, et ma automaatselt ühineksin varasemate oponentidega, Rein Veidemanni ja Vaapo Vaheriga, pigem võib poleemilisi punkte lugeda kui kohti, kus olen kelleltki inspiratsiooni saanud. Veidemann jäigi tsiteerimata, ei osanud nagu midagi öelda.

Ja ikkagi — mida veel? Näiteks seda, et kirjutasin isiklike eelistuste lõigud välja mõningase raskusega. Paar-kolm raamatut on seal sellist, mille puhul ma ei kahelnud, kuid ülejäänute juures mõtlesin enam-vähem selliseid mõtteid, mis piiravad vist teisigi, kellelt oodatakse „eesti kirjanduses oluliste“ teoste käsitlemist: üldiselt ja isiklikult oluline pole alati samad. Aga või sa täpselt vahet teed, mille järgi tegelikult hindad. Igatahes annab lootust see, et neist tekstidest saaks kokku panna hoopis teistsuguse loo.

MÄRKMEID RAAMATUST JA RAAMATUAASTAST PAGULUSES

*Mina usun raamatusse.
Usun vaba sõna sisse,
raamatusse raiumisse.*

Kalju Lepik, „Tervitus Inglismaa eestlaste raamatukuule“

Esimeseks eestikeelseks (või eestikeelset teksti sisaldavaks) raamatuks on arvatud kolme eri trükist ja vastavalt on ka eesti raamatuloo algusdaatumeid olnud kolm. Kirjastaja August Busch kutsus juba 1891. aastal üles tähistama veerandsajandi pärast Eesti trükikirjanduse 400. sünnipäeva, pidades silmas Saaremaa piiskopi Johannes Kieveli 1517. aastal ilmunud katekismust, mille olemasolust pole aga seniajani kindlaid tõendeid. 1929. aastal Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogust leitud alamsaksa-eestikeelse katekismuse 11 lehe fragmendid tunnistasid, et tegemist on Wittenbergis Hans Luffti trüki-kojas 25. augustil 1535 trükitud raamatuga. Avastus andis idee kuulutada 1935. aasta raamatuaastaks, mis sai suurejooneliselt teoks Eesti Kirjanduse Seltsi eestvõttel.

Kolmanda algusdaatumina on tänu Paul Johanseni uurimistöole alates 50-ndate lõpust kinnistunud 1525, nii et aastal 1975 tähistati eestikeelse raamatu 450. sünnipäeva taas raamatuaastaga. Tänavu 23. aprillil alanud Eesti Raamatu Aasta 2000 on seega juba kolmas, mis lubab rääkida ühe traditsiooni kujunemisest Gutenbergi galaktika Eesti süsteemis.

Ent nende kolme riiklikult tähistatud raamatuaasta kõrval tuleb meenutada ka seda tööd, mida ligi poole sajandi jooksul tehti eestikeelse raamatu heaks väljaspool Eestit, vabas maailmas. Eesti kirjasõna eksiilis ei püsinud, arenenud ega levinud mandrilt mandrile sugugi iseenesestmõistetavalt, vaid vajab selleks — eriti oma eksistentsi viimastel kümnenditel — pidevat propagandat. Kui kodumaal ulatus raamatute trükiarv kümnetesse tuhandetesse, siis paguluses tuli näha vaeva, et hoida tiraaže ülalpool kriitilist piiri. Pingu-tused eesti kirjasõna elushoidmiseks viisid ka paguluses raamatuaasta korraldamiseni, mida ülemaailmselt tähistati alates 24. veebruarist 1975 kuni 24. veebruarini 1976.

Järgnevad ajakirjanduse põhjal tehtud — ja seetõttu paratamatult lünk-likud — märkmed raamatupropagandast paguluses üritavad aktualiseerida üht teemat ERA 2000 raames.

Emakeelsel raamatul oli eksiilis veidi teistsugune tähendus kui normaalses ühiskonnas. Väiksearvuliste eestlaste pidev võitlus oma vaimse eksistentsi

eest oli paguluses eriti aktuaalne. Seda teemat käsitlevais ajaleheartikleis rõhutatakse raamatu tähtsust eesti keele ja meele hoidmisel, kuid ka mandritevahelisel sidepidamisel. Kirjandus ja ajakirjandus toetasid teineteist paguluses oludes rohkem kui kodumaal iganes. Mõistagi toimisid nii raamat kui ka ajakirjandus abinõuna ümbritsevasse teiskeelsesesse keskkonda assimileerumise vastu. Seda silmas pidades parafraaseeris August Mälk nooreestlaste tuntud loosungit järgnevalt: „Olgem eurooplased või ameeriklased, kuid jäägem seejuures ka eestlasteks.“¹

Raamatut käsitati sageli võitlusvahendina: „Raamat on relv, et võidelda meie iseseisvuse ning meie tõe ja õiguse eest. Sellepärast ka see, kes ostab eesti raamatut, seisab rindel, sest ta teab, et meie võitlus ei ole veel lõpul. [...] Eesti sõna saab relvaks: saab raamatuks, mis levib ja mis vallutab kõik eesti kodud.“² Kirjaniku sõna rakendati enesestmõistetavalt ja mõnikord liialdustegagi vabadusvõitluse teenistusse. Üht Herbert Michelsoni raamatuaasta kõnet refereeris ajakirjandus järgmiselt: „Tsiteerides kirjanik Mait Metsanurka: „Meie, kirjanikud, anname granaadi... Teie visake see rahva hulka!“ avaldab kõneleja lootust, et selle sügav mõte — vaimse granaadi tungimine rahva hinge — mõju avaldab nüüd ka kõigil RA aktustel üle maailma.“³ Eestikeelse raamatu ilmumine oli määratu tähendusega propagandistlik ja poliitiline akt. „Eesti Päevalehe“ peatoimetaja Juhan Kokla kommenteeris Eesti Kirjanike Kooperatiivi tellijaliikmetele määratud üleskutset: „Ei ole kahtlust, et seal (Kremlis — J. K.) tahetakse, et eesti vaimuelu pankroteeruks ja annaks voli ikestuse propagandakultuurile. Vaenlane purustas eesti iseseisvuse ja kultuurivabaduse, nüüd ootab ta, et me i s e purustaksime need vaimuaarded, mida me purustamisest päästisime läände kaasa võttes.“⁴

Nõukogude propagandakultuur pidi mõjutama ka pagulasi. 1960. aasta paiku ägenes eestikeelsete trükiste omavaheline „võitlus“ kõige otsesemas mõttes. Kui varem oli pagulaste postkastidesse jõudnud kojukutsumislehekesei ja muud väiksemahulist, siis nüüd püüdis nõukogude propagandateenistus Rootsis ja mujalgi kas posti teel või kohalike erafirmade vahendusel sokutada pagulastele Eestis väljaantud kirjandust. Sellise „heategevuse“ üks kaugemaid eesmärke oli tõenäoliselt vaba eestikeelse kirjasõna väljasuretamine. Milleks veel osta ja tellida pagulaskirjastuste toodangut, kui eestikeelne kirjandus tuleb peaaegu tasuta koju kätte! Ajakirjandus reageeris niisugusele „päheäärnimisele“ teravalt: „On kaks raamatut: ikestatud ja vaba. Seda viimast on eriline põhjus hoida kui silmatera.“⁵ Meenub kirjanik Enn Nõu, kes sel viisil saadud punaideoloogilist kirjandust sisaldavat „mürgikappi“ on demonstreerinud küllap igale külalisele. Muidugi, propagandat oma huvides

¹ *Inglismaa eestlaste raamatukuu aupaatroomi kirjanik August Mälgu tervitus. „Eesti Hääl“ 12. XI 1965.*

² *R. T a r v a s, Eesti raamatu 432. aastal. „Eesti Hääl“ 10. XI 1967.*

³ *Kultuurifondi raamatunäitus aktusega. „Vaba Eesti Sõna“ 13. XI 1975.*

⁴ *K l a. [J. Kokla], Raamat on hädaohus. „Eesti Päevaleht“ 3. XII 1959.*

⁵ *K l a. [J. Kokla], Raamat kahest kandist. „Eesti Päevaleht“ 1. VII 1960.*

ära kasutades oli võimalik soetada ka korralikke kodumaal ilmunud raamatuid.

Raamatul võitlusvahendina oli oluline roll ka välispropagandas. Iga võõrkeelse trükise, avaliku ürituse või suurema raamatunäitusega püüti tutvustada eestlaste ja Eesti poliitilist olukorda, anda märku oma olemasolust vabadust ihkava rahvana ning soovist, et kohalik põlisrahvas aktsepteeriks eestlasi vaimselt võrdväärseks. Mõned näited:

1954. aastal toimus Istanbulis Euroopa pagulaskirjanduse ja -kunsti näitus, mis hiljem Esslingeni, Salzburgi ja Helsingisse viiduna kandis Bernard Kangro saksakeelselt luulevalimikult laenatud nime „Flucht und Bleibe“.

1957. aasta talvel toimus Helsingis raamatunäitus, kus lähestikku olid eksponeeritud eesti raamat nii kodumaal kui ka eksiilis — sisuliselt kujunes väljapanek ülekaalukalt pagulasraamatu kasuks.

Võimsaimaks balti ühisürituseks Saksamaal on hinnatud näitust „Balti kirjastajad vabas maailmas“ oktoobris 1957 Frankfurdi raamatumessil ja hiljem Lääne-Berliinis.

1960. aasta kevadel toimus Torontos Kanada eestlaste rahvuskongress, mille puhul linna keskraamatukogu näitusesaalis oli eesti raamatu ulatuslik väljapanek koos paguluses ja kodumaal ilmunud ilukirjanduse nimetusi ja lehekülgede arvu võrdleva diagrammiga. Väljatoodud arvud olid vastavalt 250 ja 51 210 ning 127 ja 22 420 pagulasraamatu kasuks.⁶

Jaanuaris 1966 korraldas Eesti Kultuuri Koondis Rootsis näituse Kuninglikus Raamatukogus, kus oli välja pandud 250—300 eesti eksiilraamatut, lisaks graafikat ja ekliibriseid. Näitusega ennetasid pagulased Nõukogude saatkonna kavatsust eksponeerida sealsamas kodumaal trükitud raamatuid.⁷ Muuseas märgiti hiljem ajakirjanduses, et Rootsi press ei kajastanud seda sündmust küllaldase tähelepanuga, osa kataloogis loetletud teostest puudus eksponaatide hulgast ja näituse avamiselt kõrvaldati Bernard Kangro bibliograafia „Estniska boken i den fria världen“ müügiks ettenähtud eksemplariid.⁸

Sama aasta novembris toimus Göteborgi linnaraamatukogu vastselt avatud filiaalis näitus „Eesti lüürika väljaspool kodumaad“, mille puhul anti välja ka rootsikeelne näitusekataloog Otto Paju illustratsioonide ja Lili Kaelase, Endel Kõksi ja Karl Ristikivi tekstidega. Raamatute kõrval oli rohkesti eksponeeritud ka Herman Talviku ja Erik Haameri raamatuillustratsioone.

1972. aasta juulis toimus Torontos I Ülemaailmsete Eesti Päevade ehk ESTO raames Ontario haridusministeeriumi hoones ulatuslik raamatunäitus, mille auvanemaks oli palutud Marie Under. Näitusel oli väljas vähemalt 600 paguluses ilmunud teost ja 800 ekliibriseid, lisaks umbes 70 autori autograafid fotodega ning noorte eesti teadlaste väitekirjad Kaarel Eerme kogust ja Eesti

⁶ R. A n t i k, *Eesti raamat eksiilis*. „Meie Elu“ 12. V 1960.

⁷ *Kuninglikus raamatukogus tuleb eesti raamatunäitus*. Intervjuu Madis Üürikesega. „Eesti Päevaleht“ 17. IX 1965.

⁸ - r t, *Kuninglik raamatunäitus*. „Eesti Päevaleht“ 4. II 1966.

Keskarhiivist Kanadas. Näituse avas vanim Kanadasse välismaalt saabunud kirjanik Helmi Mäelo Rootsist. ESTO-d said ka edaspidi üheks kirjanike kokkusaamise ja raamatu propageerimise kohaks.

1979. aastal osalesid eestlased Sydneys raamatunäitusel „Languages Galore“, mis tutvustas Austraalia vähemusrahvaste loomingut.

Eesti raamatuga seonduvatest suurematest žestidest vajavad nimetamist veel eestikeelse Suure Piibli kinkimine USA presidendile Richard Nixonile 1973. aastal, Arved Viirlaiu romaani „Ristideta hauad“ ingliskeelse versiooni kinkimine Kanada valitsuse ja parlamendi liikmetele ja rootsikeelse ülevaateose „Ester i Sverige“ kinkimine Rootsi parlamendiliikmeile.

Maapao-aastate vältel ilmnes raamatute müügil üks huvitav paradoks. Koos majandusliku kosumise ja võõrsil kodunemisega hakkas kahanema eestlaste huvi omakeelse raamatu vastu. Nii kirjutas Gert Helbemäe „Eesti Hääles“: „Nüüd, kus elatakse vaidlematult paremates majanduslikes tingimustes, kuuleme 17. pagulasaastal, kus iseseisvuses võrsunud pagulaspõlv ja teadlikult kodumaalt lahkunu veel elab, eesti raamatu lugeja arvu ohtlikust langemisest. Samal ajal aga haaratakse saiapoes eesti rukkileiva pätsi järele. Sama loomulik peaks olema, et ka võõra kultuuri külluses elades tuntakse veel hingelist tarvidust eesti raamatu järele.“⁹ Paar aastat hiljem ironiseeris keegi sealsamas toonil, mis meenutab Kalju Lepiku tuntud luuletusi „Aktus“ või „Pop-pagulase võitlussalme“: „Üldine tendents on õhemate raamatute poole, mille tõttu näiteks pangaraamatud on kõrge au sees.“¹⁰

1956. aastal nentis kirjastamisega katsetanud Heino Meister esimeste sellesisuliste kurtmiste puhul, et raamatute levik ei ole vähenenud, vaid on paguluses protsentuaalselt isegi suurem, kui oli omal ajal Eestis.¹¹ Ometi hakkasid tiraažid juba siis langema. Täpselt kümme aastat hiljem kirjutas KLEE (Kaarel Eerme?) „Vabas Eestlases“ (Toronto), et pagulaskirjanduse hiilgeajaks olid vahetult sõjajärgsed aastad, mil osteti ja loeti iga eestikeelset raamatut. Trükiarvud küündisid viie tuhandeni, nagu Henrik Visnapuu oma „Tuulisesse teekonda“ pühendust kirjutades uhkusega oli öelnud.¹² KLEE arvutuse kohaselt pidi madala palgaga inimene kodumaal töötama kaks päeva selleks, et osta raamat, Kanadas sai päevapalga eest osta 3—4 eesti raamatut.

Raamatuostude vähenemise ühe põhjendusena toodi Rootsist esile, et palju

⁹ G. H e l b e m ä e, *Eesti raamatul on midagi anda*. „Eesti Hääle“ 1. XII 1961.

¹⁰ A. T o o m s a l u, *Pagulaskonna loominguprotsessi rakendamisest*. „Eesti Hääle“ 29. XI 1963.

¹¹ H. M e i s t e r, *Kirjastused ja lugeja*. „Stockholms-Tidningen Eestlastele“ 6. XI 1955.

¹² K L E E, *Miks nad ei osta raamatuid?* „Vaba Eestlane“ 31. III 1965.

raha on hakanud nõudma pakkide saatmine raudeesriide taha.¹³ Sama probleemi nägi Johannes Kaup USA-s, pakkudes lahendusena välja hindade madalal hoidmist koos suuremate trükiarvude säilitamisega, mis aga tähendas uusi värbamisaktsioone.¹⁴ Et kultuuri arengus ei tekiks seisakut, peavad organisatsioonid eriti Ameerika mandril tegema propagandat ja arendama noorte keskel kirjanduslik-kultuurilist kasvatustööd. J. Kaup mainib ka omaaegse raamatuaasta eeskujuna ja vajadust selle järele paguluses.¹⁵

Inimesed, kes polnud kaotanud lootust kodumaa vabanemisele, lootsid raamatuid soetades need tulevikus annetada mõnele Eesti raamatukogule. Ajalehes „Meie Elu“ ilmus 1955. aastal intervjuude sari üldpealkirja all „Külastame raamatusõpru“, usutletud olid hankinud endale peaaegu kõik paguluses ilmunud trükised. Näiteks Voldemar Siimon Torontos kogus raamatuid ja ka ajalehti kavatsusega annetada need mõnda Eestis asuvasse arhiivi. Raamatute ostmises nägi ta ainsat võimalust toetada eesti kirjanikke, kellel polnud lootust kuskilt mujalt äraelamiseks toetust saada. Siimoni arvates ei käinud raamatute hulk ega hind eestlasest ostjale üle jõu; mõistagi oli ta nii „Orto“ kui ka Eesti Kirjanike Kooperatiivi kirjastuse tellijaliige.¹⁶

Kui aastaid hiljem hakatakse eesti pagulasajakirjanduses üha enam kõnelema raamatuhuvi langusest ja vaimsest kängumisest massimeedia ja TV surve all, siis on ilmne, et tegelikult on kogu sealse raamatu ajalugu võitlus lugeja säilitamise ja endale võitmise nimel. Avaramas plaanis on see aga võitlus, milles võidavad kõik — nii autor, lugeja kui ka kirjastaja.

1961. aasta sügisel avaldas USA Kesk-Lääne Eesti Noorte Koondis üleskutse, et emakeelse kirjanduse ja raamatu propageerimise eesmärgil kuulutataks november raamatukuuks ja kujundataks sellest püsiv traditsioon. Üleskutse, mis saadeti laiali eesti organisatsioonidele üle kogu maailma, saavutas soodsa vastukaja. Raamatukuuud tähistati aktiivselt Chicagos ja mujal Ameerikas, samuti mitmes Inglismaa linnas loengute, kirjanduslike kohtumiste ja muude üritustega. Otsest tulu eesti kirjasõnale tõi suurema raamatumüügi ajastamine eestlaste jõululaadaga Londonis, mille avas saadik August Torma 3. detsembril.

Raamatukuu sai suurema hoo ja avardus teistele asukohamaadele aasta hiljem. 13.—14. oktoobril 1962 New Yorgis toimunud Eesti Rahvusorganisatsioonide Kongress võttis vastu raamatukuu algatust toetava resolutsiooni. Et kongressil, mis ühendas üle kuuekümmet organisatsiooni, oli lai

¹³ *F a k t* [V. Kures], „Raamatuõnu“ kurdab. „Stockholms-Tidningen Eestlastele“ 3. XI 1957.

¹⁴ *J. K a u p*, Uued ülesanded. „Meie Elu“ 20. III 1957.

¹⁵ *J. K a u p*, Aeg kohustab noorust. „Meie Elu“ 1. V 1957.

¹⁶ *Külastame raamatusõpru*. „Meie Elu“ 2. II 1955.

toetuspind, siis nähti võimalust kujundada raamatukuu ulatuslikuks kultuuriaktsiooniks.¹⁷

Rootsis avas Eesti Kultuuri Koondis koostöös Välismaise Eesti Kirjanike Liiduga raamatukuu Eesti Majas 2. novembril Karl Ristikivi austamisega tema 50. sünnipäeva puhul. Inglismaal kestis raamatukuu 17. novembrist 19. detsembrini, patrooniks oli palutud August Torma. „Eesti Hää!“ kuulutas välja „paroolide“, lööklausete võistluse, parimad neist valiti ajalehe kirjan-duskülje üldpealkirjadeks. Raamatukuu vältel avaldasid ajalehed kirjastuste reklaame soodustingimustel ja kirjandusele oli pühendatud rohkem lehe-ruumi.

Raamatukuu korraldamine muutus traditsiooniks, mida edaspidigi ühen-dati juubelite ja tähtpäevadega. Raamatukuu 1963 algas Rootsis Valev Uibo-puu 50. sünnipäeva avaliku tähistamisega 1. novembril ja lõppes Gustav Suitsu mälestusõhtuga 1. detsembril, samale ajale oli kavandatud ka Kalju Lepiku koostatud Gustav Suitsu „Kogutud luuletuste“ ilmumine. Järgmised raamatukuud said teoks Välismaise Eesti Kirjanike Liidu ja Eesti Kultuuri Koondise ühistöös ning kuulutati välja VEKL-i esimehe August Mälgu ja EKK esimehe Valter Tauli ühispöördumistega. 1965. aasta detsembris oli raama-tukuu peaürituseks näitus Stockholmi Eesti Majas, kus avakõne raamatust kui meie igapäevase elu juurde kuuluvast tarbekaubast pidas Karl Ristikivi. Sealsamas toimus 1966. aasta raamatukuu rahvarohke avaõhtu (4. XI). Herbert Salu pidas ettekande eesti esimese „bestselleri“, krahv Peter Mann-teuffeli „Willem Naavi elupäevade“ tõlkest soome ja rootsi keelde, 13-aastane koolipoiss Jaan Seim kõneles noorsookirjandusest. Erilist elevust tekitas näitleja Ilmar Vainu kehastatud Joosep Tootsi ilmumine saali, keda esialgu peeti juhuslikuks segajaks ja püüti minema ajada. End Roslageni mõisava-litsejana esitlenud Toots kandis ette mahlaka monoloogi kultuuri tähtsusest ja kutsus kõiki sauna, kui aga oma märjuke kaasa võetakse. Kalju Lepik luges kodumaalt kättesaadud varajasi luuletusi, esinesid ka Helga Nõu ja Raimond Kolk. Hiljem muutusid Stockholmis tavapäraseks Eesti Kultuuri Koondise kirjandusõhtud, kus esinesid nii vanemad kui ka nooremad kirjanikud, August Mälgust kuni Ilona Laamanini. 1973. aasta raamatukuu algas Valev Uibopuu ja Arvo Mägi 60. sünnipäevale pühendatud kirjandusõhtuga 28. oktoobril Göteborgis, keskseks kirjandussündmuseks Rootsis sai ka kolme juubilari — Arvo Mägi, Gert Helbemäe ja Valev Uibopuu ühine austamine Stockholmis.

Inglismaal tavatseti nimekaid kirjanikke kutsuda raamatukuu aupatrooniks: nendeks olid August Mälg (1965), Kalju Lepik (1966), Pedro Krusten (1967), Karl Ristikivi (1968), Arvo Mägi (1969), Helga Nõu ja Elin Toona (1970), Bernard Kangro (1971). Raamatukuud tähistati kirjanduslike üri-tustega mitmes Inglismaa linnas ja paljudes eestlaste keskustes Ameerikas.

¹⁷ J. K a u p, Raamatukuu — vabadusvõitluse otsustav lahing. „Vaba Eesti Sõna“ 15. XI 1962.

Paguluses raamatuaasta korraldamise idee pärineb teenekalt skaudijuhilt Herbert Michelsonilt, kes tagasivaates 1972. aastal Kanadas Kotkajärvel toimunud Eesti Skautide maailmalaagrile kirjutas kavatsusest tähistada eesti raamatu 450. aastapäeva.¹⁸ Samal aastal Torontos toimunud Ülemaailmne Eesti Rahvuskongress toetas raamatuaasta mõtet ja otsuse selle korraldamiseks võttis vastu Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides Esinduskogu 25. jaanuaril 1974.

Raamatuaasta peakomitee 42-liikmeline koosseis selgus alles jaanuaris 1975 New Yorgi Eesti majas toimunud koosolekul.¹⁹ Esimeheks valiti Herbert Michelson, abiesimeesteks USA-s Mall Jürma ja Juhan Simonson, mujal Leonid Laid ja Elmar Pettai (Rootsi), Peeter Lindsaar (Austraalia), Siegfried Preem ja Enn Salurand (Kanada), Väino Pärtel (Inglismaa) ning Johannes Västrik (Saksamaa). Valiti ka nõunikud järgmistel erialadel: kirjandus (Pedro Krusten, Aleksis Rannit ja Asta Willmann), ajakirjandus (Juhan Kokla, Arno Raag ja Harald Raudsepp), kunst ja eksliibris (August Okas), helikunst (Juta Kurman, Rein Neggo, Ellen Parve-Valdsaar ja Juta Vaska-Zahharski), lavakunst (Leida Lepik-Koel, Kadi Taniloo-Tekkel ja Asta Willmann), teadus (Villi Kangro, Jyri Kork ja Herbert Valdsaar) ja noortetöö (Lilian Esop ja Erni Kilm). Eesti arhiive maailmas esindasid Hugo Salasoo, Kaarel Eerme ja Heino Taremäe, veel kuulusid peakomiteesse Uno Teemant ja Arnold Rehemets, sekretärid, laekur, majandusnõunik ja informatsioonitoimetajad. Peakomitee suurus polnud täielik ega lõplik ning kasvas raamatuaasta jooksul poolesaja liikmeni. Raamatuaasta aupatrooniks kutsuti hiljem Ernst Jaakson, erinõuniku auametisse nimetati Hellmuth Weiss, Bernard Kangro ja praost Aleksander Hinno. 1975. aastal lahkusid jäädavalt Peakomitee liikmed Kaarel Eerme ja Arnold Rehemets.

Eestlaste hajutatuse tõttu ei kavandanud peakomitee ise ürituste organiseerimist, vaid avaldas lootust, et „kohalikud RA toimekonnad aeg-ajalt informeerivad peakomiteed oma üritustest ja kavadest“.²⁰ Eriti olulise suunana rõhutati vaid noortega tehtavat tööd, mitmesuguste laagrite ja kokkutulekute korraldamist, et soodustada eestikeelset suhtlemist ja kirjavahetust. Vahetult raamatuaastale eelneski üks kirjanduslik noorteüritus: veebruaris avalikustati USA eesti skautide ja gaidide maleva korraldatud kirjandivõistluse tulemused. Sissejuhatuseks raamatuaastale on peetud ka korporatsiooni „Rotalia“ kirjandusvõistlust, mille tulemused samuti selgusid 1975. aasta algul.²¹ Noorte ülemaailmse kirjandivõistlusega raamatuaasta ka lõppes.

¹⁸ H. M i c h e l s o n, *Muljeid ja hetki suurlaagrist, pisut kriitikat, nalja kah.* „Meie Elu“ 3. VIII 1972.

¹⁹ Raamatuaasta lõplik koosseis selgus. „Vaba Eesti Sõna“ 30. I 1975.

²⁰ S e a l s a m a s.

²¹ *Eestlased Kanadas II. Toronto, 1985, lk. 292.*

Raamatuaasta kuulutati alanuks Ülemaailmse Eesti Kesknõukogu proklamatsiooniga, millele olid andnud oma toetuse USA, Kanada, Austraalia, Inglismaa, Rootsi, Saksamaa Liitvabariigi, Belgia, Hollandi ja Lõuna-Aafrika eestlaste kesksed organisatsioonid. (Muuseas ei öelda selle napis tekstis, millist eestikeelse raamatu aastapäeva üldse tähistatakse. Enamikus ajaleheartiklites ja kõnede referaatides aga mainitakse, et tegemist on esimese eestikeelse raamatu ilmumise 440. aastapäevaga ja 40 aasta möödumisega esimesest raamatuaastast.)

Proklamatsioon loeti ette Eesti Vabariigi 57. aastapäeva aktustel üle kogu maailma. Eriti suurejooneliselt toimus see New Yorgis, kus sel eesmärgil üüritud Armeenia Majja kogunes vähemalt 800 inimest ja kõnega esinesid Ernst Jaakson ja Asta Willmann.²² Raamatuaasta avaüritusena kuulutati välja kirjandusõhtu New Yorgi Eesti Majas (4. V), ent teemakohased ülesastumised algasid juba varem: aprillis esines New Yorgis Eesti Kultuuripäevadel Asta Willmann, kes kandis oma raamatuaastale pühendatud „Kirjanduslikus kollaažis“ ette Betti Alveri, Heino Küige ja Arno Vihalemma tekste. Arved Viirlaiu ettekanne Chicagos (24. IV) aga oli kantud murest eesti raamatu trükiarvude languse ja lugemuse vähenemise üle. Raamatunäitused toimusid aprillis Los Angeleses, kus muu hulgas oli välja pandud umbes 60 rariteeti Jaan Puhveli erakogust, Lääneranniku Eesti Päevadel ja novembris New Yorgis, suur raamatuaasta aktus korraldati 26. oktoobril Long Islandil. Jaan Puhveli raamatukogu haruldustest avaldas hiljem ankeediandmete põhjal ülevaate Alf Kubbo.²³ Üritusi toimus paljudes USA eestlaste keskustes ning mõnevõrra märgati seda ka väljaspool eestlaskonda: näiteks Lakewoodi linnapea kuulutas 29. novembri eestlaste aupäevaks.

Kanadas loodi raamatuaasta kohalik komitee alles 1975. aasta 17. juunil. Sellesse kuulusid majandusteadlane Antoni Truuvert esimehena, Kaarel Eerme, Arved Viirlaid, Ly Krabi, Erna Tigane, Endla Komi, Riina Reinik ja skaudiorganisatsioonide ning kooli esindajad, patrooniks kutsuti aupeakonsul Ilmar Heinsoo.²⁴ Raamatuaastaga seonduvad üritused algasid juba varem: Toronto Tartu Kolledžis oli Hannes Oja rääkinud raamatust kui rahvusliku kriisiaja esimesest ohvrast ja Eesti Majas pidas Kaarel Eerme raadisaate „Sõnasild kodumaale“ salvestusel (2. III) ettekande „Meie eilne ja tänane

²² Eesti Vabariigi 58. aasta — Raamatuaastaks. „Vaba Eesti Sõna“ 27. II 1975.

²³ A. K u b b o, Eesti raamatuharuldused Lääneranniku eestlaste erakogudes. „Vaba Eesti Sõna“ 25. XII 1975.

²⁴ Moodustati Eesti Raamatuaasta Kanada komitee. „Vaba Eestlane“ 20. VI 1975; Raamatupropaganda Kanadas laiemale alusele. „Vaba Eestlane“ 27. VI 1975.

raamat ja ta lugeja võõrsil“.²⁵ Raamatuaasta egiidi all kõneles Arved Viirlaid Toronto Naisseltsis pagulaskirjanduse toetamise vajalikkusest. Ajakirjanduses ilmunud referaatide järgi olid need kõik arvandmetele ja kirjanike kogemustele toetuvad murelikud sõnavõttud.

Kanada üldsusele suunatud ürituseks oli 22. juunist 1. juulini kestnud eesti raamatu valiknäitus Toronto rahvusvahelisel festivalil „Caravan“, kus iga osavõttev rahvus sisustas oma pealinna nimelise paviljoni. 4. septembril pühitseti Toronto Eesti Majas mahuka koguteose „Eestlased Kanadas“ I köite ilmumist. Raamatu laialisaatmise postikulude säästmiseks ja RA tähistamiseks tegid raamatuga ringreisi Kanada suurematesse eestlaste keskustesse Robert Kreem ja Antoni Truuvert, keda vahepeal saatis ka peatoimetaja Alfred Kurlents. 23. oktoobril kõneles Toronto Tartu Kolledžis Vello Salo ja 7. detsembril toimus Eesti Majas raamatulaat näituse ja lühikeste sõnavõttudega.

RA kõrgpunktiks kujunes „Raamatu suurpeoks“ nimetatud kontsertaktus Toronto kesklinna Eatoni kaubamaja saalis 31. jaanuaril 1976 ligikaudu 700 osavõtjale. Kavas olid Antoni Truuverti sõnavõtt ja Arved Viirlaiu kõne, ette loeti Ants Orase Floridast saabunud tervitus. Korraldatud oli raamatumuük ja autogramme jagasid 15 kohal viibivat autorit.²⁶ Aupeakonsul Ilmar Heinsoo andis Kanada komiteele üle tšeki — Arved Viirlaiu annetatud 2000 dollarit said aluseks Eesti Tõlkefondi loomisele. ETF-i põhieesmärgiks oli toetada eesti kirjanduse tõlkimist võõrkeeltesse ning vahendada informatsiooni autori, tõlkija ja kirjastaja vahel.²⁷ Järgmisel päeval toimus Eesti Majas kirjanduslik mõttevahetus, millest võtsid osa Heino Susi, Asta Willmann, Alfred Kurlents ja Ilmar Külvet.²⁸

Stockholmis loodi RA Rootsi komitee juba juunis 1974. Sellesse kuulusid Eesti Kultuuri Koondise esimees Leonid Laid, abiesimehed Kalju Lepik ja Teodor Künnapas, sekretär Elmar Pettai ja infojuhataja Helmi Mäelo, toimkondi moodustati ka Lõuna-Rootsis, Göteborgis, Norrköpingis ja Uppsalas. Lundis asunud suurim eesti pagulaskirjastus tegi raamatuaastaks varakult ettevalmistusi lootuses saada juurde uusi ostjaid. Muuhulgas koostati veebruaris alanud odavmüügiks soovitusnimekiri teostest, mis seniste kogemuste põhjal jõudsid posti teel kätte ka kodumaal elavatele eestlastele.

RA avaõhtu Rootsis oli 7. märtsil Stockholmi Eesti Majas. Leonid Laidi avasõnade järel esinesid oma loomingu või ettekannetega Kalju Lepik,

²⁵ Raamat rahvusliku kriisiajastu esimene ohver. „Vaba Eestlane“ 7. III 1975; Pilk raamatule ja ta lugeja võõrsil. „Vaba Eestlane“ 14. III 1975.

²⁶ „Vaba Eestlane“ 3. II 1976.

²⁷ Eestlased Kanadas, lk. 292.

²⁸ Kirjanikud kõnelesid lugejaile. „Vaba Eestlane“ 5. II 1976.

Raimond Kolk, Karl Ristikivi, Arvo Mägi, Harri Kiisk, Helmi Eller ja Otto Paju. Suurematest üritustest toimus 28. septembril aktus Göteborgis, kus Kalju Lepik luges oma luulet ja Bernard Kangro kõneles raamatu ja raamatuaasta tähendusest, ning jaanuaris 1976 Heiner Erendi korraldatud ja Olev Mikiveri graafiliste lehtedega kujundatud menukas raamatunäitus Helsingborgis.²⁹

Raamatuaasta viimane üritus Rootsis oli valiknäitus Stockholmi Eesti Majas, mille juhatasid sisse Eesti Kultuuri Koondise esimehe Leonid Laiu ja August Mälgu tervitused. Rootsi postiamet oli selleks puhuks valmistanud eritempli, millega tembeldati Eesti Majast postitatud kirju. Et osavõtt RA pidulikust lõpetamisest jäi tagasihoidlikuks — eriti võrreldes Toronto suurüritusega —, siis tehti korraldajaile ajakirjanduses etteheiteid.³⁰ RA tegelik ja õnnestunud finaali Rootsis oli hoopis 10. aprillil Göteborgis Arvi Moori korraldatud kirjanduslik päraslõuna „Huumorit eesti kirjanduses“, kus kirjanikest esinesid Arvo Mägi ja Kalju Lepik.³¹

Austraalias oli ürituste korraldamise ja koordineerimise pearaskus kirjanik Peeter Lindsaare kanda, kes oma kõnes Sydney Eesti Majas 22. veebruaril 1975 kuulutas raamatuaasta alanuks. Aktusi ja näitusmüüke toimus ka Melbourne'is, Thrilmeres ja Adelaide'is, Melbourne'is lavastas kohalik näitering raamatuaasta puhul Raimond Kolgi näidendi „Juoza raamatukandja“. Eesti Kirjanike Kooperatiivi esindaja Leonida Lindsaar kinkis Adelaide'i lähedal toimunud Metsaülilikoolist osavõtnud üliõpilastele raamatuid, et võita juurde noori lugejaid ja raamatuostjaid. Raamatuaasta lõpetas Sydneys kolmas õhtu pagulasluule tutvustamise kirjanduslikust sarjast.³²

Raamatuaastat 1975—1976 paguluses on jäänud tähistama selleks puhuks trükitud ja kirjadele kleepimiseks mõeldud rahvusvärvides embleem, mille oli kujundanud Jaan Siim, leegitseva tunglaga märk paljudes trükistes ja raamatuaastale pühendatud ajalehekülgedel, ning raamatuaasta peakomitee poolt välja antud ja rareiteetseks muutunud bulletäänid. Ent raamatuaasta korraldamiseks tehtud töö nendega ei piirdunud. Ometi on nii seda tööd kui

²⁹ Raamatunäituse menu Helsingborgis. „Eesti Päevaleht“ 31. I 1976.

³⁰ Ed. R e i n i n g, Raamatunäitus lõpetab Eesti Raamatu Aasta. „Eesti Päevaleht“ 28. II 1976.

³¹ Göteborgis RA finaali huumoriga. „Eesti Päevaleht“ 24. IV 1976.

³² H. L o m p, Raamatuaasta lõpetati luuleõhtuga. „Meie Kodu“ 28. IV 1976.

ka raamatuaasta mõju tagantjärele raske hinnata. Mõned hilisemad tagasi-vaated on olnud üsna skeptilised. Esialgu huvi eestikeelse raamatu vastu muidugi tõusis, kuid samas jätkus aktiivse lugejaskonna paratamatu kahanemine pidevalt.

Ligemale pool sajandit eksiili on väikese rahva ja üle maailma hajutatud pagulaste jaoks piiripealselt pikk aeg, et seda üle elada ja naasta vabanenud kodumaale veel eestlastena. Võib ehk oletada, et just raamatuaasta ja 24. veebruaril 1981 välja kuulutatud Eesti Keele Aasta andsid vajaliku lisajõu eestikeelse kirjasõna edendamiseks, mis aitas vastu pidada veel poolteist aastakümnet, kuni Eesti relvade abita ja veretult iseseisvus. Paguluses tähistatud raamatuaasta kasu ei olegi numbritega näidatav ega kokku rehkendatav, kuid võib-olla nimelt kestmist virgutavas tõukes võikski näha selle suurimat tähtsust ja tähendust.

ÜLDIST

Näib, et Eesti ulmeilm on pärast kümnendi alguse raskemaid aegu kosumas ning ulmeelu suundub oma tavapärastesse rööbastesse. Ulmeaasta 1999 kujunes Eestis veelgi paremaks kui ulmeaasta 1998. Kirjastused andsid välja paar tosinat ulmeraamatut, ilmusid ajakirjad, küll traditsiooniliselt paberil, küll elektrooniliselt võrgus, fännid suhtlesid aktiivselt. Selle tulemusena on selgeks vaieldud üsna suur probleemide ring, mis puudutab kodumaist ulmekirjandusealast terminoloogiat jm. Eesti Ulmeühing¹ kuulutas juba teist aastat välja ulmeauhinna Stalker laureaadid, toimus teine ulmehuviliste üle-ees-tiline kokkutulek Estcon. Ulmeilm toimus, niisamuti nagu ta seda igal pool mujal maailmas aastast aastasse edukalt teeb. Erinevalt näiteks kriminaal-, põnevus- ja seikluskirjandusest, mis algupärasel kujul Eestis kuidagi jalgu alla ei taha võtta. Aga eks ole ulmekirjanduse austajate ring kõikjal maailmas konkreetsemalt piiritletav, vitaalsem ja pühendunum, kuigi väiksem kui teistel populaarkirjanduse vormidel.

1999. aastal ilmus Eestis 28 ulmeraamatut, neist 24 olid tõlked ja 4 algupärandid, romaane oli samuti 24 ja autorikogusid 4. See on juba kolmas järjestikune aasta, kui ilmub umbkaudu veerandsada ulmeteost, millest võib järeldada, et see number on praegusel ajahetkel ilmselt optimaalne. Kirjastuste tabelit juhhib „Varrak“ kümne avaldatud raamatuga, teine on „Kupar“ nelja köitega, järgnevad „Elmatar“ kolme ning „Odamees“ ja „Tiritamm“ kahe raamatuga. Oma ulmesarjad on olemas „Varrakul“ (F-sari) ja „Elmataril“ (Tempus fugit). Mõlemad on soliidsed kõvas köites sarjad, mille koostajate (Krista Kaer „Varrakus“ ja Jüri Kallas „Elmataris“) pädevus on korduvalt kinnitust leidnud. Kui tsiteerida ulmeühingu presidenti Jüri Kallast, siis on „Eestis praegu kolm kirjastust, kes sihikindla plaani alusel ulmet avaldavad, ning veel neli kirjastust, kes on taibanud ulmes peituvat kommertslikku potentsiaali ning vastavalt võimalustele ja oskustele seda siis ka kirjastusprotsessis rakendavad“.

24. juulil ulmefännide kokkutulekul Estcon '99 välja kuulutatud Eesti ulmeauhinna Stalker laureaadid olid parima raamatu kategoorias Dan Simonsi romaan „Hyperion“ (1989), mille tõlkis Mario Kivistik („Varrak“), parima algupärase jutustuse kategoorias Lew R. Bergi „Vaimudejõe viirastused“, mis ilmus järjeloona ajakirjas „Mardus“ (1998, nr. 1—3) ja parima algupärase lühijutu kategoorias Karen Orλου „Oraakli surm“, mis avaldati

¹ Eesti Ulmeühingu kodulehekülge vt.: <http://www.obs.eel-taavilesfal>

ajakirja „Algernon“ 1998. aasta detsembrinumbris. Kõigis kolmes kategoorias valis 9-liikmeline nominatsioonikomisjon välja finalistid, võitjate väljasegitamiseks nende hulgast korraldati fännide seas küsitlus.

Lisaks auhinna-galale kuulusid Estconi kavasse ulmekirjanduse-alased ettekanded, küsitletavate rollis olid kirjastuste ja ajakirjade toimetajad ning autorid. Venemaa ja Soome ulmefännide *convention*’eid külastanud huvilised jagasid muljeid nendelt üritustelt.

Eesti ulmesõprade peamine tegevusväli on internetis. Enamik tuliseid vaidlusi toimub meililistis, Ulmekirjanduse Baasi² nime kandvasse arvustuste arhiivi on paari tegevusaastaga kogunenud üle 7000 arvustuse. Arvustatakse loomulikult eesti keeles, arvamust võib avaldada ükskõik mis keeles loetud ulmetekstide kohta. Lisaks jätkub ka võrgus oleva elektroonilise eestikeelse ulmekirjanduse bibliograafia³ pidev täiendamine. Selle mahuka projekti valmimiseni kulub küll veel mitu aastat.

KULDAJASTU EESTIS?

Möödunud aastal Eesti algupärasel ulmes toimunud tagasi vaadates tuleb tahtmatult pähe võrdlus 60 aasta eest Ameerika Ühendriikides alguse saanud nähtusega, mida ulmeajaloolased üksmeelselt nimetavad ulmekirjanduse kuldajastuks.⁴ Niisama üksmeelsed ei olda enam selle perioodi dateerimisega, aga väga üldiselt võiks kuldajastut tähistada aastatega 1939—1949. Miskipärast tundub, et 1999. aasta Eestis meenutab aastat 1939 USA-s, mil algas sealne teine ulmeajakirjade buum. Päril samasugune buum on meil veel tulemata, aga sellist tegijate (autorite, toimetajate) elevust, vaimustust ja entusiasmi kui praegu pole allkirjutanu varasemal aastail täheldanud. Ka ulmeajakirjade ja algupärase lühiproosa statistika toetab väidet, et Eestis on algamas meie kodumaise ulme esimene sisutihe kuldaeg. See usk süveneb veelgi, kui vaadelda möödunud aastal avaldatud lühiproosa taseme järsku tõusu varasemate aastatega võrreldes, ilmunud tekstihulga hüppelist kasvu ning debütantide rohkust.

² Ulmekirjanduse Baas: <http://www.dcc.ttu.ee/andri/SFBooks/>

³ Eestikeelse ulmekirjanduse bibliograafia: <http://www.obs.ee/cgi-bin/w3-msql/sfbiblio/index.html>

⁴ Ameerika ulme kuldaja kohta: Jüri Kallase järelsõnast „Esimene Suurmeister“ Robert A. Heinleini romaanile „Nukkude isandad“ lk. 177—179 („Elmatar“, Tartu, 1998) ja Raul Sulbi artiklist „Moodsa ulmekirjanduse tekkimine“ 3. ptk. „Campbellist Stephen Kingini“ (<http://www.ut.ee/leys/artiklid/sulbi.html>)

Ulmeajakirju on Eestis praegu kaks. Üks ilmub traditsiooniliselt paberil, teine on võrguajakiri internetis. Ajakirja „Mardus“⁵, mis alustas ilmumist suvel 1991, tuli 1999. aastal neli numbrit. Alates aasta esimesest numbrist muutusid nii „Marduse“ maht, formaat kui ka ilmumissagedus. Ajakiri ilmub praegu *digest*-formaadis 100-leheküljelisena. Kuigi väljaande toimetaja Mario Kivistik eelistab „Marduse“ kohta kasutada sõna „ulmekogumik“, on sisuliselt tegu ikkagi ajakirja, mitte antoloogiasarja või almanahhiga. „Mardus“ avaldab eesti autorite jutte, tõlkelugusid, raamatuarvustusi, autorituttvustusi, kirjandusülevaateid, intervjuusid ulmealal tegutsevate inimestega, infot fännide kooskäimiste jms. kohta. Läänud aastal ilmus „Marduse“ neljas numbris kokku 18 eesti autorite lühijuttu (neist 2 kordustrukid), 1 algupärane jutustus ja 1 kodumaine lühiromaan. Avaldati ka tõlkejutte (10), raamatuarvustusi (13) ning autorituttvustusi (8).

Ulmeajakiri „Algernon“ (toimetajad Raul Sulbi, Jüri Kallas ja Taavi Tuvikene)⁶ ilmub novembrist 1998 kaksteist korda aastas. Ajakirja number kujuneb täpselt nii mahukaks, kui palju avaldamiskõlbulikku materjali saabub. „Algernon“ avaldab eesti ulmeautorite lühiloomingut (romaane pole esialgu veel ette tulnud), tõlkejutte, algupärase loomingu jooksivaid arvustusi, lugejakirju, ulmealaseid artikleid ning uudiseid nii Eestist kui laiaast maailmast. Olla operatiivne ulmeuudiste allikas ongi „Algernoni“ üks põhieesmärke.

Kahe ajakirja peamine erinevus seisneb selles, et „Algernon“ avaldab põhimõtteliselt kõik toimetusse saabunud lood. Selle poolest meenutab väljaanne interaktiivset kirjanduslikku *workshop*'i, kus algajad autorid oma oskusi lihvivad. Samas pole ajakiri vaid algajate avaldamiskoht, valdav enamik möödunud aasta algupärase ulme tippudest on samuti ilmunud „Algernonis“.

Oluline erinevus „Algernoni“ ja „Marduse“ vahel on veel selles, et esimene laekunud kaastööde eest honorari ei maksa, teine aga maksab. Samas on „Mardus“ ajakiri, mida tuleb kioskitest ja raamatukauplustest osta, „Algernonile“ aga on ligipääs võrgus kõigile tasuta.

„Algernonis“ ilmus läinud aastal 61 kodumaist lühijuttu (neist 9 olid kordustrukid), 4 jutustust, 4 lühiromaan ja 2 tõlkejuttu.

Mõlemad ulmeajakirjad täidavad suurepäraselt oma nišši, kusjuures „Algernon“ kirjandusliku võrgukuukirjana on ainulaadne ilmselt mitte ainult Eestis, vaid ka mujal maailmas. Ometi oleks väga vaja 90-ndate algul ilmunud „Täheaja“ laadis kvaliteetset ja mahukat ulmeajakirja. Praegune ainus trükitud žanriajakiri „Mardus“ on kahjuks liialt keskendunud ulme ühele alaliigile — õuduskirjandusele.

⁵ Ajakirja „Mardus“ bibliograafiat (koostanud Laur Salundi) vt.: <http://www.physic.ut.ee/~larry/mardus/index.html>

⁶ Ajakirja „Algernon“ vt.: <http://www.obs.ee/cgi-bin/w3-mssql/algernon/index.html>

LÜHIPROOSA NUMBRITES

Nagu juba öeldud, oli eesti ulmeautorite lühiproosa 1999 eelmiste aastate toodangust pea jagu üle nii kvantiteedi kui ka kvaliteedi poolest. Kui aastal 1996 ilmus 46 algupärast ulmejuttu, 1997 — 35 ja 1998 — 49 ulmeteksti, siis möödunud aastal nägi ilmavalgust 85 algupärast ulmeteksti. Neist ilmus „Algernonis“ 60, „Marduses“ 18, „Loomingus“ 3, „Sõnumilehes“ 2 ning „Vikerkaares“ ja „Sirbis“ kummaski 1 jutt.

85-st avaldatud loost 6 olid lühiromaanid, 8 jutustused ning 71 lühijuttud. Kokku avaldas jutte 38 autorit (1998. aastal 19 autorit). Produktiivsemad olid Veiko Belials (9 juttu), Indrek Hargla (8), Karen Orlau (8), Lew R. Berg (6), Kalevipoeg (5) ning Mart Raudsaar (4). Ilmunud tekstide kogumahu põhjal on aasta kõige viljakam autor mitu lühiromaanit avaldanud Indrek Hargla. Sellised varasematel aastatel rohkesti jutte avaldanud autorid nagu Marek Simpson ja Veikko Vangonen avaldasid mullu kumbki ühe jutu. Stalker '98 küsitlusel jutustustega „Vihkamise suund“ ja „Kaduviku paladiinid“ topeeltvõidu pärvinud ja esimeseks Stalkeri-laureaadiks kuulutatud üsna produktiivne Tiit Tarlap ei avaldanud sel aastal ainsatki teksti.

38-st autorinimest 21 on pseudonüümid, debütante oli 22, s. t. üle poole kõigist autoreist, mis annab märku selle kirjandusliigi suhtelisest noorusest Eestis. 38-st kirjutajast vaid 9 on 30-aastased või vanemad. Naissoost autoreid on 4.

Algupäraseid ulmeraamatuid ilmus 1999. aastal neli. Romaanidest Markus Vetemaa „Valgelinnu maailm“ (tiitlil 1998) ning Veiko Beliali ja Marek Simpsoni „Existerion“, autorikogudest Matt Barkeri „Sarah' jalad“ ja Ain Särje „Pärilipüüdja“. Võrdluseks niipalju, et aastal 1996 nägi ilmavalgust kaks algupärast ulmeraamatut (Nikolai Baturini „Ringi vangid“ ja Jan Mortise „Matagoonia“), 1997 neli kodumaist ulmeromaani (Urmas Alase „Plahvatus“, Nikolai Baturini „Apokalüpsis anno Domini...“, Veiko Beliali „Ashinari kroonikad“ ja Juhan Paju „Hõõguv rist“), 1998. aastal algupäraseid ulmeraamatuid ei ilmunudki.

Enne tekstide käsitlemist tuleks avada mõned mõisted. Ulmekirjanduse all peab käesoleva ülevaate autor (ja enamik Eestis ulmega tegelevatest inimestest) silmas nii teaduslikku fantastikat (*science fiction*), fantaasiakirjandust (*fantasy*) kui ka õuduskirjandust (*horror*). Samuti oleme üle võtnud sajandi esimesel poolel Ameerika *pulp*-ajakirjades tekkinud liigituse: lühijutt (*short story*, kuni 7500 sõna), jutustus (*novelle*, 7500—17 500 sõna) ja lühiromaan (*novella*, 17 500—40 000 sõna).

Eesti ulmes on esindatud kõik alaliigid ja -žanrid. On teaduslikku fantastikat, rajamaa-seiklusi tundmatutel planeetidel, stiilipuhtaid kosmoseopereid (*space opera*), kohtumisi võõrtsivilisatsioonidega, küberpunklugusid (*cyberpunk*), alternatiivajalugusid (*alternate history*); on õudust igale maitsele, vana head gooti õudust moodsas kuues, virtuaalmaailma õudust, samuti urbanistlikke linnaõudukaid, esindatud on ka nn. esoteerilisi teemasid kasutatav õu-

duskirjandus. Fantaasiakirjandust viljeldakse Eestis praegu ehk kõige vähem, aga üht-teist on siingi ette näidata: peamiselt moodsaid linnafantaasiaid (*urban fantasy*), aga näpuotsaga on ka kangelasfantaasiaid (*heroic fantasy*) ehk mõõga ja maagia (*sword&sorcery*) lugusid ning Tolkieni-laadseid kõrgfantaasiaid (*high fantasy*). Kuigi lugusid jätkub peaaegu igasse ulme alžanrisse, tuleb tõdeda, et enamik angloameerika ja kontinentaaleuroopa ulme tüüp-skeemidest ja põhivõtetest on siinsetel fantastidel veel läbi kirjutamata. Põh-juseks võib olla ka see, et palju olulist ulmeklassikat pole veel eesti keelde jõudnud, päris uutest asjadest rääkimata.

Paljude noorte ulmeautorite põhihüda on suutmatuse distantseeruda nähtud filmidest ja loetud raamatutest. Seetõttu on ka 1999. aasta algupärase ulmeloomingu nõrgem pool B-kategooria ulmefilmide vilets ümberjutustus, aga tänapäeva meediapõlvkonna puhul on see ilmselt paratamatu. Tuleb vaid loota, et kõik vähegi arenemis- ja mõtlemisvõimelised autorid proovivad edaspidi oma tekstidega midagi uut ja originaalset öelda.

Igatahes ei jää keskmine Eesti ulmejutt millegi poolest alla keskmisele Eesti tavakirjanduslikule tekstile (*mainstream literature*). Küsimus on vaid selles, milliseid eesmärke endale seada ning kui kõrgele lattu asetada.

ULME TAVAPERIOODIKAS

Tavaperioodikas ilmunud ulmetekstidest väärib märkimist Jaan Kaplinski jumalateemaline lühiromaan „Silm“ („Looming“ nr. 1—3). Lugu algab nõukogude Eestis, kus jutustaja tutvub I-ga, kes jagab oma kahtlusi jumala olemuse asjus. Nimelt on I. kogu oma teadliku elu näinud või tajunud Silma olemasolu, mis inimkonda justkui kurja pilguga jälgiks. Ta räägib oma teooriast, mille järgi Jahve on halb jumal, paranoik ning sadist, kes saadab oma äravalitud rahvale — juutidele — armastusega vaheldumisi pidevalt hukatust kaela. I. asub õppima teoloogiat, pääseb KGB-ga koostööd tehes välismaale ning sõlmib seal usuteaduslikel konverentsidel sidemeid omasugustega, s. t. inimestega, kes samuti on Silma olemasolust teadlikud ning peavad üsna edukalt Jahve-vastast võitlust. Selle salajase grupi juured ulatuvad varakristluse aegadesse, gnostitsismi ja kabalismi. Ühe India-reisi ajal I. kaob saladuslikult ning alles aastaid hiljem, kui Nõukogude Liit on juba lagunenu, saab loo jutustaja posti teel Taist ümbriku, milles on ajaleheväljalõige — ingliskeelne jutustus, mis hõlmab kaks kolmandikku lühiromani mahust. Jutustus kirjeldab Indias usukonverentsil viibiva põhjamaise kliimast pärit mehe tutvust ühe hiinlasega, nende vestluse teemaks kujuneb kristliku jumala olemus, tema kurjus. Edasi asutakse hiinlase eestvedamisel jumalaid välja kutsuma, et saada vastuseid olemuslikele küsimustele. Jutustus sumbub kõikvõimalike jumalate rägastikku ning lõpeb. Lõpeb ka lühiromaan „Silm“. Äärmiselt intrigeeriva idee ning alguses ka pingelise ja paranoilise süžeeaga teose põhipuuduseks ongi see, et ta kuhugi välja ei jõua.

„MARDUS“

„Marduses“ (nr. 3) avaldati Indrek Hargla teaduslik-fantastiline lühiromaan „Excelsuse konkistadoorid“, mis kuulub aasta olulisemate algupärandite hulka. See omapärane rajamaa-lugu räägib Excelsuse-nimelisse jäämaailma saabunud Terranova Majesteedi Teaduse ja Tehnoloogia Ameti Mõistusliku Elu Otsimise Konservatooriumi luureülema parun Bent vris Zemani järjekordsest missioonist. Galaktika rikkaim mees Petrus Brommer on Excelsuse-nimelise planeedi ära ostnud ning rajab sinna universumi suurimat jääskulptuuride galeriid. Siis aga avastatakse Excelsusel ningod — tõenäoliselt mõistuslikud olendid, kelle müsteeriumi Zeman peab lahendama. Ningosid peetakse mõistuslikeks just seepärast, et nad on inimesi ettekavatsetult varitsenud ning tapnud. Loo verises ning dramaatilises finaalis lahendab parun vris Zeman ningode mõistatuse ning lahkub Excelsuselt, olles saanud ainsaks inimeseks terves Galaktikas, kes on tapnud mõlema avastatud mõistusliku rassi esindajaid — ningosid Excelsusel ning Capaneusi koopainimesi; Capaneusi-sündmustest on „Konkistadoorideski“ korduvalt vihjamisi juttu. Hiljem naaseb Zeman Capaneusile, kuid neid sündmusi kirjeldab Hargla juba oma uues lühiromaanis „Capaneusi Harta“ (ilmub „Algernonis“ 2000. aastal). „Excelsuse konkistadoorid“ võiks ühe esimese Eestis loodud ulmekana vabalt ilmuda ka mõnes suures angloameerika ulmeajakirjas.

„Algernoni“ 1998. aasta detsembrinumbris kolme SF-jutuga debüteerinud Indrek Hargla on kiiresti kujunenud praegusaja kõige olulisemaks kodumaiseks ulmekirjanikuks, jättes seljataha Tiit Tarlapi, Veiko Beliasi, Marek Simpsoni, Lew R. Bergi ja teised 90-ndate peamised ulmeautorid. Temast tuleb käesolevas ülevaates veel korduvalt juttu.

„Marduse“ 4. numbris ilmunud viiest algupärandist väärrib tähelepanu Veikko Vangoneni jutustus „Surmaliisk“, keskaegse Eesti ainealine õudusjutt, nagu on olnud tema varasemadki lood. Kolm Revali aadlimeest kavatsevad Walpurgi ööl veidi lõbutseda. Nad satuvad majja, kus leiavad aset jubedad sündmused. Võetakse loosi ning ühele õnnetule on määratud surm. Enne kui asi niikaugele jõuab, satuvad peategelased maja keldris jõhkrasse veresauna, millest vaid üks eluga pääseb. Vangoneni juttude puhul polegi faabula kõige tähtsam. Olulisem on arhailine stiil ja isepärane sõnavara. Kokkuvõttes on tegu nauditava ajaloolise õudusjutuga.

„ALGERNON“

„Algernoni“ veebruarinumbris ilmunud Indrek Hargla esimene lühiromaan „Gondvana lapsed“ viis ta silmapilkselt Eesti ulmeparnassi tippu. Säravas stiilis kirja pandud tekst assotsieerub maailma mastaabis hilise kuldajaga ning vendade Strugatskite ja Arthur C. Clarke'i varase loominguga. Haarav eetilise konflikti, korralik fabuleerimine, väheste, kuid ilmekate joontega vi-

sandatud tegelased ja maailm teevadki sellest lühiromaanist aasta ühe õnnestunuma SF-loo. „Gondvana lapsed“ jutustab inimkonna esimesest katsest hõlvata lähimaid tähesüsteeme, katsest, mis ruumilaeva rikke tõttu ebaõnnestub. Ruumilaev „Gondvana“ on sunnitud tegema dramaatilise hädamaandumise Rhadmanthyse-nimelisele väikeplaneedile. Kümnekond aastat hiljem teele lähetatud ruumilaev „Koidik“ tõttab „Gondvanale“ appi, loo lõpplahenduses näitab autor, milliseks võivad inimsuhted kujuneda kriisiolukorras ning kui vähe tähtsust on siis eetilistel ja esteetilistel käitumishormidel, milles nähakse inimsivilisatsiooni alust.

„Algernoni“ märtsinumbri kuuest loost pean märkimisväärseks kahte. SF-i esindab Lew R. Bergi „Kolm tilka verd“ ja *fantasy*'t Taivo Risti „Sangar“.

Lew R. Bergi lühijutt „Kolm tilka verd“ on üks aasta õnnestunumaid kosmoseooperid, sisuliselt stiilipuhas seiklusjutt XVII sajandi Kariibi mere piraatidest. Piraatide kapteni Veld Horthy juurde ilmub ühe prassingu lõpul saladuslik, musta rietatud ja üleloomulike võimetega võõras. Ta pakub Horthyle informatsiooni Kosmoseleegioni laevade saabumise kohta, kes piraate Perifeerias taga ajavad. Tasu järele lubab võõras tulla hiljem. Korsaaridel õnnestubki tänu hoiatusele põgeneda; jutu teises pooles kaaperdab Horthy edukalt kauba- ja reisilaevu, saades laevade marsruudid teada oma informaatorilt, kes vastutasuks on võtnud piraatide kiprilt kolm veretilka. Kuna kipper keskendub kaubalaevade röövimise asemel üha enam reisilaevadele ja orjakaubandusele, otsustavad laeva ohvitserid ta kaptenikohalt kõrvaldada, üha kiirenevate sündmuste keerises asub piraate jälitama Kosmoseleegioni kaaperlaevastik ning hoolimata osavatest pettemanöövritest langeb piraatlaev kaaprite kätte. Kui need pardale tulevad ning kaptenikajuti poole suunduvad, kostab sealt metsik karjatus. Kajutis aga pole enam kedagi, heledal lauaplaadil punetavad kolm tilka verd. „Kolm tilka verd“ on haarav seikluslugu, mis endale kõrgkirjanduslikke eesmärke ei seagi.

Taivo Risti „Sangar“ on väga lühike ja väga hea fantaasialugu rüütlist, kes suundub kindlusse, et vabastada lohe vangistuses vaevlev printsess ning tappa koletis. Oodatud võitlus jääb ära, sest lohe palub külalise lõunat süüa. Printsessi pole samuti kuskil näha, on vaid vana naine, kes neid lõunalauas teenindab. Lohe ja sangar vestlevad, peamiselt armastusest, selguvad ka sangari lossituleku tegelikud eesmärgid, samuti printsessi identiteet.

„Algernoni“ aprillinumbri seitsmest algupärasest loost väärivad enam tähelepanu kaks — Indrek Hargla „Kliendi soov“ ja „Uskmatuse hind“.

„Kliendi soovis“ saavad kokku teaduslik fantastika, õuduskirjandus ning fantaasia. Tekst avab autori uue jutusarja, mille peategelaseks on poolakast eksortsist pan Mieczyslaw Grpowski, kes kopsaka tasu eest lahendab üleloomulikke juhtumeid. Sarja avaloos ostab Ameerika miljonär endale Inglismaale kummituslossi. Tegelikult mingeid kummitusi pole, kinnisvarafirma on need ülimumoosa ning kavala tehnika abil loonud. Miljonär Austin Weerbeck III kolib koos oma lapseootel naisega lossi, kuid on sunnitud peagi Eksortsistide Liigalt abi paluma. Lossi on nimelt ilmunud *päris* kummitused.

Weerbeck ei tee neil vahet, aga lugejale saab selgeks, et tehiskummituste loomiseks lossi paigaldatud elektriväljadega manipuleeriv tehnika äratav ellu tõelised vaimud, kes on pärit Dartmouth Mansioni verisest minevikust. Hargla tekst algab inglise tondilugude paroodiana, loo keskpaigas keeratakse asi paar kraadi süngemaks ning jutt lõppeb juba üsna jõhkra ja traagilise hoiatusega. Hargla näitab ennast meeolude loomise meistrina, kes nappide vahenditega visandab ilmekaid karaktereid.

Hargla kolmas lühiromaan „Uskmatuse hind“ on stiilne õuduslugu, mille tegevus toimub Läti piiri ääres Hargla-nimelise aleviku lähedal. Minajutustaja Valdek tuleb linnast külla vanale perekonnasõbrale Eedule, kes elab keset metsi oma talus ja peab suurt koortekarja. Talus elab ka Eedu tütar Laida, kes on veidi *imelik*, nagu Valdek mainib. Laida huvitub esoteerikast, vaimudest, teispoosusest jms. Valdek on ka ise Harglas üles kasvanud, alles pärast keskkooli lõpetamist kolis ta koos vanematega linna. Valdeku Harglasse tulekul on mitu põhjust. Esiteks on hakanud levima jutud sealkandis inimesi ja loomi ründavast suurest hundist, teiseks on hiljuti Saksamaalt leitud kunagiste kohalike parunite — von Bassermanide — järeltulijad, kes on nõustunud oma esivanemate muumiaid sisaldava kabeli restaureerimist rahastama. Peagi keskendub lugu süiski hundile. Mängleva kergusega arendab Hargla oma esoteerilises õudusloos sündmustikku ning tekitab lugejas eheda hirmutunde. Ta puistab möödaminnes vihjeid metsavendade ajal toime pandud kurjale; kirjeldab, kuidas ebatavaliselt suur hunt kabelit vaatama läinud vallavanemale kallale tungib; mängu tuuakse Bassermanide soo kuri esindaja XVIII sajandist, kes kimbutas metsanõia juurde pakku jooksnud talutüdrukut. Edasi tulevad elusalt matmised, Pihkva lähedal asuv Nõiavälu ja Must Värav, legendi juurte otsingud vanadest kirikuraamatutest, kurja jälitamine öises metsas, dramaatiline lõputseen ja ootamatu puänt.

„Algernoni“ juulikuu numbri seitsmest algupärandist peatuksin kolmel. Need on Soerd Bathory „Arp“, Wõroka „Lend, millest ei teatatud“ ning Indrek Hargla „Spitzbergeni nokturn“.

Soerd Bathory „Arp“ on ajaloolise *setting*'uga fantaasialugu, mis räägib Önnali-nimelisest kangelasest, kes saabub Jäälinna, et tappa šamaan. Enne kui peategelane üldse šamaanini jõuab, püütakse teda juba tappa, edasi kiireneb loo tempo veelgi, kuni üllatava lõpplahenduseni välja. Kui aga üks eelajaloolise loo tegelane järsku teatab, et „neisse kahe sabaga katserottidesse seal kraatris on akumulieeritud 60% selle maailma väest ja mahult kolm korda rohkem teiste oma. Kui N'ules enam tõkkeid üleval ei hoiata, hakkavad kuradi londilised märatsema või teevad sääred. Mõlemal juhul on terve dimensioon omadega läbi. Aita mul Önnal koridori tõsta, ta ei tohi seda lihapoodi näha“, siis on selge, et midagi pole enam selge ning et tegu pole pelgalt eelajaloolise fantaasiamaailmaga. Raskepärane, aga nüansirohke tekst jätab lugejale rohkesti äraarvamisvõimalusi. „Arp“ on aasta üks tugevamaid debüüte.

Wõroka „Lend, millest ei teatatud“ on alternatiivajaloolise kallakuga

SF-jutt nõukogude kosmoseprogrammist, tehiskaaslastest, UFO-dest, vene sõjaväest ning kodusest Tartust. Aasta ühe tugevama lühijutuna on „Lend“ suurepärase näide nn. rabeda/rebitud stiili optimaalsest kasutamisest, lisaks on Wõrokas veel ületamatu dialoogimeister.

Indrek Hargla lühijutt „Spitzbergeni nokturn“ kuulub Mieczislaw Grpowski sarja. Ajaliselt on tegevus paigutatud 90-ndate esimesse poolde; nagu pealkirjast näha, viib järjekordne ülesanne pan Grpowski seekord Teravmägedele. Eksortsisti abi vajab seal Atle Engelbrektsen, keda vaevab kuri deemon. Ta jutustab, et uurides ühte UFO-juhtumit, mis olevat aset leidnud täpselt tema sündimise ajal 1952. aastal, sattunud ta veidrasse koopasse, mille lähedusest kõik elusolendid eemale hoiavad, ning kogenud seal midagi veidrat. Sestsaadik on ta kannatanud painaja all, unenägudes külastab teda ka traagilises õnnetusjuhtumis hukkunud abikaasa. Engelbrektsen tunneb ennast selles õnnetusjuhtumis süüdi olevat. Ta räägib, et lisaks füüsilisele valule, mida kuri vaim tekitab, kuuleb ta veel hääli, mis ei kõnele üheski talle teadaolevas keeles. Need hääled on väga vanad ja väga jubedad. Loo lahendamiseks suundub Grpowski koopasse, võttes kaasa huvitava varustuse — kroomitud lahtikäiva kolmnurga koos akumulaatoriga, kolmnurkse inimnahast pilotkamütsi, kolmeharulise pronksnoa, täiesti läbipaistmatud mustad kolmesilma-prillid ning pisikese Nokia tõlkearvuti. Enne minekut uinutab ta norraka, kaitstes tolle und kabalistliku märgiga. Kui Engelbrektsen ärkab, on Grpowski juba läinud. Laual lebavas kirjas teatab eksortsist lühidalt, et koopas oli kuri vaim nimega Aolia, kes oli vangistatud ammu enne seda, kui esimesed viikingid Teravmägedele jõudsid. Grpowski oletab, et Aolia muistsed vangistajad on aeg-ajalt oma vangi üle vaatamas käinud. Sosinatest ja häälest aga Engelbrektsen lahti ei saagi. Need on Aolia pärisosa, tuhandete tema poolt minevikus allutatud hingede hääled. Kui Grpowski lennukiga Teravmägedelt lahkub, arvab ta kuskil all kuulvat norraka jahipüssi pauku. „Spitzbergeni nokturni“ pean ma aasta parimaks lühijutuks.

„Algernoni“ augustinumbris ilmunud Indrek Hargla jutustus „Kindel linn“ on kolmas Grpowski sarjast. Kui „Kliendi soov“ on lihtne tegevustikule ülesehitatud jutt ning „Spitzbergeni nokturn“ tundub mõnes mõttes programmilise üleminekutekstina, siis „Kindel linn“ on juba kõigiti läbimõeldud ja maailma püsiväärtusi raputav kuratlikult painav tipptekst, nagu märgib Jüri Kallas. Mitmekihiline jutustus pajatab Grpowski ühest raskemast juhtumist, mis leiab aset 70-ndate lõpul Vatikanis. Selles jutus peatub autor esimest korda pikemalt Eksortsistide Liigal, räägib selle struktuurist ja ajaloost, suhetest katoliku kirikuga, muuseas ka Silicon Valleys asuvatest uurimislaboritest. Grpowski sarja üks suurimaid plusse ongi klassikalise õuduskirjanduse atribuutika miksimine ülimoodsa tipptehnikaga, mida eksortsistid oma töös kasutavad. Pan Grpowski on Rooma kutsunud Don Giuseppe Tanotti del Pucco, avalikkuse teada Itaalia suurima finantsgeeniuse, kuigi summutatud häälel sosistatakse temast kui ristiisast. Tegelikult aga on ta Eksortsistide Liiga Ülemmeister. Lisaks veel Golemitapja, Ebasurnute

Taltsutaja ja Arimani Saatja. Ja nagu märgib Hargla, anti neid tiitleid väga vähestele. „Kindla linna“ stoori on lihtne, aga geniaalne. Grpowski noorpõlvesõber kardinal Bronislaw Leto, kellest on saamas järgmine paavst, räägib oma sõbrale, et teda vaevab saatan. Selle tulek algab kerge vibratsiooniga majas, kuri demon pillutab kardinali mööda tuba ringi, püüab temasse tungida. Viimases hädas on Leto lasknud ennast sellistel puhkudel oma teenril Ernestol keldris suure puuristi külge siduda, kuid ka sellest pole abi. Eksortistide Liiga usub, et tegu on juba sajandeid kehast kehasse rändava ohtliku vampiiriga, kes alguses oli Rooma impeeriumi senaator Lucius Sepundus, keda aga nüüd tuntakse kui Flemmingit tema viimase „kehavallutuse“ nime järgi. Teises maailmasõjas sõdinud briti koloneli Dermott Flemmingi nimeline demon soovib vallutada kardinal Leto, tulevase paavsti keha. Jutustuse dramaatilises kulminatsioonis õnnestub kardinal vampiiri käest vabastada, Grpowski on selle nimel valmis oma elu ohvriks tooma, kuid Liiga Ülemmeister otsustab ohverdada hoopis iseenda.

„Algernoni“ septembrinumbris avaldatud Mart Raudsaare „Soolinn“ kuulub autori parimate tööde hulka. Loo minajutustaja kinnisvaramaakler Mark Kuuse sõidab liinibussiga Tallinnast Tartusse, kuskil Laeva soo kandis on buss teepeetuse tõttu sunnitud kõrvalisele rajale pöörama, õnnetul kombel sõidab aga teelt välja ning upub mülkasse. Inimesed õnneks pääsevad ning järsku kuuleb seltskond öise soo pealt pillimängu. Hääle suunas minnes jõutakse suurte müüridega linnani, mis asub otse keset Laeva sood. Mõnusalt ja kergelt kirja pandud tekstist ei puudu ka ulmekirjanduse eliksiir — *a sense of wonder*.

„Algernoni“ novembrinumbri algupäranditest väärib nimetamist Indrek Hargla „Kõik võimalused maailmas“, mis on autori esimene katsetus *fantasy*-kirjanduse alal. Berdookia Khaaniriigi valitseja tütar Eloan armastab lihtsat meremeest Rigvitori, kellega salaja rannas armatsemas käib. Ükskord ei tule laev aga enam merereisilt tagasi, tormid uhuvad noormehe kaljurahnule, kus ta satub merineitsi meeleva. Printsess Eloan pöördub abi saamiseks maagide poole. Samal ajal nõuab merineitsi Lhu meremehe päästmise eest, et see tema armastusele vastaks. Loo lõpus sünnitab printsess Eloan Rigvitorile kalasabaga poja, kelle hoolitsev ämmaemand lossiaknast merre viskab, kus merineitsi võõra ja samas *nii* oma lapsega minema ujub. Hargla katsetus fantaasiažanris pole küll tema Grpowski-seeria, „Uskmatuse hinna“ või kosmiliste lühiromaanide tasemel, aga Eesti mastaabis on siiski tegu tugeva tekstiga. Häirib liiga telegrammilik stiil, samuti tuntav Terry Pratchetti mõju. Pratchett pole selline sõnameister, kelle kaanonites peaks kõvasti kinni olema. *Fantasy*-kirjandust saab viljelda ka ilma igasuguse pila ja pideva killurebimiseta. Võiks olla hulga rohkem Michael Moorcocki laadis dekadentsi või siis Henry Treece'ile ja Haydn Middletonile omast süngust ja rajurealistlikku lähenemist.

„Algernoni“ detsembrinumbrist rääkides tuleb pikemalt peatuda kuuel lool.

Mart Raudsaare lühijutt „Kõmuajakirjaniku surm“ räägib Pedro Vaabeli nimelisest ajakirjanikust, kes uurib Virumaal Iru lähedal metsas kunagi askeldanud vene sõjaväelaste tegevuse tagamaid. Ta kuuleb jutte maa-alustest, kelle ees isegi Punaarmee püksid püüli sõeluma hakkasid. Vaabel suundub metsa asja uurima, leiab vene armeest mahajäänud hooned ning tunneb järsku maapinda enda all avanevat. Maa-aluses käigus ringi uidates leiab ta suure tunneli ja kitsarööpmelise raudtee. Peagi tuleb ka dresiin ning maa-alused. Autor on elegantselt ühendanud humoorika algusega, kuid karmiks keernud õudusloo ja absurdi, mille tulemuseks on aasta üks parimaid lühijutte.

Sama autori lühijutt „Vapiloom“ kuulub jällegi maakler Marki sarja, mille püsitegelased Mark, Aivar jt. lahendavad seekord Võrtsjärve ääres Rannu metsas ühe jahilise tapnud mõistatusliku looma saladuse. Raudsaar seob mõistatuse lahenduse — milleks on ehtne üksisarvik — XV sajandist pärit Rannu isandate von Tiesenhusenite esindaja Barbara von Tiesenhuseni legendiga, pöörates selle tegelikult pea peale. Haarava süžeeiga jutt meenutab ülesehituselt pigem detektiivkirjandust.

Siim Veskimähe jutustus „Kõiksuse hääl“ väärrib aasta parima kosmoseooperi tiitlit. Teos pakub eesti ulmes enneolematu kosmoselahingu kirjelduse ning küünilise dialoogi, originaalse idee, värvikate tegelaste ja kadestusväärse elutunnetuse sümbioosi. Teksti lõpuosas kujutatud paralleeluniversumi ühiskonnakorralduse väljapakutud poliitilis-filosoofilised lahendused lubavad väita, et „Kõiksuse hääl“ on meie esimene täiemõõduline libertaanelik ulmejutt (*libertarian SF*).

1999. aasta kevadel algatati esimene Eesti ühismaailma (*shared world*) projekt, mille aluseks võeti Indrek Hargla lühijutus „Õnnekosk“ kirjeldatud Fabuluse kaevandusplaneet. Ühismaailm tähendab seda, et autorite rühm asub kirjutama jutte mõne teise autori poolt varem väljamõeldud maailmast või siis mõnest hoopis uuest maailmast. Angloameerika ulmekirjanduses on sellised üritused väga populaarsed. Antud juhul otsustati ühismaailmaks võtta Indrek Hargla Fabulus, milleks autor andis oma nõusoleku. B. S. Bailey ja Veiko Beliali jutustused ongi selle projekti esimesed viljad.

B. S. Bailey „Memphis, igaveseks“ algab küll Fabulusel, kuid sündmustik liigub kiiresti Memphise-nimelisele kuurortplaneedile. Memphis on rasketes tingimustes töötavate ja raha koguvate Fabuluse kaevurite unistus. Lõpuks õnnestubki kahel kaevuril pääseda paljureklaamitud planeedile, kuid ees ei oota neid sugugi kuurort, vaid eriti ebainimlik kaevandus. Rasketes ilmastikuolude ning vanglat meenutava järelevaatajate süsteemi kirjeldamine ongi Bailey loo tugevaim kül. „Memphist“ lugedes tekivad paralleelid Robert A. Heinleini jutustusega „Impeeriumi loogika“, mis kirjeldab umbkaudu samalaadset situatsiooni. Bailey jutt polegi Heinleini omast palju nõrgem.

Veiko Beliali „Pika tee algus“ on autori esimene tõeliselt hea jutt viimase kolme ja poole aasta jooksul. Ka Belials ei kasuta otseselt Fabulust, vaid planeeti Hunt, kust Hargla jutus saabus Fabulusele munk Ektor Gabis. Lugu algab ja lõpeb orbitaalile läheneva ja lõpuks sellest eemalduva ruumilaeva

pardal. Orbitaal tundub tegelastele kui pahaendeline ämblik, kes kõik möödujad oma võrku püüab. Umbes selliseks osutubki Hundi religioon, nagu loo kangelased jutu käigus veenduda võivad. Tegelaste religiooniteemalised vestlused osutavad, et Belials on seekord ennast ületanud.

Indrek Hargla lühiromaanis „Pan Grpowski jõulud“ toimub tegevus 1964. aasta jõulude ajal Poolas. Varssavis raamatuantikvariaati pidav kolmekümneendates eluaastates pan Grpowski, kelle vastu ta sagedaste välismaareiside tõttu tunneb huvi julgeolek, saab küllakutse oma sugulaselt, kes vihjab, et vajab Grpowski abi. Wieszelowka külas lähebki lahti tõeline kurjuse tulevärk. Hargla toob mängu mongolid, kes XIII sajandi keskel Euroopasse tungisid ning siis niisama ootamatult lahkusid. Eksortsistide Liiga on alati arvanud, et mongolid tõid Idast midagi kaasa ja jätsid oma „kingituse“ Euroopasse maha. See pole aga veel kaugeltki kõik. Hiljuti on üht omaaegset lahinguvälja küla lähedal käinud uurimas Mongoolia teadlaste uurimisgrupp, kes pages aga Euroopast niisama kiiresti kui nende esivanemad seitsme aastasaja eest. Detektiivloos skeemi järgi konstrueeritud tekstis toimub järske süzepöördeid veel korduvalt ning lugejal ei jää muud üle, kui proovida autoriga sammu pidada.

„Pan Grpowski jõulud“ on mitmekihiline kirjanduslik maiuspala. Autor on teinud enne kirjutamist põhjalikku uurimistööd, mistõttu loos on palju asjatundlikke detaile küll poola jõulutoitude, aga ka kõige muu kohta. Võrreldes Hargla parima lühiromaaniga „Uskmatuse hind“ on „Jõulud“ kirjanduslikult hulga küpsem tekst. „Uskmatuses“ on rohkem tunda kirge ja puhast vaimustust, jõululoos kindlakäelist professionaalsust. Õnneks suudab Hargla neid komponente oma tekstides alati enam-vähem tasakaalus hoida.

Lõpetuseks pakun omalt poolt välja aasta parimad algupärased pikad lood, lühijutud ning paljutootavamad debütandid.

DEBÜTANDID

1. Siim Veskimees
2. Wõroka
3. B. S. Bailey
4. Soerd Bathory
5. Marc O'Donnell

JUTUSTUSED JA LÜHIROMAANID

1. Indrek Hargla „Uskmatuse hind“ („Algernon“; aprill 1999)
2. Indrek Hargla „Kindel linn“ („Algernon“; august 1999)
3. Indrek Hargla „Pan Grpowski jõulud“ („Algernon“; detsember 1999)
4. Siim Veskimees „Kõiksuse hääl“ („Algernon“; detsember 1999)
5. Indrek Hargla „Gondvana lapsed“ („Algernon“; veebruar 1999)

6. Indrek Hargla „Excelsuse konkistadoorid“ („Mardus“; 3/1999)
7. Jaan Kaplinski „Silm“ („Looming“; 1—3 1999)
8. Veikko Vangonen „Surmaliisk“ („Mardus“; 4/1999)
9. B. S. Bailey „Memphis, igaveseks“ („Algernon“; detsember 1999)
10. Veiko Belials „Pika tee algus“ („Algernon“; detsember 1999)

LÜHIJUTUD

1. Indrek Hargla „Spitzbergeni nokturn“ („Algernon“; juuli 1999)
2. Wõrokas „Lend, millest ei teatatud“ („Algernon“; juuli 1999)
3. Indrek Hargla „Kliendi soov“ („Algernon“; aprill 1999)
4. Mart Raudsaar „Kõmuajakirjaniku surm“ („Algernon“; detsember 1999)
5. Mart Raudsaar „Vapiloom“ („Algernon“; detsember 1999)
6. Lew. R. Berg „Kolm tilka verd“ („Algernon“; märts 1999)
7. Mart Raudsaar „Soolinn“ („Algernon“; september 1999)
8. Soerd Bathory „Arp“ („Algernon“; juuli 1999)
9. Indrek Hargla „Kõik võimalused maailmas“ („Algernon“; november 1999)
10. Taivo Rist „Sangar“ („Algernon“; märts 1999)

RAUL SULBI (s. 1977) on ulmekirjanduse võrguajakirja „Algernon“ toimetaja. 1995—1998 oli ta Eesti Ulmeühingu president, 1996. aasta sügisest õpib Tartu Ülikoolis ajalugu, praegu ajateenija kaitseväes.

Ulmekirjanduse ülevaadet on „Loomingu“ tarvis tublisti lühendatud, täismahus saavad tõsised ulmefännid seda mõne aja pärast lugeda veebis.

Mihhail Bulgakovi (15. V 1891—10. III 1940) romaani „Meister ja Margarita“ peetakse XX sajandi vene (nõukogude?) kirjanduse üheks tippteoseks. Paraku sai teos ilmuda alles kaksikümmend kuus aastat pärast autori surma ajakirja „Moskva“ 1966. aasta novembri- ja 1967. aasta jaanuarinumbris ning ka siis väga paljude kupüüridega, mis ulatuvad ühest sõnast mitmete lehekülgedeni. Kahjuks ei ole selle teose autentset, nn. kanoonilist teksti ilmselt olemaski, sest ka hilisemate, täiendatud venekeelsete väljaannete tekstis on erinevusi. „Meistri ja Margarita“ 1968. aasta lõpus ilmunud eestikeelne tõlge oli teose esimene väljaanne omaette raamatuna toleaeegses Nõukogude Liidus. Seda väitis kirjaniku lesk Jelena Bulgakova, kellele ma 1968. aasta jõululauapäeval eestikeelse „Meistri ja Margarita“ kätte toimetasin. Kui Mihhail Bulgakovi kõik tähtsamad proosateosed on eesti lugejale kättesaadavad, siis tema näidendid on meile peaaegu tundmatud. Kummatigi oli Bulgakov viljakas dramaturg, aastail 1925—1939 kirjutas ta kümme näidendit, instseenieris kolm vene ja maailma kirjandusklassikasse kuuluvat teost, ka on ta kirjutanud ooperilibretosid ja filmistsenaariume.

Vene ajakirjanduses on aastate jooksul avaldatud mitmeid dokumente Mihhail Bulgakovi suhetest nõukogude võimu- ja parteiorganite ning koguni Stalini endaga. Siin on ära toodud mõned neist eestikeelses tõlkes. Dokumentid näitavad kirjaniku olukorda tol ajal ja teiselt poolt ka seda, kui kõrgel tasemel käis kultuuriküsimuste otsustamine. Eestindatud aines on võetud ajakirja „Oktjabr“ 1987. aasta juunikuu numbrist (kirjaniku isikliku arhiivi materjalid) ja ajalehe „Literaturnaja Gazeta“ 1999. aasta 28. numbrist (pärinevad riiklikest arhiividest). Need käsitlevad peamiselt Mihhail Bulgakovi näidenditega seotud seiku ja tema tulutuid katseid pääseda välismaale aastail 1929—1934.

Mihhail Bulgakovi esimene algupärane näidend oli „Turbinide päevad“, mille algvariant valmis 1925. aasta sügisel ja võeti kohe Moskva Akadeemilise Kunstiteatri repertuaari. Enne kui näidend lavale jõudis, tuli seda mitu korda ümber töötada, osalt dramaturgilistel põhjustel ja autori enda äratundmist mööda, suuremalt jaolt aga näidendile esitatud väliste, ideoloogiliste nõudmiste tõttu. Olgu siinkohal rõhutatud, et ükski Bulgakovi näidend tema elu ajal trükituna ei ilmunud ja neist on säilinud mitmeid versioone, seepärast on kõik avaldatud tekstid ilmselt kompromiss erinevate variantide vahel ning vastavad väljaandjate ja nende nõustajate suvale.

Juba Bulgakovi esimene näidend tõi kaasa sekkumise kõrgel ja kõige kõrgemal tasemel. Kui hariduse rahvakomissariaadi kolleegium oli nõustunud

pärast mõningate kupüüride tegemist lubama näidendi lavale, ehkki ainult üheks hooajaks ja üksnes Moskva Akadeemilises Kunstiteatris, siis julgeolekuorganid keelasid näidendi ära. Nagu näitab Anatoli Lunatšarski¹ postitelegramm Aleksei Rõkovile² 27. septembrist 1926, polnud see otsus hariduse rahvakomissarile siiski vastuvõetav.

Armas Aleksei Ivanovitš

Hariduse rahvakomissariaadi kolleegiumi istungil, millest võttis osa repertuaarikomitee, sealhulgas ka GPU³, otsustati lubada Bulgakovi näidendit lavastada ainult Kunstiteatris ja üksnes sellel hooajal. Kolleegium lubas repertuaarikomitee nõudmisel teha tal mõningaid kupüüre. Laupäeva õhtul teatas GPU hariduse rahvakomissariaadile, et keelab näidendi ära. On vaja vaadata see küsimus läbi kõige kõrgemas instantsis või kinnitada hariduse rahvakomissariaadi kolleegiumi otsus, mis on juba teatavaks saanud. Hariduse rahvakomissariaadi otsuse muutmine oleks äärmiselt ebasoovitav ja koguni skandaalne.

Asja arutas ÜK(b)P Keskkomitee Poliitbüroo, kes otsustas GPU keelu tühistada.

ÜK(b)P Keskkomitee Poliitbüroo otsus M. Bulgakovi näidendi „Turbinide päevad“ kohta

30. september 1926. a.

Nr. 56, p. 12 — Näidendist (sm-d Lunatšarski, Menžinski⁴, Knorin),

a) Jätta hariduse rahvakomissariaadi kolleegiumi otsus Bulgakovi näidendi kohta muutmata.

b) Teha sm. Lunatšarskile ülesandeks välja selgitada isikud, kes on süüdi teate avaldamises selle näidendi lavastamise kohta Kunstiteatris, ja neid karistada.

„Turbinide päevi“ etendati aastail 1926—1941 Moskva Akadeemilises Kunstiteatris 987 korda (kusjuures 1929. aasta lõpus näidend keelati ja lubati uuesti lavale alles 1932. aasta alguses). On teada, et Stalin käis näidendit vaatamas vähemalt 15 korda.

Mihhail Bulgakov on ilmselt üks väheseid kirjanikke, kelle draamaloomingu kohta Stalin on kirjasõnas arvamust avaldanud täiesti ühemõtteliselt

¹ Anatoli Lunatšarski (1875—1933) — NSV Liidu riigi- ja parteitegelane, kriitik ja kirjanik. Oli aastatel 1917—1929 hariduse rahvakomissar.

² Aleksei Rõkov (1881—1938) — NSV Liidu riigitegelane. Oli sel ajal NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu esimees.

³ GPU — lühend Riikliku Poliitilise Valitsuse venekeelsest nimetusest, KGB eelkäija.

⁴ Vjatšeslav Menžinski (1874—1934) — NSV Liidu partei- ja riigitegelane, kõnesoleval ajal GPU esimees.

ning nimetanud näidendeid „Purpursaar“ ja „Pühameeste sepitsused“⁵ otsesõnu makulatuuriks. „Turbinide päevade“ kohta on ta aga kirjutanud nii:

„Mis puutub otseselt näidendisse „Turbinite päevad“, siis polegi ta nii halb, sest ta toob rohkem kasu kui kahju. Ärge unustage, et põhiline mulje, mis vaatajal jääb sellest näidendist, on bolševikele soodne mulje: „kui isegi niisugused inimesed nagu Turbinid on sunnitud relvad maha panema ja alistuma rahva tahte, tunnistades oma asja lõplikult kaotatuks — siis on bolševikud võitmatud, neist, bolševikest, ei saa kuidagi jagu“. „Turbinite päevad“ on bolševismi kõikevõitva jõu demonstratsioon.

Autor muidugi ei ole selles demonstratsioonis mitte kuidagi „süüdi“. Kuid mis see meile korda läheb?“⁶

Stalini kiri Vladimir Bill-Belotserkovskile⁷, millest eelnev tsitaat on pärit, on dateeritud 2. veebruariga 1929. See aasta kujunes Bulgakovi kirjaniku-saatusel pöördeliseks. 24. augustil on ta kirjutanud oma vennale Nikolaile prohvetlikult: „1929. aastal viidi lõpule minu kui kirjaniku hävitamine.“ Juht oli talle oma hinnangu andnud ja aasta lõpus keelaski repertuaarikomitee kõigi Bulgakovi näidendite lavastamise, sel ajal aga mängiti peale „Turbinide päevade“ veel ka „Zoika korterit“ ja „Purpursaart“.

Mihhail Bulgakovi eluajal mängiti tema kümnest näidendist vaid nelja, kuigi peaaegu kõigi lavalettoomiseks käisid mitmes teatris proovid. Näiteks valmistuti Moskva Akadeemilises Kunstiteatris täie hooga lavastama näidendi „Põgenemine“, hoolimata repertuaarikomitee vastuseisust. Näidendi luges läbi ka Stalin, kes oma kirjas Vladimir Bill-Belotserkovskile on andnud hinnangu sellelegi.

„Või näiteks Bulgakovi „Pagu“ („Põgenemine“ — J. O.), mida samuti ei saa pidada „pahem-“ ega „parempoolsuse“ hädaohu avalduseks. „Pagu“ väljendab katset äratada haletsust, kui mitte sümpaatiat, teatavate nõukogudevastaste pagulaskihtide vastu, — on järelikult katse valgekaartlust õigustada või pooleldi õigustada. „Pagu“ sel kujul, nagu ta on, kujutab endast nõukogudevastast nähtust.

Mul poleks muide midagi „Pao“ lavastamise vastu, kui Bulgakov lisaks oma kaheksale unenäole veel ühe või kaks, kus ta kujutaks NSV Liidus toimunud kodusõja sisemisi sotsiaalseid tõukejõude, et vaataja võiks aru saada, et kõik need omamoodi „ausad“ Serafimid⁸ ja igasugused eradotsendid ei osutunud Venemaalt väljaaetuiks bolševike kapriisi tõttu, vaid sellepärast, et nad istusid rahva turjal (oma „aususest“ hoolimata), et bolševikud, neid

⁵ Sellise pealkirjaga ilmus näidendi tõlge „Europeia“ kirjastuse väljaandel, Rakvere teater on seda mänginud pealkirja all „Vagameeste vandenõu“.

⁶ J. V. S t a l i n, Teosed, 11. kd. Tallinn, 1951, lk. 323.

⁷ Vladimir Bill-Belotserkovski (1885—1970) — vene nõukogude kirjanik.

⁸ „Põgenemise“ üks tegelasi on Serafima Korzuhhina, nii et ka tsitaadis peaksid olema „Serafimad“, aga toliaegsetele tõlkijatele ei olnud Bulgakovi näidendi tekst mõistagi kättesaadav.

„ausaid“ ekspluateerimise pooldajaid minema kihutades, täitsid tööliste ja talupoegade tahet ning talitasid seepärast täiesti õigesti.“⁹

Võimude poole on Bulgakov pöördunud juba 1929. aasta juulis, selgesõnalist ja otsustavat soovi välismaale pääseda väljendab ta sama aasta septembris:

*NSV Liidu Kesktäitevkomitee sekretärile
Avel Sofronovitš Jenukidzele¹⁰*

*Kuna on ilmne minu teoste absoluutne vastuvõetamatus nõukogude üldsusele,
kuna minu teosed on NSV Liidus täielikult keelatud, mis määrab mu
hukkumisele,*

*kuna minu kui kirjaniku hävitamine on juba kaasa toonud ainelise
katastroofi (mul puuduvad hoiused, võimalus tasuda makse ja alates tulevast
kuust ei ole mul millestki elada, mida saab dokumentaalselt tõestada).*

*Äärmises kurnatuses,
mis tahes katsete viljatuse tõttu
pöördun ma Liidu kõrgeima võimuorgani, NSV Liidu Kesktäitevkomitee
poole ja palun*

*lubada mul koos oma naise Ljubov Jevgenjevna Bulgakovaga sõita
välismaale ajavahemikuks,
mille Liidu valitsus peab vajalikuks mulle määrata.*

3. IX 1929. a.
Moskva

*Mihhail Afanasjevitš Bulgakov
(näidendite „Turbinide päevad“,
„Põgenemine“ ja teiste autor)*

Selsamal kuupäeval on Bulgakov saatnud kirja Gorkile, milles palub oma välismaasõidu soovi toetada; seda palvet kordab ja põhjendab ta pikemalt teises Gorkile saadetud kirjas 28. septembril 1929, kus ta muu hulgas küsib: „...miks peetakse NSV Liidus kinni kirjanikku, kelle teosed ei saa NSV Liidus eksisteerida? Kas selleks, et teda hukutada?“

18. märtsil 1930 keelas repertuaarikomitee ka Molière'i-teemalise näidendi „Pühameeste sepitsused“ lavastuse. Kümne päeva pärast järgnes Bulgakovi kõige kuulsam pöördumine Nõukogude valitsuse poole.

NSV Liidu valitsusele

*Mihhail Afanasjevitš Bulgakovilt
Ma pöördun NSV Liidu valitsuse poole järgmise kirjaga:*

1.

Pärast seda, kui kõik minu teosed pandi keelu alla, võis paljude mind

⁹ J. V. S t a l i n, Teosed, 11. kd. Tallinn, 1951, lk. 322.

¹⁰ Avel Jenukidze (1877—1937) — NSV Liidu riigi- ja parteitegelane.

kirjanikuna tundvate kodanike seast kuulda hääli, mis soovivad üht ja sedasama:

Kirjutagu ma „kommunistlik näidend“ (jutumärkides esitan ma tsitaadid) ning lisaks sellele pöördugu ma NSV Liidu valitsuse poole patukabetsuskirjaga, milles ma ütlen lahti oma endistest, minu kirjandusteostes väljendatud vaadetest ja kinnitan, et edaspidi hakkab ma töötama nagu kommunismi ideele ustav kirjanik-kaasajooksik.¹¹

Eesmärk: pääseda tagakiusamisest, viletsusest ja vältimatust hukust finaalis.

Ma ei ole seda nõuannet kuulda võtnud. Vaevalt küll läheks mul korda näidata end NSV Liidu valitsuse ees soodsas valguses, kui kirjutaksin valeliku kirja, mis kujutaks endast räpast ja liiatigi naiivset poliitilist trikki. Katseid kirjutada kommunistlikku näidendit ei ole ma üldse teinud, teades juba ette, et selline näidend mul ei õnnestu.

Minus maad võtnud soov teha lõpp minu kui kirjaniku kannatustele sunnib mind pöörduma NSV Liidu valitsuse poole ausameelse kirjaga.

2.

Analiüüsid oma ajaleheväljalõigete albumeid, leidsin ma NSV Liidu ajakirjanduses oma kümneaastase kirjandusliku töö kohta 301 vastukaja. Neist on kiitvaid 3, vaenulikke ja sõimavaid 298.

Viimased 298 kujutavad endast minu kirjanikuelu peegelpilti.

Minu näidendi „Turbini päevad“ peategelast Aleksei Turbini nimetati trükitud värssides „KOERARAJAKAKS“, näidendi autorit aga tutvustati kui „pöörast VANA PENI“. Minust on kirjutatud kui „kirjanduslikust KOJAMEHEST“, kes korjab üles söögijätmeid pärast „tosina külalise ÖÖKIMIST“.

On kirjutatud nii:

„...Miška Bulgakov, minu vader, KAH NII-ÖELDA KIRJANIK, sorib VANAS PAHNAS... Ma küsin, vennas, et mis LÓUST sul ees on... Ma olen peenetundeline inimene, võtaksin PESUKAUSI JA LAJATAKSIN TALLE VASTU KOLU... Väikekodanlasele on meid ilma Turbinidetagi sama palju vaja kui RINNAHOIDJAT KOERALE... Ennäe KOERARAJAKAT. ENNÄE TURBINI, ÄRGU OLGU TAL EI KASSAT EGA EDU...“ („Žizn Iskustva“ 1927, nr. 44.)

On kirjutatud „Bulgakovist, kes oli ja on ka jäänud UUSKODANLIKUKS JÄTISEKS, kes pritsib mürgist, kuid jõuetut sülgel töölisklassile ja tema kommunistlikkudele ideaalidele“ („Komsomolskaja Pravda“ 14. X 1926).

On teada antud, et mulle meeldib „KOERAPULMA ÕHKKOND mõne sõbra punapäise naise ümber“ (A. Lunatšarski, „Izvestija“ 8. X 1926) ja et minu näidend „Turbini päevad“ „HAISEB“ (1927. a. mais agitatsiooni-

¹¹ Marksistlikus kriitikas eriti 20-ndatel aastatel kasutatud nimetus kirjanike kohta, kes küll pooldasid sotsialistliku revolutsiooni ideaale või püüdsid neid teenida, kuid jäid maailmavaate poolest proletaarse ideoloogia raamidest välja.

ja propagandaosakonnas toimunud nõupidamise stenogramm) ja nii edasi, ja nii edasi...

Tõttan teatama, et ma ei tsiteeri hoopiski soovist kaevata kriitikute peale või astuda mis tahes poleemikasse. Minu eesmärk on palju tõsisem.

Ma tõestan, dokumendid käes, et kogu NSV Liidu ajakirjandus ja koos sellega kõik asutused, kellele on usaldatud repertuaari kontrollimine, on kogu minu kirjandusliku tegevuse aastate kestel üksmeelselt ja TAVATU RAE-VUGA tõestanud, et Mihhail Bulgakovi teosed ei saa NSV Liidus eksisteerida.

Ma kinnitan, et NSV Liidu ajakirjandusel on IGATI ÕIGUS.

3.

Selle kirja lähtepunktina näen ma oma pamfletti „Purpursaar“.

Eranditult kogu NSV Liidu kriitika võttis selle näidendi vastu väitega, et see on „andetü, hambutu, hädine“ ja et see on „paskvill revolutsiooni kohta“.

Üksmeel oli täielik, kuid seda rikuti ootamatult ja täiesti üllataval kombel.

„Repertuarinõu Bjulleten“ avaldas 12. numbris (1928) P. Novitski retsensiooni, milles on öeldud, et „Purpursaar“ on „huvitav ja teravmeelne paroodia“, milles „kerkib Suurinkvisiitori kurjakuulutav vari, kes surub maha kunstiloomingut ja kultiveerib ORJALIKKE, PUGEJALIKULT ABSURDSEID DRAMATURGILISI STAMPE, mis pühivad minema näitleja ja kirjaniku isiksuse“, et „Purpursaares“ räägitakse „kurjakuulutavast süngest jõust, mis kasvatab HELOOTE, PUGEJAID JA PANEGÜÜRIKUID...“.

On öeldud, et „kui selline sünge jõud on olemas, siis on KODANLUSE POOLT ÜLESKIIDETUD DRAMATURGI NÕRDIMUS JA ÕEL TERAVMEELSUS ÕIGUSTATUD“.

Lubatagu küsida: kus on siis tõde?

Mis siis „Purpursaar“ lõpuks on? Kas „hädine, andetu näidend“ või „teravmeelne pamflett“?

Tõde on Novitski retsensioonis. Ma ei söanda otsustada, kuivõrd teravmeelne on minu näidend, kuid ma tunnistan, et näidendis kerkib tõesti kurjakuulutav vari ja see on repertuaarikomitee vari. Just tema kasvatab heloote, panegüürikuid ja ärahirmutatud „teenijahingi“. Tema on see, kes tapab loovat mõtet. Tema surub maha nõukogude dramaturgiat ja hävitab selle.

Ma ei ole neid mõtteid väljendanud nurga taga sosistades. Ma kehastasin need mõtted dramaturgilises pamfletis ja lavastasin selle pamfleti. Nõukogude ajakirjandus astus repertuaarikomitee kaitseks välja ja kirjutas, et „Purpursaar“ on paskvill revolutsiooni kohta. See on lapsik lalin. Näidend ei ole paskvill revolutsiooni kohta paljudel põhjustel, millest ma ruumi kokkuhoiu mõttes nimetan vaid ühte: kirjutada paskvilli revolutsiooni kohta viimase erakordse grandioossuse tõttu EI OLE VÕIMALIK. Pamflett ei ole paskvill ja repertuaarikomitee ei ole revolutsioon.

Aga kui Saksa ajakirjandus kirjutab, et „Purpursaar“ on „esimene üleskutse trükivabadusele NSV Liidus“ („Molodaja Gvardija“ 1929, nr. 1), siis kirjutab ta tõtt. Selle võtan ma omaks. Võitlus tsensuuri vastu, milline see

ka ei oleks ja millise võimu tingimustes see ka ei eksisteeriks, on minu kui kirjaniku kohus, nagu ka üleskutsed trükiabadusele. Ma olen selle vabaduse tuline pooldaja ja arvan, et kui mõni kirjanik võtaks tõestada, et talle seda vaja ei ole, siis sarnaneks ta kalaga, kes avalikult kuulutab, et ta ei vaja vett.

4.

See on üks minu loomingu eripära ja juba sellest piisab täielikult, et minu teosed NSV Liidus ei eksisteeriks. Kuid selle esimese eripäraga on seotud kõik teised, mis ilmnevad minu satiirilistes jutustustes: mustad ja müstilised värvid (ma olen MÜSTILINE KIRJANIK), millega on kujutatud meie eluolu arvutuid jõledusi; mürk, millest on läbi imbunud minu keel; sügav skepsis minu mahajäänud maal toimuva revolutsioonilise protsessi suhtes, millele ma vastandan mulle armsa ja Suure Evolutsiooni; ning peamine — nende minu rahva kohutavate iseloomujoonte kujutamine, mis juba ammu enne revolutsiooni panid rängalt kannatama minu õpetaja M. J. Saltõkov-Štšedrini.

Mis siis veel rääkida sellest, et NSV Liidu ajakirjandusel ei ole mõtteski olnud kõike seda tõsiselt tähele panna ja ta tegeleb väheveenvate avaldustega, et M. Bulgakovi satiir on „LAIM“.

Vaid üksainus kord, minu tuntuse algaastatel, on täheldatud otsekui upsaka hämmelduse varjundiga:

„M. Bulgakov TAHAB saada meie ajastu satiirikuks.“ („Knigonoša“ 1925, nr. 6.)

Paraku on verb „tahtma“ asjata antud olevikus. Seda tuleks väljendada pluskvamperfektis: M. Bulgakov ON SAANUD SATIIRIKUKS ja just sel ajal, kui mis tahes tõeline (keelatud valdkondadesse tungiv) satiir on NSV Liidus absoluutselt mõeldamatu.

Selle kriminaalse mõtte ajakirjanduses avaldamise au ei kuulu mulle. See on äärmise selgusega välja öeldud V. Blumi artiklis („Literaturnaja Gazeta“ nr. 6) ning selle artikli mõte on hiilgavalt ja täpselt kokkuvõetav ühes lauses:

NSV LIIDUS TUNGIB IGA SATIIRIK KALLALE NÕUKOGUDE KORRALE!

Kas ma olen NSV Liidus mõeldav?

5.

Ja lõpuks minu viimane eripära hukutatud näidendites „Turbinide päevad“ ja „Põgenemine“ ning romaanis „Valge kaardivägi“: vene haritlaskonna järjekindel kujutamine meie maa elanike parima kihina. Muuhulgas ka kodusõja aastail vääramatu ajaloolise saatuse tahtel valge kaardiväe leeri sattunud aadlipäritoluga haritlasperekonna kujutamine „Sõja ja rahu“ traditsioonides. Niisugune kujutamiseviis on igati loomulik kirjanikule, kes on haritlaskonnaga veresidemetes.

Kuid niisugune kujutamiseviis toob kaasa tõsiasja, et autor — hoolimata oma suurtest jõupingutustest TÕUSTA KIRETULT KÕRGEMALE PUNASTEST JA VALGETEST — tunnistatakse NSV Liidus koos oma

tegelastega valgekaartlaseks, vaenlaseks, ja sellisena võib ta, nagu igäiks aru saab, end NSV Liidus mahakantud inimeseks pidada.

6.

Minu kirjanduslik portree on lõpule viidud, see on ka minu poliitiline portree. Ma ei oska öelda, kui palju kriminaalset võib sellest leida, kuid ma palun ühte: ei maksa otsida midagi sellest väljaspool. Portree on koostatud täiesti kohusetruult.

7.

Nüüd olen ma hävitatud.

Selle hävitamise võttis nõukogude üldsus vastu suure rõõmuga ja nimetas seda „SAAVUTUSEKS“.

R. Pikel on minu hävitamist täheldades välja öelnud liberaalse mõtte.

„Me ei taha sellega öelda, et Bulgakovi nimi on nõukogude dramaturgide nimestikust maha tõmmatud.“ („Izvestija“ 15. IX 1929.)

Ja andnud tapetud kirjanikule lootust, sõnades, et „jutt on tema senistest draamateostest“.

Kuid repertuaarikomitee näol on elu tõestanud, et R. Pikeli liberaalsusel polnud vähimatki alust.

18. märtsil 1930. aastal sain ma repertuaarikomiteest kirja, milles lakooniliselt teatatakse, et mitte eelmine, vaid minu uus näidend „Pühameeste septsused“ („Molière“) EI OLE ETENDAMISEKS LUBATUD.

Ütlen lühidalt: kroonupaberi kaks rida on matnud enda alla minu töö raamatukogudes, minu fantaasia ja näidendi, mida arvukad kvalifitseeritud teatrispetsialistid on hinnanud säravaks lavateoseks.

R. Pikel eksib. On hukkunud mitte ainult minu eelmised teosed, vaid ka praegused ja kõik tulevased. Mina ise viskasin oma käega ahju saatanast kirjutatud romaani mustandi, komöödia mustandi ja teise romaani „Teater“ alguse.

Kõik minu teosed on lootusetud.

8.

Ma palun Nõukogude valitsust võtta arvesse, et ma ei ole poliitikategelane, vaid literaat ja et kogu oma toodangu olen ma andnud nõukogude teatri lavale.

Ma palun pöörata tähelepanu järgmisele kahele arvamusele minust nõukogude ajakirjanduses.

Mõlemad kuuluvad minu teoste lepitamatutele vaenlastele ja on seetõttu eriti väärtuslikud.

1925. aastal kirjutati:

„Ilmub kirjanik, „KES KOGUNI EI RÜÜTA END KAASAJOOKSIKU VÄRVIDESSE“.“ (L. Averbahh, „Izvestija“ 20. IX 1925.)

Ja 1929. aastal:

„Tema anne on niisama ilmne nagu tema loomingu sotsiaalne reaktsioonilisus.“ (R. Pikel, „Izvestija“ 15. IX 1929.)

Ma palun arvesse võtta, et võimatus kirjutada on mulle samaväärne elusalt matmisega.

9.
 MA PALUN NSV LIIDU VALITSUST KÄSKIDA MUL KIIRES KORRAS LAHKUDA NSV LIIDU PIIRIDEST KOOS OMA NAISE LJUBOV JEVGENJEVNA BULGAKOVAGA.

10.
 Ma pöördun nõukogude võimu humaansuse poole ja palun lasta suuremeelselt vabadusse mind, kirjanikku, kes ei saa olla kasulik siin, oma isamaal.

11.
 Kui ka kõik see, mis ma siin kirjutanud olen, ei ole veenev ja mulle määratakse eluaegne vaikimine NSV Liidus, siis palun ma Nõukogude valitsust anda mulle erialalist tööd ja komandeerida mind teatrisse tööle koosseisulise režissöörina.

Ma palun anda nimelt täpselt ja rõhutatult KATEGOORILINE KÄSK KOMANDEERIMISE KOHTA, sest kõiki minu katseid leida tööd tolles ainsas valdkonnas, kus ma võin olla NSV Liidule kasulik kui erakordselt kvalifitseeritud spetsialist, on tabanud täielik fiasko. Minu nimi on tehtud niivõrd põlastusväärseks, et minu pakkumised töö asjus võeti vastu KOHKUMUSEGA, ehkki Moskvast teab tohutu hulk näitlejaid ja režissööre ning ühtlasi ka teatridirektoreid väga hästi, et ma tunnen lava virtuooslikult.

Ma pakun NSV Liidule täiesti ausat, vähimagi kahjurluse varjundita, asjatundlikku režissööri ja näitlejat, kes on nõus kohusetundlikult lavastama mis tahes näidendit, alates Shakespeare'i omadest ja lõpetades tänapäevaste näidenditega.

Ma palun määrata mind laborant-režissööriks Esimesse Kunstiteatrisse — parimasse kooli, mida juhivad meistrid K. S. Stanislavski ja V. I. Nemirovitš-Dantšenko.

Kui mind ei määrata režissööriks, palun ma statisti koosseisulist kohta. Kui ka statistiks ei saa — siis palun ma lavatöölise kohta.

Kui ka see on võimatu, siis palun ma Nõukogude valitsust talitada minuga nii, nagu ta vajalikuks peab, kuid kuidagi talitada, sest mind, dramaturgi, kes on kirjutanud 5 näidendit ning kes on tuntud NSV Liidus ja välismaal, ootab ANTUD HETKEL ees viletsus, tänav ja hukkimine.

Moskva,
 28. märtsil 1930. aastal.

M. Bulgakov

Mihhail Bulgakovi lese Jelena Bulgakova mälestustes on juttu telefonikõnest, mis olevat toimunud kirjaniku sõnutsi sellesama 1930. aasta 18. aprillil Stalini ja Bulgakovi vahel, nimelt oli Bulgakovile helistatud partei Keskkomiteest.

„Mihhail Afanasjevitš ei uskunud seda, arvas, et temaga tehakse nalja

(tollal tehti niisuguseid nalju), juuksed sassis, võttis ta ärritatult telefonitoru ning kuulis:

„Mihhail Afanasjevitš Bulgakov?“

„Jah, jah.“

„Kohe räägib Teiega seltsimees Stalin.“

„Mis? Stalin? Stalin?“

Samas kuulis ta ilmse gruusia aktsendiga häält.

„Jah, Teiega räägib Stalin. Tere, seltsimees Bulgakov.“ (Või Mihhail Afanasjevitš, ma ei mäleta täpselt.)

„Tervist, Jossif Vissarionovitš.“

„Me saime Teie kirja kätte. Lugesime seda seltsimeestega. Te saate sellele soodsa vastuse... Aga võib-olla tõesti — Te palute luba sõita välismaale? Milles siis asi, kas me oleme Teid väga ära tüüdanud?“

(Mihhail Afanasjevitš ütles, et niisugune küsimus oli talle sedavõrd ootamatu — ja ega ta helistamistki ei osanud oodata —, et ta sattus segadusse ja vastas alles pärast pausi):

„Ma olen viimasel ajal väga palju mõelnud selle üle, et kas vene kirjanik saab elada väljaspool kodumaad. Mulle tundub, et ei saa.“

„Teil on õigus. Mina arvan ka nii. Kus te tahate töötada? Kunstiteatris?“

„Jah, oleksin tahtnud küll. Kuid ma rääkisin sellest ja mulle öeldi ära.“

„Teie andke siiski sinna avaldus sisse. Mulle tundub, et nad nõustuvad. Me peaksime Teiega kohtuma ja juttu ajama.“

„Jah, jah! Jossif Vissarionovitš, mul oleks väga tarvis Teiega rääkida.“

„Jah, tuleb leida aega ja kohtuda, tingimata. Aga praegu soovin ma Teile kõike head.“¹²

Telefonikõne tulemuseks oli ÜK(b)P Keskkomitee napp otsus.

ÜK(b)P Keskkomitee Poliitbüroo otsus seoses M. A. Bulgakovi kirja-pöördumisega „NSV Liidu valitsusele“

25. aprillil 1930. a.

Nr. 124, p. 61 — K[odanik] Bulgakovist (Stalin)

Teha sm. Molotovile¹³ ülesandeks anda korraldus sm. F. Konile¹⁴.

Mihhail Bulgakov sai töökoha Moskva Akadeemilises Kunstiteatris.

Bulgakov taotles korduvalt luba sõita välismaale puhkama ja end ravima, aga ka selleks, et kirjutada raamatut, kuid niisugust luba talle ei antud. Meeleheites Bulgakov kirjutas Stalinile, lootes tema abiga küsimuse positiivselt lahendada.

¹² „Oktjabr“ 1987, nr. 6, lk. 189.

¹³ Vjatšeslav Molotov (õieti Skrjabin, 1890—1896) — NSV Liidu riigitegelane. Oli tollal ÜK(b)P Keskkomitee sekretär.

¹⁴ Feliks Kon oli sel ajal Vene NFSV Kunstide Peavalitsuse juhataja.

ÜK(b)P Keskkomitee peasekretärile
Jossif Vissarionovitš Stalinile

Väga lugupeetud Jossif Vissarionovitš!

„Aja kuludes sai minus üha tugevamaks soov olla kaasaegne kirjanik. Ent samal ajal ma nägin, et kaasaega kujutades ei saa olla niisuguses ülevuse ja rahu seisundis, mis on vajalik suure ja kooskõlalise töö tegemiseks.

Kaasaeg on liiast elav, liiast erutav, liiast ärritav, kirjaniku sulg libiseb tahtmatult satiiri...

...mulle on alati tundunud, et mul seisab elus ees mingi suur eneseohverdamine ja et nimelt oma isamaa teenimiseks peab mind kasvatatama kuskil kaugel temast...

...ma teadsin ainult seda, et ei sõida hoopiski mitte selleks, et tunda naudingut võõrastest maadest, vaid pigem selleks, et palju kannatada, ma otseku aimasin ette, et mõistan Venemaa hinda alles väljaspool Venemaad ja armastus tema vastu küpseb minus kaugel temast.“

N. Gogol

Ma palun Teid tungivalt kosta minu eest NSV Liidu valitsuses, et mind suunataks puhkama välismaale ajavahemikuks 1. juulist 1. oktoobrini 1931. aastal.

Teatan, et pärast minu pooleteiseaastast vaikimist on minus pidurdamatu jõuga ärganud uued loomingulised kavatsused, need kavatsused on ulatuslikud ja jõulised, ja ma palun valitsust anda mulle võimalus nad teoks teha.

1930. aasta lõpust põen ma raskekujulist neurasteeniat, millega kaasnevad hirmuhood ja südamevaegus, ning praegu olen ma sama hästi kui suremas.

Mul on kavatsusi, kuid ei ole füüsilist jõudu, töötamiseks vajalikud tingimused puuduvad mul täiesti.

Minu haiguse põhjus on mulle igati selge:

Vene kirjasõna laialdasel põllul NSV Liidus olen ma olnud üks ja ainumas kirjanduslik hunt. Mulle soovitati kasukas üle värvida. Rumal soovitus. Olgu hunt värvitud, olgu hunt põetud, ega ta puudli nagu ikka ole.

Minuga talitatigi nagu hundiga. Mitu aastat peeti kinnisel õuel minu peale kirjanduslikku ajujahti.

Ma ei kannu viha, kuid ma olen väga väsinud ja 1929. aasta lõpus varisesin ma kokku. Ka loom võib ju väsida.

Loom teatas, et ta ei ole enam hunt, ei ole enam literaat. Et ta ütleb oma elukutsest lahti. Vaikib. See on otsesõnu öeldes argus.

Ei ole sellist kirjanikku, kes saaks vaikida. Kui ta vaikib, siis järelikult ei ole ta tõeline kirjanik.

Aga kui tõeline kirjanik vaikib, siis ta hukub.

Minu haiguse põhjuseks on aastatepikkune tagakiusamine ja seejärel vaikimine.

Viimasel aastal olen ma teinud järgmist:

väga suurtest raskustest hoolimata kujundasin N. Gogoli poeemi „Surnud hinged“ ümber näidendiks

töötasin režissöörina Moskva Kunstiteatris selle näidendi proovidel

töötasin näitlejana, mängides haigestunud näitlejate asemel nendelsamadel proovidel

olin Moskva Kunstiteatris määratud režissööriks kõikide selle aasta kampaniate ja revolutsiooniliste pühade puhul

töötasin Moskva Töölisnoorsoo Teatris, lülitudes päevaselt töölt Moskva Kunstiteatris ümber õhtusele tööle Moskva Töölisnoorsoo Teatris

lahkusin Töölisnoorsoo Teatrist 15. III 1931, kui tundsin, et aju keeldub töötamast ja kasu minust Töölisnoorsoo Teatrile ei ole

asusin lavastama Sanitaarharidusmaja teatris (lavastus valmib juulikuuks).

Õsiti aga hakkasin kirjutama.

Kuid ma katkestasin end ära.

Ma olen üle töötanud.

Praegu on kõik minu muljed üheülbalised, kavatsused on mässitud musta loori, ma olen mürgitatud ängistusest ja tavapärasest ironiast.

Minu kirjanikutöö aastate kestel on kõik kodanikud, parteilased ja parteitud, mulle sisendanud ja mulle ka selgeks teinud, et alates hetkest, mil ma kirjutasin ja avaldasin oma esimese rea, ei näe ma kuni oma elupäevade lõpuni iialgi teisi maid.

Kui see on nii, siis on silmapiir minu eest varjatud, mult on ära võetud kõrgeim kirjanduslik kool, mul puudub võimalus otsustada mulle tohutult tähtsaid küsimusi. Minusse on sisendatud kinnipeetava psüühikat.

Kuidas ma saan ülistada oma maad — NSV Liitu?

Enne kui Teile kirjutama hakata, kaalusin ma kõike. Mul on vaja näha maailma ning selle nägemise järel tagasi tulla. See on asja tuum.

Teatan Teile, Jossif Vissarionovitš, et nimekad kunstitegelased, kes on käinud välismaal, on mind väga tõsiselt hoiatanud, et sinna jääda on mul võimatu.

Mind hoiatati, et juhul kui valitsus avab minu ees ukse, pean ma olema ülimalt ettevaatlik, et mitte kogemata kombel seda ust enda järel kinni lüüa ja ära lõigata tagasiteed, et ei juhtuks hullemat õnnetust, kui on minu näidendite keelamine.

Kõigi nende üldise arvamuse kohaselt, kes on tõsiselt huvi tundnud minu töö vastu, ei ole ma mõeldav mitte ühelgi teisel maal peale enda oma — peale NSV Liidu, sest olen 11 aastat sellest maast ammutanud.

Ma olen erk kuulda võtma selliseid hoiatusi ning kõige kaalukam neist on minu välismaal viibinud naise hoiatus, kes ütles, kui ma palusin end pagendusse lasta, et tema ei soovi välismaale jääda ja et ma hukkun seal ängistusest vähem kui aastaga.

(Ma ise ei ole kunagi välismaal viibinud. Suures Nõukogude Entsüklopeedias leiduvad andmed, et ma olen viibinud välismaal, on valed.)

„Sellist Bulgakovit nõukogude teatril vaja ei ole,“ kirjutas üks kriitik moraaliseerivalt, kui mind ära keelati.

Ma ei tea, kas ma olen vajalik nõukogude teatril, kuid mulle on nõukogude teater vajalik nagu õhk.

Ma palun NSV Liidu valitsust lasta mul sügiseni ära olla ja lubada minu naisel Ljubov Jevgenjevna Bulgakoval mind saata. Viimast palun seetõttu, et olen tõsiselt haige. Mind peab saatma lähedane inimene. Üksinduses viibides kannatan ma hirmuhoogude all.

Kui see kiri vajab mingeid täiendavaid selgitusi, siis annan ma need isikule, kelle juurde mind välja kutsutakse.

Kuid kirja lõpetades tahan ma öelda Teile, Jossif Vissarionovitš, et minu kirjanikuunistuseks on olla kutsutud isiklikult Teile juurde.

Uskuge mind, mitte üksnes seepärast, et ma näen selles kõige kasulikumat võimalust, vaid seepärast, et Teile jutujamine minuga telefoni teel 1930. aasta aprillis jättis minu mällu sügava jälje.

Te ütlesite: „Võib-olla oleks teil tööpoolest vaja sõita välismaale...“

Mind ei ole jutujamistega hellitatud. See lause liigutas mind ning aasta aega töötasin ma ausalt režissöörina NSV Liidu teatrites.

30. V 1931
Moskva

M. Bulgakov

Töötanud mitu aastat Moskva Akadeemilises Kunstiteatris, üritas Bulgakov jälle taotleda luba sõiduks välismaale, sest selle teatri rahvas käis sageli välismaal nii etendusi andmas kui ka puhkamas. Järgnev kiri, mis taas oli adresseeritud Stalinile, näitab, et Bulgakovil oli üsna kindel lootus pääseda 1934. aastal välismaale, kuid ka sedapuhku öeldi talle ära.

Seltsimees Stalinile
dramaturgilt ja Gorki-nimelise
NSV Liidu Moskva Akadeemilise
Kunstiteatri režissöörilt
Mihhail Afanasjevilt Bulgakovilt

Väga lugupeetud Jossif Vissarionovitš!

Lubage teatada Teile, mis minuga on juhtunud.

1.

Käesoleva aasta aprilli lõpus saatsin ma Kunstiteatrit juhtiva valitsuskomisjoni esimehele avalduse, milles palusin anda mulle luba sõita kaheks kuuks välismaale oma naise Jelena Sergejevna Bulgakova saatel ja lubada mul vahetada Nõukogude valuutat välisvaluuta vastu koguses, mida peetakse sõidu jaoks vajalikuks.

Avalduses oli ära näidatud minu sõidu eesmärk — raamatu kirjutamine reisist Lääne-Euroopas ja lühiajaline ravi Lõuna-Prantsusmaal.

Kuna ma tõepoolest kannatan närvisüsteemi kurnatuse all, mis on seotud üksindusekartusega, siis palusin ma lubada minu naisel mind saata, kusjuures ta oleks jätnud kaheks kuuks siia maha minu seitsmeaastase kasupoja, kes on minu ülalpidamisel ja keda ma kasvatatan.

Saatnud avalduse ära, jäin ma ootama ühte kahest vastusest, see tähendab kas luba sõita või sellest keeldumist, eeldades, et kolmandat vastust olla ei saa.

Kuid juhtus see, mida ma ei osanud ette näha, see tähendab kolmas. 17. mail helistati mulle (ma ei küsinud, kes helistaja on) ja taheti teada, kas ma esitasin avalduse sõiduks välismaale.¹⁵

[Kusjuures toimus järgmine jutuaajamine:

„Kas te esitasite avalduse välismaale sõiduks?“

„Jah.“

„Minge Moskva Kubermangu Täitevkomitee välisosakonda ning täitke enda ja oma naise ankeet.“

„Millal ma peaksin seda tegema?“

„Võimalikult kiiresti, sest Teie küsimust arutatakse kas 21. või 22. kuupäeval.“

Rõõmutuhinas ma koguni ei küsinud, kellega ma olin rääkinud, läksin koos naisega viivitamatult täitevkomitee välisosakonda ja tutvustasin ennast. Kuulnud, et mind kutsuti välisosakonda telefoni teel, palus teenistuja mul oodata, läks kõrvaltuppa, tuli sealt tagasi ja palus mul täita ankeedid.

Kui ankeedid olid täidetud, võttis ta need vastu, kinnitas mõlema külge kaks fotot, kuid raha ei võtnud ja ütles:

„Passid on tasuta.“

Nõukogude passe ta vastu ei võtnud, vaid ütles:

„Need vahetate hiljem välispassi vastu.“ Seejärel lisis sõna-sõnalt järgmist:

„Passid saate te õige pea, sest teie kohta on olemas korraldus. Te oleksite võinud need saada täna, kuid on juba hilja. Helistage mulle kaheksateistkümnenenda hommikul.“

Ma ütlesin:

„Kuid kaheksateistkümnes on puhkepäev.“

Selle peale vastas ta:

„Noh, siis üheksateistkümnenadal.“

19. mai hommikul vastati meie telefonikõnele nii:

„Passe veel ei ole. Helistage päeva lõpus. Kui passid on valmis, annab pasportist need teile kätte.“

Päeva lõpus selgus helistamise peale, et passe ei ole, ja meid paluti helistada 23. kuupäeval.

23. mail läksin ma koos naisega isiklikult välisosakonda ja sain teada, et passe ei ole. Teenistuja nõutas telefoni teel nende kohta andmeid, siis aga soovitas helistada kas 25. või 27. mail.

¹⁵ Kirja originaali kaks järgnevat lehekülge on kadunud. Nende tekst on nurksulgudes toodud ära kirjaniku arhiivis osaliselt säilinud autograafi järgi.

See tegi mind mõnevõrra valvsaks ja ma küsisin teenistujalt, kas minu kohta on korraldus kindlasti olemas ja kas ma 17. mail mitte valesti ei kuulnud?

Selle peale vastati mulle nii:

„Te saate isegi aru, et ma ei või teile öelda, kelle korraldus see on, kuid korraldus teie ja teie naise kohta on olemas, nagu ka kirjanik Pilnjaki kohta.“

Nüüd hajusid mu viimasedki kahtluseraasud ja minu rõõm oli piiritu.

Peagi järgnes veel üks kinnitus, et mulle on luba antud. Teatrist sain teada, et kesktäitevkomitee sekretariaadis olevat mainitud:

„Bulgakovite küsimus laabub.“

Sel ajal õnnitleti mind, et täitub kirjaniku aastatepikkune unistus reisist, mis on igale kirjanikule vajalik.

Samal ajal lükati täitevkomitee välisosakonnas vastuse andmist passide asjus päevast päeva edasi, kuid ma suhtusin sellesse täie rahuga, arvates, et kui kaua ka edasi ei lükataks, passid saame ikkagi.

7. juunil sõitis Kunstiteatri käskjalg välisosakonda näitlejate nimekirjaga, kes pidid saama välispassi. Teater oli lahkesti lülitanud ka minu koos naisega sellesse nimestikku, kuigi ma olin esitanud avalduse teatrist eraldi.

Päeval tuli käskjalg tagasi, kusjuures tema nõutust ja kohmetunud näostki oli näha, et midagi on juhtunud.

Käskjalg ütles, et näitlejatele anti passid, need on tal taskus, aga minu ja minu naise kohta ütles ta, et meile on KEELDUTUD passe andmast.

Järgmisel päeval saadi vähimagi viivitusega välisosakonnast teade, et kodanik M. A. Bulgakovile on keeldunud välismaale sõiduks luba andmast.

Seejärel, et poleks tarvis kuulata kaastundeavaldusi, hämmeldus- ja muid hüüatusi, läksin ma koju, mõistes ainult seda, et ma olen sattunud raskesse, naeruväärseesse ja minu eale kohatusse olukorda.

2.

Solvang, mille osaliseks ma sain Moskva Oblasti Täitevkomitee välisosakonnas, on seda tõsisem, et minu nelja-aastane töö Moskva Akadeemilises Kunstiteatris ei anna selleks vähimatki alust, mis pärast ma palungi Teid minu kaitseks välja astuda.]

...võin loota, et saan loa sõiduks välismaale niisama lihtsalt, nagu seda võivad saada minu töökaaslased Moskva Akadeemilises Kunstiteatris.

Ma oletan, et selle põhjuseks võib olla ainult üks asi: kas välismaasõite kontrollivates organites ei olda mitte arvamusel, et kui ma lahkun lühiajaliseks reisiks, siis jään välismaale alatiseks?

Kui see on nii, siis oma sõnade eest täiel määral vastutades teatan ma Teile, et niisugusel arvamusel ei ole mitte mingit, ka kõige viirastuslikumat alust.

Ma ei räägigi sellest, et kui ma lahkuksin välismaale pärast valelikku avaldust, lahutaksin ma oma naise tema lapsest ja paneksin naise seeläbi kohutavasse olukorda, lõhkuksin kogu oma perekonnaelu, purustaksin oma

kätega omaenda repertuaari Kunstiteatris, rikuksin oma hea nime — ja peaasi — ma teeksin seda kõike mine tea mispärast.

Siinkohal on tähtis üks teine asi: ma ei mõista, miks peaksin mina, kes ma pöördusin valitsuse poole mulle tähtsa avaldusega, selles tingimata esitama valeandmeid?

Ma ei saa aru, miks peaksin ma ühte kavatsedes paluma midagi muud? Ja sellele, et ma aru ei saa, on mul tõestus olemas. Just mina pöördusin neli aastat tagasi valitsuse poole avaldusega, milles palusin luba kas sõita Liidust välja tähtajatult või luba asuda tööle Moskva Akadeemilises Kunstiteatris.

Kuna mul oli tookord mõttes tähtajatu ärasõit minu kui kirjaniku isikliku olukorra tõttu, ei kirjutanud ma kahekuulisest reisist.

Aga praegu, 1934. aastal, kui mul on mõttes lühiajaline reis, ma just seda palungi.

Mul ei ole ei tagatise ega käendajaid.

Ma pöördun Teie poole palvega vaadata veel kord läbi minu taotlus — taotlus sõita koos naisega Prantsusmaale ja Itaaliasse, et kirjutada raamatut, ajavahemikul alates juuli teisest poolest kuni septembrini sellel aastal.

Moskva, 11. juunil 1934. aastal

Mihhail Bulgakov

Jääb vaid lisada, et olemasolevatel andmetel kirjale vastust ei tulnud, ühtki Bulgakovi näidendit enam lavale ei lubatud (erandiks jäi Stalinile millegipärast väga meeldinud „Turbinide päevad“, mida Moskva Akadeemiline Kunstiteater võis alates 1932. aastast edasi mängida), ainsatki tema proosateost 1930. aastail ei trükitud ja teda ennast mõistagi välismaale ei lastud.

Kuigi Mihhail Bulgakovi tähtsamad näidendid tõlgiti veel kirjaniku eluajal inglise, prantsuse, saksa, itaalia, rootsi ja teistesse keeltesse ning neid mängiti korduvalt Euroopa ja Ameerika teatrites, hakati neid vene keeles ühekaupa avaldama 1950. aastail ja sedagi ajakirjades. Ühtede kaante vahel ilmusid nad Mihhail Bulgakovi viiekõitelise „Kogutud teoste“ kolmandas köites 1990. aastal.

Olen viimastel aastatel palju mõelnud. Ja kuulatanud vaikust. Vaikus on täis helisid ja laule ja ta nagu jutustaks midagi. Võib-olla sellest, et hommik ja päev on olnud, ja et oli õhtu, kus ma sind armastasin.

Puud kohisevad. On suvi. Kõnnin üle paljude aastate oma kodumail. Teerada, mis Võitra teelt Lutsukiülla pöörab, on kasvanud kõrgesse, tihedasse maaheina. Sinetab lupiine ja kõrgepingetraadid särisevad pea kohal.

Mets elab oma tuhandepalgelist elu.

Siit, Taevaskojast, lapsepõlves joostes, kandsime kotikeses püütud kalu. „Hürüläid“, küsku, särjepoegi. Mõni ahvenapunn lisaks.

Üks väga vana, valge peaga ätt seisis sagedasti ühe Lutsukiüla hurtsiku väraval, ja kohates meid, poisikesi, päris ikka: „Kas kallo ka saide?“ Ta vaatas kalad üle, keeras nende kõhupooled vastu päikest ja mõnikord pobises endale habemesse: „Taa om kallis kala!“ Ei teadnud me siis, et ätt pidas silmas meile imekombel konksu otsa trehvanud forellipoega.

Kalad. Jaheda, sillerdava, allikase vee kummalised elukad. Olendid, kelle järele hingasid meie, poiste, igatsused. Oli tugev tunne kanda neid endaga koduteel. Nad läksid emale leivakõrvaseks. Isa käis kolhoosis raskel tööl, kuid päevatasu maksti neil aegadel kopikates. Kui just hobupäeva ei saanud.

Vanad puud on külakaupluse ümber alles. 1977. aastal töötasin siin raamatukogus. Tööülesannete hulka kuulus ka lehmade loendamine külas. Lugesin raamatuid ööd läbi, virnad lebasid põrandal aseme kõrval. Hommikuti läksin rongile ja sõitsin Tartusse, kust tõin toitu, tollase Heidemanni tänava kulinaariapoest. Toiduainetega oli sel ajal Põlvas kitsas.

Kõik oma raamatud olen jätnud naistele. 1979. aastal Põlvas EPT-s oli mul töökojaruumis hõõveldatud lauajupp, mis täitis kirjutuslaua aset. Sellel lebas seitse raamatut. Kierkegaard, Kaplinski, Roth. Rauakolakate ja roostetanud elektrimootorite, kaablikerade ning poltide-mutrite keskel ma seal kirjutasin. Üle paari kuu ma seal vastu ei pidanud — mind ärritas töömeeste ja laonaiste labane, ropp kõnekeel.

„Nuur habõmik, kas sul naist ei olõki vai?“

EPT-s olles rändasin sageli bussiga Võrru. Linnaraamatukokku. Istusin seal päevade kaupa, õhtuti käisin Tamula ääres jalutamas. Sõpra igatses hing, aga mõnikord oli selleks ka väikelinnaprostituut, kes vanas Võru võõraste-majas voodisse ronides mulle kondoomipakikese ulatas.

Naisteta aastad. Hirmpalju juba neid! Tahaks sulatada ennast esimese vastutuleva emase embusse, ulatada talle oma pragunenud, kuivad huuled. Leida suudluses selle pika tee otsa, mis viib mehe juurest naise juurde.

Maailmas kasvab nimetu hellusepuudus. Inimmassid tormlevad, kihutavad surmamasinates, trügivad raha ja kuulsuse pärast. Üksainus õhkõrn puudutus, ohe on kui kättesaamatu kangastus, mille järele kisendab mu tahkunud süda.

Ema on surnud. Poos ennast rebe alla üles. Teade sellest jõudis minuni viis kuud peale seda õnnetust. Nüüd lamab ta külmas mullas Põlva surnuaial. Olin emale lapseas süles lebedes peaga näkku löönud ja ema jäi selle löögi läbi kahest esihambast ilma.

Särjelima lõhn. Kästel. Praegugi. Ühel vesisel maipäeval olime püüdnud Saesaare paisjärvest terve pesukaunitäie väikesi särge. Leivaga. Kui ma praegu heidaksin mõnes paisjärve sopis õnge, kas vee-elanikud tunneksid mu ära? Selle värina läbi, mis õngelatist käteni ulatub?

Turu kalahallis vaatlen ikka kalu. Hauge, säinaid, latikaid. Samas libiseb ahne pilk mõne naise jalgadele ja tõuseb sealt võppuvate rindadeni. Kuumust uhkab must läbi, see kuumus tuletaks nagu meelde saabuvat, aga väga ammust orgasmi.

Tühjad, hallid päevad. Kütan ahju. Puude praksumine tules on mind ikka rahustanud. Tahaks suikuda tumedasse, lõputusse unne. Unustada kõik. Kogu elu.

Tillukese tüdrukuga naeratus kõnniteel. Tal on seljas raske kooliranits ja ta käed külmetavad. Ikka rohkem ja enam olen hakanud meenutama oma kooliaega, aega kallist ja heledat, aega, mil maailma raskust ei olnud veel nagu tundagi, ja aega, kus varahommikul koolimaja poole minnes jäid hallasele rohule lapsejäljed.

Oktoober 1999

KRIIPSUJUKULINE
SHAKESPEARE

Hiram: „Mõru maik“.
„Tuum“, Tallinn, 1999. 397 lk.

Minu vahekord Hirami raamatuga pole päris kompleksivaba. Kuulusin sellesse romaanivõistluse lõhestunud žüriisse, kes pärast siseheitlusi „Mõrule maigule“ ikkagi autasu määras — olin hasartselt Hirami apologetide killas. Muidugi, mu toonane trotslikuvõitu positiivne positsioon oli teatud mõttes silmaklapiline, sest kujunes piiratud mänguplatsil, kindla kirjandusvõistluse kontekstis, kus „Mõru maiku“ tuli ennekõike suhestada konkureerivate võistlustöödega, paigutamata seda kirjanduse tervikpilti. Ent nüüdki, käsitlushorisondi avardades, pole ma oma soosivast seisukohast Hirami suhtes taganemas, pean „Mõru maiku“ ka kogu eesti kirjanduse taustal väga tugevaks debüüdiks ja selle autorit loomupäraselt andekaks.

Tuletaksin kiirelt ja kiretult meelde romaani lineaarse sündmustekulu. Noor biseksuaalne näitlejanna Alex (seksuaalsete kalduvuste suhe umbes 70/30, nagu ta ise hindab) elab kokku jäägitult heteroseksuaalse rokkstaari Carliga. Otsides hingelis-kehalist rakendust ka 30 protsendile oma erootikamahust, peab näitlejana juhuslikke salajasi lesbisuhteid. Siis imbub tegevustikku Carli kütkestav vend Cal. Tasapisi avaneb Cali varjatud personaalne foon, ta on olnud ränk heroiinisõltlane ja teinud enesetapukatse, ta on andekas poeet ja fataalses abielus päästmatu narkomaani Zoega. Pime äratundmisins-

tinkt tõmbab näitlejannat Cali poole ja vastupidi ning nende tormakad illegaalsed vahekorrad on paratamatud. Mõlemal on tegemist kurnavate süümeepiinadega, sest kumbki armastab omamoodi siiralt ka Carli. Näitlejannat kurnab lisaks kogu hinge- süüle veel saatuslikult progresseeruv kõhuhaigus, mis küllastab romaani- lehekülgi füsioloogiliste eritiste, okse, vere ja pisaratega. Näitlejanna janu täiusliku inimsuhte järele jääb kustutamata, iga ta armastatu jaksab rahuldada teda vaid osaliselt. Irooniline saatus pakub talle üheainsa omaka- supüüdmatu sõbra ja saladuste tead- ja — faunilise homoseksuaali Adria- ni. Tegevust virgestavad mitmed dra- maatilised sündmused: Carl pääseb vaevu eluga autokatastroofist, Alex mängib teatrilaval hiilgavalt, ent närvivapustuse piiril Opheliat ja teeb seejärel saamatu suitsiidikatse. Raa- matu lõpus kruvitakse dünaamika eriti üles ja lisatakse selgeid krimi- naalromaanide sugemeid — Zoe, kes on avastanud Alexi ja Cali salavahe- korra, tapab külmavereliselt Cali, süstides talle surmava doosi heroini, ja püüab seejärel politseinike ja ava- likkuse tarvis instseneerida mõrva- riks Alexit. Kombinatsioon ebaõn- nestub. Roman peadib lohutult — laastatud tervisega näitlejatar veetak- se haiglasse, ilmselt surema: „Siis on kõik. Siis ei juutu tõepoolest enam kunagi midagi. Tundsin nüüd ära ras- ked kitarririfid, trummid ja karjumi- se oma kõrvades, see pidi olema The Verve'i „Come On“, pika plaadi vii- mane lugu, finaali, lõpp, eesriie ja aeg puhata...“

Iga seesugune skeem-ülevaade mõjub muidugi karkeerivalt. „Mõru

maigu“ sisulugu samuti — või kogu iseäranis. Karikeerituse all mõtlen siinkohal ka pildilikkust, võibolla koomikslikkust. Koomiksi kui kunstiliigi kohta on „Mõru maigu“ autor kirjutanud korraliku ülevaate (vt. „Vikerkaar“ 1999, nr. 10) ja küllap ka seetõttu kipun koomiksi jälgi ta belletristikastki nuhkima. Koomiksi mõju ei karga Hirami proosas küll silma sel kujul, nagu on märgatud Patrick McCabe'i „Lihunikupoisis“, kus kirjanik kasutab „koomiksi hoogsat narratiivi, hingeldamapanevat tempot ja pealetükkivat rütmi“, ent koomikslikku võib haista ehk „Mõru maigu“ dialoogis, mis on enamjaolt täpne, hakitud, puhastatud, mõnus, sisaldades doseeritult nii argood kui intellektuaalset teravmeelt. Ehkki romaanis on ka kohti, kus kahekõned löögijõuetult venivad (lk. 139–144).

Ühe variandina võiks võtta tervet Hirami romaani kui karikeerimiskatset. Ütleme, kui — kriipsujukustatud Shakespeare'i. Igaüks, kes on raamatut lugenud, taipab, et Shakespeare on selles märksõnana oluline ja „Hamleti“-lavastusega seotud kümned leheküljed romaani pulseerivamaid paiku. Neil öeldakse koguni liialt palju ja lõpuni välja, näiteks Alexi mängitud Opheliat arvustab raamatus üks kriitik nii: „Ashley mängus on meeleheitlik, lootusetu võitlus oma vaimse tasakaalu eest ning allajäämine kogu oma alanduses tundub selle järel mõneti lunastav.“ See oleks ju terve „Mõru maigu“ kunstiline idee, kui võtta asju ükstehele mõõtkavas.

Romaani kõigis tegelastes võib jälgida jõulisi hamletismi elemente —

kui Hamletis aduda mitte ideologiseeritud tõetsijat, vaid tundlikku habrast tüüpi, kellest jookseb läbi normaalsuse ja anormaalsuse probleemne piirjoon.

Kõige enam passib Hamletiks purunemiseni hapra hingekonstruktsiooniga Cal, kes saadab Alexile luuletusi, nõnda nagu Hamlet saatis Opheliale; on väliselt jõhker Alexi vastu, nagu Hamletki Ophelia vastu; hukub meelemürgise süstlanõela läbi, nii nagu Hamlet suri kihvtisest mõõgaotsast, jne. Kahest teosest võimalike kattuvuste mehaaniline väljatuhnimine on muidugi banaalne tegevus, aga kui kord juba sellest haaratud, tahaks jätkata — Ophelia mäletata vasti uppus: „Ta riided vee peal laotudes küll hoidsid / tükk aega teda pinnal nagu näkki“ ja „Ta kehakate, rohkest joogist raske, / viis heliseva lauluviisi pealt / ta vaesekese mudasesse surma“; Alex vaevleb läbi romaani haigusega võideldes vannitubade, tualett- ja duširuumide lõppematus veejooksus, satub lämmatavate vihmahoogude kätte: „Mõneks minutiks tekkisid õhku pöörased vee kogused, õlgadel hakkas valus, nähtavus kahanes uskumatult. [...] Oleksin võinud oma vettinud riietes ära uppuda.“ Ka romaani fataalne lõputseen möödub veesolinas: „Istusin vanniaärel, jõllitasin punaseid klompe allakeeravas vees ja mõtlesin, et pean surema.“ Raamatut sulgedes meenub, et juba romaani proloog kätkes „ühtlast, tihedat, märtsikuiselt külma vihma“ ja lõppes Alexile suunatud ootamatu vihjega: „Sa võid muuseas mu vihmavarju endale võtta, kui tahad. Sa kuramus ei õpi ju ial oma kaasas kandma.“ Lugemise

algul ei osanud sellest kunstilist võit veel välja lugeda.

Ja kui romaanis komistad vähemasti kolm korda valentinipäevale, peab ju ometi meenuma hullunud Ophelia laul: „Meil homme valentinipäev, / ja vara koidikul / ma seisan sinu akna all, / saan Valentinaks sul.“

Arusaadavalt pole Hiram Alex mingi täismahuline Ophelia, ent elemente ja rööbitusi pakutakse välja, Ophelia sugemeid on ka Zoes. Nojah, paarismäng Shakespeare'iga on muidugi pretensioonikas ja „Mõrus maigus“ puuduvad tragismi kuristikusügavused, ent kas tajub tänapäevainimene üldse dimensioone? Rationalism nivelleerib kogu reljeefi.

Shakespeare'i vaim romaanis sobib kenasti seal valitseva seksuaalse mitmekesisusega, peetakse ju Suurt Williamit tagantjärele sageli homoks. Paljud *gay*-kirjanikud ei soovi teda küll oma kampa lülitada, samas mitmed homoautoriteedid (Joseph Pequigney jt.) jälle kinnitavad kirglikult Shakespeare'i pederastsust. Peamisi tõendeid leitakse endiselt ta sonettidest. Soovi korral võib ka „Mõrust maigust“ tabada Shakespeare'i sonettide platonismi ja tüüpsituatsiooni, kus naine astub meeste omavahele armastuse vahele (Hiramil küll serveritud vennaarmastusena). „Mõrus maigus“ on meespoolte nimedki tähendusrikkalt ühekõlalised, Carl ja Cal, see on kui ühe organismi lõhestus.

Ja lõpuks võib romaani võtta müsteeriumina, vähkrema sundiva unenäona, milles on tõelikkuse liblesid, kuid mis kulgeb tummas hämus. Et tegevus Eestist kuhugi anglosakslikke anonüümsusse on nihu-

tatud, lisab teoreetilisust veelgi. Seasuguse käsitluse motoks passib katke 75. leheküljelt:

„„Olen ma üldse elus või surnud?“ küsisin ma grimmile viidates.

„Pigem surnud, aga see pole sulle õieti kohale jõudnud,“ arvas Paul.“

Vaapo Vaher

NOWHERELAND'I NARRID JA
NARRIKESED EHK
„SELLISED INIMESED, NAGU
MA OLLA TAHAKSIN“

Hiram: „Mõru maik“.
„Tuum“, Tallinn, 1999. 397 lk.

Juba enne Hiram „Mõru maigu“ lugemist oli mind hoiatatud, et tegu on pelgalt *naistekaga*. Ma ei olnud elus varem yhtegi *naistekat* lugenud ega julge seda slängiliku kõlaga väljendit defineeridagi. Naissoost lugejale adresseeritud madala kunstilise väärtusega ajaviitekirjandus? Võimalik. Igatahes on mul nyd empiirilised teadmised, milline üks *naistekas* võib olla.

Miks ma teda siis lugesin, seda va „Mõru maiku“, mille kohta juba ette teadsin, et adresseeritud pole ta mulle ja kunstilise naudinguni ta ka ei vii. Põhjusi oli kaks: nii suure tähelepanu ja mitmehäälse kiidukoori vääriliseks arvatud teos lubas siiski loota mingisugustki kirjanduslikku elamust ja lisaks sellele väideti raamatus kõneldav *goth*-subkultuuri eluolust. Ei varja, et viimasega seonduv popmuusika tekitab minus tähelepanuväärset

resonantsi. Lootsin siiralt, et eesti-keelsesse kirjandusellu on ilmunud autor, kes tunneb ja armastab nähtust, mida viimased kymmekond aastat mitmete kaaskodanike (muuhulgas näiteks „Mõru maiku“ „Vikerkaares“ arvustanud noorkriitiku) rõhutatult põlgliku suhtumise kiuste olen nautinud. Peibutavalt mõjus ka romaani tavapäratult maitsekas kujundus, millega võrdväärset sõjajärgsest eesti kirjandusest ei meenugi.

Nojah. Nii ma siis võtsingi selle ilusate kaantega raamatu kätte ja lugesin ta läbi... (Armas lugeja, oleme jõudnud punkti, kust edasi, kuni retsensiooni lõpuni, Sa enam yhtki kiitvat sõna ei kohta.)

Olin pettunud igas mõttes: äärmiselt vaene keel, ebausutavalt elutu atmosfäär ja loiuult veniv syžee, mis ilmutab elumärke alles teose tagumises pooles. Need, kes romaani võistluse žyrii liikmetena „Mõru maigu“ nii või teisiti läbi pidid lugema, võivad ju elutargalt konstateerida, et Hiram raamat läheb pärast keskpaika huvitavamaks, aga mis jõud sunniks tavalist lugejat pärast maadlemist kahesaja igava leheküljega lugemist jätkama? Ja olgem ausad, ega need ylejäänud kakssada ka midagi nii erutavat sisaldanud, mis oleks eelneva tylpimuse unustama sundinud. (Iseasi, kui toimetaja oleks veidi kääre lõksutanud, aga olgu pealegi... Elame vabal maal ja igavus pole vist ka kõige kurjemate režiimide ajal tseenierimist leidnud.)

Ma ei tea, kas Hiram lootis, et ilus ja huvitav pealispind hakkab tööle nii lummutavalt, et muutub kvaliteediks omaette, mis iseenesest ei ole ju

sugugi võimatu ega isegi mitte harvaesinev võte. Meenutagem kas või Oscar Wilde'i „Dorian Gray portreed“. Paraku on nende kahe teose vahel üks oluline erinevus. Kui Wilde ehtis ebaoriginaalse kriminaalloo vaimukate dialoogide ja ebatavalisi või kauneid pilte loovate olukirjeldestega, siis Hiram ytleb meile lasteaiakasvataja kombel: see on vaimukas, too ebatavaline ja kolmas kauris. (Veelgi enam, ta paneb need ja teised samalaadsed omadussõnad ylivõrdesse.) Seega ei saa kõnelda isegi ilusast ja huvitavast pealispinnast.

Peaasjalikult käivad ylistavad epiiteedid „Mõru maigu“ minategelase Alex Ashley kohta, kellel näib olevat tõsiseid puudujääke enesekriitika vallas: *Minu välimusega ei ole põhimõtteliselt muidugi raske erialast tööd leida* (lk. 7); *Olin pingutanud, et mitte silma torgata* (lk. 9); *Mul [...] on hirmuäratav õppimisvõime, ma ei näinud koolis üalgi vähimatki vaeva, kui asi mind vähegi huvitas, ja üksildase lapsena lugesin ma lausa tohutul hulgal; Ma juhtun kiirlugeja olema. Deemonliku mälua* (lk. 80); *minu moodi varatark* (lk. 90); *Ilmselt oleks dieetimine lihtsam, kui toiduvalmistamine mul nii neetult hästi käes ei oleks* (lk. 91); *rohkem ei ole mind võimalik nurka suruda, külm veri, deemonlik väledus, totaalne taktikaline, vaimne ja füüsiline üleolek* (lk. 94); *Ta oli veendunud, et mul on tapvalt hea maitse* (lk. 115); *Mu suurepärase luustik kumas läbi heleda naha* (lk. 147); *olin oma napolis tumesinisises kleidis lööv* (lk. 148); *nägin hülgav välja* (lk. 158); *Kergus, ironia ja sädelev elegants* (lk. 159); *mu*

aristokraatlike maneeridega (lk. 217); *lasin siis edasi, tänades taevast hea pea eest* (lk. 222).

Samalaadsed iseloomustused langetavad osaks kõigile, kes neiu Ashleyga hästi läbi saavad, ja kõigele, mis nende inimeste sõrmejälgi kannab: *mu meelt lahutab viimasel ajal [---] üks imetlusväärne tõusev rockstaar* (lk. 8); *vaimustavad [---] riiulid* (lk. 14–15); *Tulemus sai lummas*; *Valisin [---] paar eset oma laitmatu testatiinitagavaradest* (lk. 17); *Jäin rahule [---] nukuliku variandiga, mis tegi kogu ilme vaimustavalt irrealseks* (lk. 18); *Stella näib koguvat ilusaid ja huvitavaid inimesi, et nendega oma haruldast [---] maja täita* (lk. 23); *Sina jätsid talle igatahes sügava mulje, eriti koos raamatukoguga* (lk. 54); *Ta oli neetult andekas* (lk. 58); *Debüütplaat sai võimas*. *Nad [---] kõlasid ka otse mängides fenomenaalselt* (lk. 59); *Lisaks vaimustavale esteetilisele elamusele* (lk. 70); *Simon [---] oli tõusva tasemega trummar [---]*. *Julian, nagu üldteada, oli [---] juba geniaalseks tunnistatud, ehkki ka Carlil palju puudu ei jäänud ja Paulil oli nelikus hindamatu sünteesivõime* (lk. 92); *Ma sain tema juuresolekust kogu päevaks kustumatuid esteetilisi elamusi* (lk. 94); *laul ise oli viimistletud kujul ikkagi kuramuse fenomenaalne* (lk. 117).

Vastupidine on aga lugu naispeategelase silmis ebasoovitavate isikutega. Konkurent armuasjades pälvib seebiooperlikult lameda hinnangu: *inetu ta just ei olnud [---] aga minuga võrrelda polnud seal midagi* (lk. 118). Nii räägib siis *aristokraatlike maneeridega* Alex Ashley...

Kui mingi piirini võis veel mõelda, et miks pagana pärast pean ma lugema kuiva ja kiretut ymberjutustust ülišarmantsete inimeste äärmuslikult põnevast elust, siis mingist punktist alates hakkas yha enam jõudu koguma kahtlus, et asjale tuleks läheneda hoopis teises võtmes. Meenutagem, et eesti kirjanduses on juba ammu enne „Mõru maiku“ olemas teos, kus autor peategelasi samasugustesse kõrgustesse tõstab. Selleks on vana hea Bornhöhe „Kuulsuse narrid“:

Üheksateistkümnendama aastasaja lõpul olid Jaan Tatikas ja Salomon Vesipruul ilma kahtlemata kõige suuremad vaimukangelased Tallinnas...

Tõsi küll, jätkub see tsitaat nii:

... — kui mitte terve maailma, siis ometigi kumbki ühe inimese silmis, ja need inimesed olid nemad ise.

Hinnang, mille Bornhöhe oma lapsukestele meelitavate sõnade varjus omistab, näib sobivat ka Hირami tegelaskujudele. Kui kirjakoht vastasin mingi Monthy Pythoni tsitaadiga (lk. 16) ja *vanuse ütlesin [---] koos paari nutika lisarepliigiga* (lk. 161) jätavad lugejale veel võimaluse, et tegemist oli tõepoolest millegi vaimukaga, siis lehekyljel 179 esitatud luuletust ei suuda küll kuidagi neetult ilusaks tituleerida. Loo arendes selgub, et sügava mulje tekitanud raamatukogu ei kujuta endast samuti midagi erilist; veelgi nukram on aga tõsiasi, et (eespool taevani kiidetud) AA suur näitlejatöö Z-i videoklipis osutub kirjeldamise käigus sama tyhiseks ilutsemiseks nagu kogu tema eksistents tervikuna.

Ja kui siis preili Ashley tunnistab:

Asja masendavam külg oli see, et ma ei kahelnud endiselt oma andekuses (lk. 13), peame temaga täielikult nõustuma. See on tõesti masendav.

Niisiis võiks arvata, et Hiram on oma tegelaste suhtes peenelt irooniline. Selle väite kasuks räägib muuhulgas ka teave, mida autor AA sõpruskonda kuuluvate popmuusikute kohta annab. Kuigi kusagilt otsesõnu ei ilmne, et nende looming oleks suisa kehvake, maalib noorukite professionaalne ignorantsus neist pildi kui ylbetest algajatest. Mingil kummalisel põhjusel pyyavad noormehed jätta endast muljet kui *gothic rock*'i viljelevast kollektiivist, ehkki neil on nimetatud fenomeni kohta vaid äärmiselt pealiskaudsed ja (vastava subkultuuri seisukohalt vaadatuna) marginaalsed teadmised. Pean siinkohal silmas eeskätt lehekylgedel 132—138 esitatud intervjuud ansambliga Z, kus vanematest ansamblitest nimetatakse The Sisters Of Mercy't ja The Cult'i ning lisatakse, et *praegu teevad kõik nägu, nagu poleks keegi neid iialgi kuulnud, eks ole* (lk. 136). Sinna juurde lisab kohe teine mees, et *Suede, Placebo, Type O Negative ja paljud teised on tegelikult sellega* (s. t. *gothic rock*'iga — F. S.) *ka mingitpidi seotud, ükskõik mis nad räägivad*. Nentides, et viimasena mainitud *rock*-grupp seisab tõepoolest *gothic metal*'i ja *gothic rock*'i piiri peal, jääb ometi arusaamatuks, miks kõneldakse ylejäänud kahest, sealjuures märkamatagi sadu või tuhandeid artiste, kes sugugi ei häbene seda, et nende muusika kõlab stiilipuhta *gothic rock*'ina. Tekib küsimus: kus need Z-i poisid on elanud? Kuidas on see võimalik, et nad ei tea

midagi täiesti elujõulisest 90-ndate *goth*-subkultuurist? Ansamblitest nagu Rosetta Stone, Midnight Configuration, Inkubus Sukkubus, Suspiria ja Children On Stun (kui mainida vaid briti bände; see, et Ameerikast Arhangelskini ja sugugi mitte viimases järjekorras Saksamaal võngutatakse kitarrikeeli ja musta nahka kängitsetud inimkehi samas rytmis, võib ju arrogantsete inglaste jaoks tõepoolest ykspuha olla)?

Kui siia lisada veel Andreas W väide, et ka võitluskunstidega seonduvat on „Mõrus maigus“ käsitletud ebapädevalt, tekib kyll mulje, et romaani tegelased on tegelikult õnnetud kohmardid, mis alal nad ka ei tegutseks.

Kuid peab tunnistama, et teose syžee vaidleb niisugusele loogikale vastu. Kummaline küll, aga kõiki AA ja tema sõbrakeste loomingulisi ettevõtmisi saadab meeletu edu. Just nimelt meeletu, sest ykski mu meel ei suuda alla neelata lugu sellest, kuidas tytarlaps, kes vägeva *make-up*'i all uduses videoklipis mõne minuti jooksul virvendas, peab pärast seda tänaval end austajate eest varjama. Mõistus ytleb, et teda lihtsalt ei tuntaks ära. Usutavalt ei mõju ka Z-i tähelend ja palju muudki.

Selle kõige peale tekib hoopis uus kysimus: millises maailmas elab Hiram? Tahes-tahmata jääb mulje, et teemat ei tunne ta sugugi paremini kui Hans Leberecht eestlase hingeelu. Ainsa lohutusena võib oletada, et ehk on autor seda enam kodus koomiksikunsti teoorias, sest musta joonega tyhjale valgele taustale joonistatud vapustavalt vaprad ja ilusad (või otse vastupidi: läbinisti pahad) kange-

lased — kas ei meenuta see koomik-siribasis? Aga romaanile ei lisa viimane võrdlus paraku kyll karva-võrdki väärtust.

Võib-olla olen ylekohtune, aga ainsa seletusena, miks „Mõru maik“ on kokku kirjutatud, oskaksin välja pakkuda autori soovi kujutada oma unelmate maailma — maailma, mille keskpunktiks on kõigi poolt imeilusaks peetav yliandekas ja võimekas naine, kelle ymber tiirlevad samaväärsed mehed ning kelle probleemidki on hoopis teised kui meil siin Lasnamäel. Muide, kas panite tähele, et AA oksendushood, kui hirmsad nad ka ei oleks, tabavad teda alati siis, kui tal on võimalik end valamusse tyhjendada? Ma ei väida sugugi, et stseenid autoistmeid määrivast või oma armastatu kontserdil rahva sekka oksendavast tytarlapses oleksid „Mõrule maigule“ kunstilist väärtust lisanud, ent veidigi elulähedust oleks raamatule igal juhul kasuks tulnud. Aga seda oleks vist liigne nõuda, kui noor autor on otsustanud kirjutada libamaailmast, kus elavad *sellised inimesed, nagu mina olla tahaksin* (lk. 96).

François Serpent

VAHVA SÕDUR REMSU TINDIPOTIGA SADULAS

Olev Remu: „Ungern-Sternberg — sõjajumal“ I—II.
„Virgela“, Tallinn, 1999. 400 + 349 lk.

Paistab, et viljakal prosaistil, publitsistil ja stsenaaristil Olev Remsul pole enam soliidne oma teost ühe kaane-paari vahele mahutada. Editiivses kaalus paras klinker „Ungern-Sternberg — sõjajumal“ oli vaja kaheks õhemaks, nagu hruštšoviaegseks teliskiviks raiuda. Kuigi Remsu üritab truualamlikku skribenti mängides ja omajagu müstifitseerides vastuluure rittmeisteri Artur Otsa nahka pugeda, väidan kohe alguses Olev Remsu autorsust, sest nii seisab kirjas päevikromaani kaantel. Suitsukatteks detektiivselt pununud kulissi traageldused on mitmel-setmel pool jämedalt silmatorkavad. Tahaks hüüata: „Olev, ära tee lugejat tolaks!“ ja arvustusele siinkohal punkti panna, kuid 749 lehekülge väsimatut teksti nõuab kommentaari, tuleb esitada fiktsiooni tehilolusid.

Alustuseks selgitab Remsu päeviku originaali fotokoopia tema kätte sattumise kummalisi asjaolusid, mille jõnkslikus ahelas kordub kahtlaselt imeliste juhuste rodu; võimas KGB kasutab ülisalajases operatsioonis vale-arheoloogide ja tulistab revolvrüst nagu Metsikus Läänes, tsiviilarstid riskivad eluga, talutaat varjab sõnnikuhunnikus verbaalset aaret, usaldades selle millegipärast just Remsule.

Väidetav Artur Otsa päevik algab 1920. aasta 4. oktoobri sissekandega

ja lõpeb järgmise aasta 2. juulil. Selgub, et üheksa kuu jooksul on Aasia Esimese Ratsaarmee vastuluure rittmeister (võrdub majoriga) Artur Ülovitsch Ots jõudnud kirja panna 749 raamatulehekülge teksti. Seda enamasti mitte hämara staabilauakese taga skribeerides, vaid varatalviselt vinges stepikõrbes hobuse seljas kõikudes. Tindipott 40-kraadise külma eest suksu seljanaha vastu sulama surutud, teeb Hiiumaa päritolu Ots otse sadulas usinalt märkmeid, tõlgib ohvitseride venekeelse jutu lennult eesti keelde ja paneb selle kohe parandusteta ilukirjas talle! Seejuures on rittmeister mõnel päeval erakordselt tootlik, näiteks 1. detsembril juhtunu hõlmab raamatuleheküljed 291—317, mis teeb ligi 10 000 sõna! Kuid siin pole suurt imestada midagi, sest Ots on õppinud Harbiinis vastuluure koolis, treeninud seal tagasiulatavat mälu mahukaks ja täpseks.

Naljakamaks muutub asi lk. 270, kus Vana (kindralleitnant Robert von Ungern-Sternbergi sõjamehenimi), polkovnik Roerich ja kadett Marcel vaheldumisi staabis prantsuse luulekunsti etlevad. Alati kõike justkui auditivse lokaatorina püüdev Ots paneb aadlike prantsuse keeles lennutatud keerulised värsid kohe eesti keelde ümber, adekvaatses rütmis ja mõõdus, kusjuures Paul Verlaine'i luuletuse „Luulekunst“ esimene ja kaks viimast stroofi kattuvad sõnasõnalt Johannes Semperi tõlgituga (Johannes Semper „Luulerännakud II“, Tallinn, 1976, lk. 34—35). Kas Ots võis hiljem — 20-ndate keskpaiku prantsuse poeete tõlkinud Semperilt innustust saanuna — oma päevikus täpsustusi teha, mõned kohad

kalligraafilise puhtusega veel kord ümber kirjutada? Kuid ka Remsu on eessõnas oma ümberkirjutamistöõd tsementeerinud, väites: „Taktitunde piires olen parandanud õigekirja, püüdnud siiski säilitada eheduse ja vanaaegsuse.“ (Lk. 18.) Semperi tõlkest on ta mõned kirjajahemärgid, nagu kolm punkti ja mõttekriipsu, siiski välja jätnud.

Viiele sissemurdmisele ja vargu-sele vaatamata on mul säilinud aastatel 1990—1992 Kallaverest, Jurmalast, Jaltast, Krimmist, Batumist, Tuvast ja Tšukotkalt Koplisse saadetud Remsu 13 postkaarti ja 7 kirja. Mitte alati pole suur rändur kirjutusmasinad kaasas kandnud, korrapärasest ja kaunistki käekirjast selgub, et see on väga sarnane „Ungern-Sternberg — sõjajumala“ kaaneümbrisel illustratsioonina kujutatud — väidetavasti Artur Otsa käekirjaga. Näiteks suure *T* väike ette allakään-duv nokk, väikse *t* põikkriipsukese ühilduvuse sarnasus, nõrga *d* uhkelt püstjas rebasesaba, *g* mahukalt allaveninud kott jm. kokkulangevused sunnivad järeldama, et Olev Remsu ise ongi Artur Otsa käekirja maalinud, vastuluure kirjutavaks rittmeistriks kehastunud.

Päevikupidaja sõnakasutus tundub kohati ajalooliselt etteruttav, hooti seguneb justkui vanaaegsesse lauseisse nõukogude kantseliiti. Imelik, et juba 1920.—1921. aasta talvises Mongoolias tähendati üles selliseid eestikeelseid sõnu: *toimus, laibal, arjergard ja avangard, loeng, riskida, partisanisalk, ments, akt-siaselts, eriti...*

Kahtlust tekitab ka näiline pisiasi, et päeviku kirjutamise ajal end suur-

vürst Dragomiroviga võrreldes neljakümneaastaseks (lk. 163) nimetav, vastuluurajana tähenärijalikult pedantne Ots eksib hiljem Vana (s. 1886) ja enda vanusevahes paari aastaga (lk. 320). Ja 1921. aastal ülesvõetud fotol, mis kujutab Artur Otsa timukas Tsõdendambajevi ja laama Murumba kõrval, ei paista päeviku pidaja Artur mitte neljakümneaastane, vaid näeb välja nagu kuuekümneseitsmekümneaastane reisimees. Vahest kulutasidki rasked ja õudsed katsumused meest mitmekümne aasta võrra, aga vahest võinuks ta nimi olla ka näiteks Arthur Bannister?

Vastuluurajana on Otsal õigus teha oma salamärkmeid, lisaks on ta kindralleitnant von Ungern-Sternbergi soosik, kuna nad on kunagi Hiiumaal ühes kirikus ristitud ning hiljem koos käinud Tallinnas gümnaasiumis ja mitmes vene sõjakoolis. Lk. 316 on antud vihje, et Vana ja Arturi isad olid omaaegsest mõisnike esimese öö õigusest tulenevalt poolvennad.

Aasia Esimese Ratsaarmee sõjaline rännak läbi talvise Mongoolia stepikõrbe Tundmatu Linna ehk Urga alla paistab Otsa kirjutatu põhjal ühe kummalise killavoorina. Mingeid lahingulisi operatsioone peale Harbiini raudtee röövimise ette ei võeta, domineerivad nääklused, intriigid auastmete ümber, reetlik õhk-kond ja jälitusmaania. Ehk peab see peegeldama valvsu vastuluuraja Otsa kahtlemist kõiges, samas on teda näidatud Vanale nagu jumalale üdini truu alamana. Kõik valged ülemjuhatajad on omavahel riius — „admiral Koltschak ja kindral Kappel ataman Semjonoviga, nemad omakorda

kindral Denikiniga ja kõikide teisega“ (lk. 138). Künniline doktor Ribo ütleb: „Ma ise nägin, kuidas punamadrused tsaaride surnukehasid trukkisid. Pärast käisid nad tühjades kirstudes magamas, kuna neil sängisid ja narisid ei ole.“ (Lk. 257.) Ometi usutakse, et troonipärija Mihhail on eluga Schanghaisse pääsenud. Et päästa planeet punasest katkust, tuleb esmalt vallutada Mongoolia, luua liit keiserliku Hiinaga, edasi alistada Euroopa, viljastada seal töu parandamise nimel 50 miljonit valget naist aasia meestega ja teha igaveseks lõpp bolševismile. Selle püha eesmärgi nimel on õigustatud veriseimadki abinõud. Tehakse Buddha Sõjaordu, terendab mingi hingelis-vaimlis-homolik Ühesooline Schambala meeste riik.

Päeviku trükkitoimetaja Olev Remsu sulega idealistiks, sadistiks, geniaalseks väejuhiks, massimõrvariks, aumeheks, homoks, röövlik, impotendiks, ülivahvaks sõduriks, väikesekasvuliseks, punakarvaliseks, kabjaliseks kuradiks jne. nimetatud parun Robert von Ungern-Sternberg juhib fanaatilise visadusega kogu seda valgete lagunevat ja aina rohkem asiaatidega segunevat väge, milles eenduvad kindral Rezuhhin, aadellikult kõrk suurvürstist polkovnik Dragomirov, intellektuaalne ja aus polkovnik Roerich, salakaval polkovnik Sipailo, valvas luureülem polkovnik Makejev, alatasa õgiv varustusülem polkovnik Kislõhh, vastuluure rittmeister Ots, soomlasest budist ja pastor Rajanen, künnilise suuga juut doktor Ribo, timukas Tsõdendambajev, viie minuti pärast porutschik Kalandarischvili, laamad

Murumba ja Vadzchra, ataman Anenkov, lisaks kari alamporutschi-kuid, praporschtschikke, veltveeb-leid, jefreitoreid, reamehi, hobuseid, kaameleid, muulasid, lambaid... Vahel annab Vana mõnele ohvitserile kõrvakiilu, käratab „Vait, idioot!“, degradeerib, mõistab surma, õhtul mängitakse bridži, hommikul loksutakse jälle sadulas.

Päevikromaani 200. leheküljel ühineb meestega prantslanna Nadezhda Marcel, kes on teel dalai-laama juurde. Esialgu prantsuse spiooniks ja pärast Einsteiniga kihlatuks peetud naine jäetakse ellu ja ülendatakse hiljem ohvitseriks. Nii polkovnik Roerich kui ka rittmeister Ots armuvad Marcelli, kuigi Artur proovib oma salapäolemist maha suruda, nagu „Haapsalu tragöödia I“ punane Norrman kiuslikku kuradit. Piiratakse ja luuratakse Tundmatut Linna, röövitakse sealt Elav Buddha — dalai-laama ja pantsen-laama järel tähtsuselt kolmas budistlik vaimulik. Hiljem Urga (Ulaanbaatar) vallutatakse, auastmed kasvavad üle pea, Vana abiellub fiktiivselt Hiina printsessiga, vägi seguneb koltšaklaste, kappel-laste ja semjonovlastega, asi muutub aina segasemaks ja reetlikumaks, puhkevad verine terror, suguhaigus, tüüfus, kaos.

Misanstseenidega on antud karaktereid, kuid nende areng on unine ja venitatud, nagu kogu selle budistlik-militaristliku killavoori liikumine. Ehk võibki kogu päevikromaani tunnetada ühe pika ja situatsioonides alatasa korduva budistliku mantra, kuid selle euroopaliku detailsusega, ent igavalt struktureeritud joru

kipub tüütama. Pole sündmuste hoo-gu, vaid staabiroti kaemused, auah-nitsevad pisimõtisklused, nuhkimise ja ettekannete õhkkond. Lugeja saab teada, et „Vastuluure on nagu Jumal, kes hoolega vaatab, kõike tähele pa-neb, kõikisid asjasid täpselt teab, kuid väga harva ennast vahele segab, kuna pole tarvidust“ (lk. 360). Mõ-nikord kraaksatab millegi kinnitu-seks kassikakk Cix, kes istub Vana kindralleitnandi-pagunil. Tõelist hu-vi suutis natukeseks tekitada vaid Einsteini (kes olevat Buddha Schak-jamuni 66. hubilang ehk taaskehastus!) teooria vaimukas võrdlus Bud-dha õpetusega (II köite lk. 12—16).

Raamatu suurim häda on see, et fookuses pole mitte Vana, nagu seda lugejale raamatu kaanel petlikult serveeritakse, vaid Aasia Esimese Ratsaarmee elu-olulised pildistused, isikutevahelised hõõrumised, ohvit-serkonna intriigid ja reetmised — kõike natuke siit ja sealt keskpõran-dale kokku vastuluure sisekaemusli-kus kuivavõitu soustis. Kuid põhiline isik — Ungern-Sternberg, kelle tiitlit kannab raamatu pealkiri ja kelle ülimalt vastuoluline loomus luba-nuks ka suurepäraselt sündmuste tule-värki — on päris lahti kirjutamata ja arendamata jäetud. Autor on, kül-lap paljuski tahtlikult, rikkale ja hu-vitavale ainesele alla jäänud — tule-museks pole poistekas ega ammugi naistekas, vaid vahest paadunud staabikirjutajale nakkumiseks sobiv joru. „Haapsalu tragöödia“ esimeses osas hästi töötavat päeviku struktuu-rivõtet pole Remsul „Ungern-Stern-bergis — sõjajumalas“ juurutada õn-nestunud, asja ei päästa ka antiiktra-

göödia atmosfääri meenutav lõpp varakambris.

Remu pole varjanud, et ta on fakti ja fantaasia pea peale pööraja, mille tulemusena väljamõeldis peaks tõelisuseks muutuma ja tegelikkus paistma kui fiktsioon. Kümmeaastat tagasi kirjutas ta „Vikerkaares“ apologetilise artikli neis asjus, ent olgu nüüdki autoril fabuleerimisvabadus, *licentia poetica* kujutlust dokumentaalsuse pähe serveerida. Remu kirjutabki oma „Ungern-Sternbergi“ eessõnas: „Lugeja jaoks on juhtunud ime ja tavatu kokkusaatus — rahuldatud saavad nii vajadus faktide kui ka fantaasia järelle, sest kirjeldatud tegelikkus tundub väljamõeldisena, olles samal ajal täiesti dokumentaalne.“ (Lk. 18.)

Tõepoolest, loogiliselt tundub ju, et millise tahes fantaasiaga fabuleeritud ilukirjanduslik teos on artefaktiline kujutluse vili, sõnad on muudetud vaimuteoks. Kuid Remu paistab juba enne „päeviku ümberkirjutamist“ ehk trükki andmist endale igaks juhaks tuhka pähe raputavat, tehes ilukirjanduslikule teosele vihjamisi hinnangulisi mööndusi. „Sõjakäigu kirjapanija on olnud kirjanduslikult väga andekas, siiski pole meil (kellel meil? — T. T.) põhjust kahtlustada teda väljamõtlemises ja fabuleerimises [---]. Ka ei maksa võrrelda päevikupidajat professionaalsete sõnataiduritega.“ (Lk. 18.) Siin ongi allahindluse väljavabandamine. Remu on lati teadlikult alla lasknud, suitsukatteks aga visa narrusega lugejat lollitanud, autorile varikonstruktsiooni pununud. Eessõna reveals nagu püüaksid õõnestada ka kritiseerija positsioone — lk. 13 ütleb

Remu: „Usun, et meil (kellel meil? — T. T.) ei sobigi anda hinnangut sellele, kui hästi või halvasti on päevik kirjutatud.“ Aga Olev, ise sa ju kogu aeg rittmeister Otsa käega kirjutasid! Sinu kehastatud Ots oleks ikka palju ilukirjanduslikum vastuloo- raju pidanud olema. Töö mammutlik maht väärrib tunnustust, aga kvaliteet kannatagu kriitikat.

Tarmo Teder

EGA RAAMAT OLE LUGEMISEKS

Berk Vaher: „Pilved asfaldile“.
„Erakkond“, Tartu, 2000. 108 lk.

Nagu varem, nii ka raamatuaastal ilmub Eestis raamatuid põhiliselt kahel ajendil. Ühtede autorite sihiks on rahateenimine, teistel edevustungi rahuldamine. Tavaliselt on mõlemad ajendid seotud.

Berk Vaheril on tõsisem eesmärk: tema loob oma esteetikat. „Pilved asfaldile“ ei näita autori ajendeid selle esteetika loomiseks, küll aga esteetika koostisosi: meeolude, seisundite ja looduse kirjeldused, keelekasutus.

Süžee on Vaherile teksti loomisel üsna kõrvaline komponent. Tema lugudes ei juhtu midagi erilist ja vähesed sündmusedki on meeolude ja ilusa emakeele eksponeerimisega võrreldes tagaplaanil. Raamat ei paku lugemismõnu (sellest tuleb end lihtsalt läbi närida) ega põnevust, sünd-

musi ega fakte, koomikat ega traagikat. Faabula on küll paljudes lugudes olemas, kuid keskendub niivõrd abstraktsetele (kultuurimuster) või fantastilistele (öö krokodillid) objektidele, et ei suuda lugejat enda järel vedada. Küll on mitmel lool üsna efektne puänt („Öö krokodillid“, „Kahekümne kolmas nukk“).

Ühe levinud lugemistakistusega Vaher siiski lugejat ei koorma: tekstid on lühikesed ja kompaktsed.

Vaheri uue esteetika kohta on lihtsam näiteid tuua autori keelekasutusest kui lugude sisust. Reljeefseim vormivõte on kõrgstiili (*kalkvelsilmne tardumus, nukrat naeru tasikutantsude kainetes salvamistes*) ja madalstiili (*praegast, pia, akand*) sidumine. Tendents on kasutada tege-
laste otseses kõnes eriti madalat, seisundite kirjelduses eriti kõrget stiili. Ka on Vaheri tekstides silmapaistvalt sageli koos uudiskeelendid (*malnidus, hahn*) ning arhaismid (*pää, kogni* kolmekordne eitus: *Ei — siin pole õiged lood mitte*). Kas need vastandid kokku sobivad, jäägu iga lugeja maitseküsimuseks. Minu arvates ei sobi.

Sõnade väline ilu on primaarne, sisu sekundaarne. *Keerutades saepurutolmu ümber mu kõhetu keha, mida ma veel pole tihanud riietega katta, silub valgus välja ööbaldja naaldatud nõod. Neis on veel parfüümi, kuigi haldjas juba koidu aegu lahkus; neis on veel ta malnidust nagu ta tiibade jäetud indigoviirgudes säälpool luhta...*

Katsuge seda oma sõnadega ümber jutustada! Minul tuli välja nii: *Hommik. Olen paljas, unine ja nartsistlik.*

Silmapaistvalt palju leidub raamatus värskeid metafoore: *päeväsäras söestuvad unenäod; inimesed avasid selginud ilmete kohal varjud.*

Kui teksti eesmärk on millegi uue, saati siis uue esteetika loomine, ei saagi nõuda, et see oleks kergelt loetav ja mõistetav. Isegi vanu ajaleheuudiseid on kergem lugeda kui uusi. Aga „Pilved asfaldile“ raskus on kahekordne: sisu raskus koaleerub väljenduse raskusega. Tegu on nimelt raskuse, mitte keerukusega. Kui end tekstist läbi närida, pole mõtetes selle taga keerulist midagi. Vaheri lugemisel tekib assotsiatsioon teerulli alla jäämisega, mitte kosmoselaeva juhtimispuldi ees seismisega.

Raskuse suurendamiseks leiab autor veel huvitavaid võimalusi. Näiteks jutt „Ruumne olu“, kus midagi ei toimu. Jutt on kirjutatud 1994. Neli aastat hiljem nurksulgudes lisatud niisama tegevusvaesed parandused muudavad mittemillegitoimimise raskuse kahekordseks. Loos „Toast“ antakse lugejale küll toormaterjalina jutu süžee, aga ei anta juttu ennast.

Eriti raskeks võib teksti teha pikade ahellausetega: *Lisaks aga veel pühitseda endasust ja ümbrust väljarehkendatud mõttetustes, mis kõik mälusse kilgendama jääksid kui merevaigust kastepärlid õitel, mis jäävad üle loojangugi — eksootilisteks nipsasjadeks kaminasimsil.*

Mida autor selliste lausetega lugejale öelda tahab? Ammendav vastus sellele küsimusele oleks ühtlasi Vaheri esteetika kõige täpsem markeerimine. (Sest edasi anda ma seda niikuinii ei suuda, nagu ma ei suuda edasi anda tuule või sügise esteetikat.)

Kas mõttetus saab olla välja rehkendatud?

Kui endasuse ja ümbruse pühitsemine on võrreldav eksootiliste nipsasjadega kaminasimsil, siis milleks on seda üldse vaja? Kas pühitsus ikka on nipsasi?

Kas väljarehkendatud mõttetuste ja merevaigust kastepärlite vahel pole ehk liiga vähe sarnasust, et neid omavahel võrrelda?

Mille poolest on võrreldavad mälu ja see, mis on üle loojangugi, s. t. öö?

Miks arvab autor, et väljarehkendatud mõtted jäävad mälusse kilgendama? Miks just kilgendama?

Selliseid küsimusi võib esitada iga lehekülje kohta kümneid, aga kõik nad on kuidagi sarnased. Need ei ole nimelt olulised küsimused.

Adjektiivide kasutamise sageduselt püüab Vaher kindlasti vähemalt Eesti rekordit lüüa. Lause lk. 67: *Inimesed astusid oma umbsetest tubadest välja, rõdudele ja aedadesse, tardusid poolsuletud silmil paigale ja neelasid sirelilõhna, pehmet valget ja violetset aroomi, mis oli sel sumedal maiõhtul tõusnud oma lummavuse kõrgpunkti — ei uniste kollaste busside bensiinised turtsatused ega sadade hiliste kulutulede kuum hingus suutnud seda nüüd enam enda alla matta.*

Seisundite ja meeleolude kirjeldamine on kahtlemata Vaheri tugevamaid oskusi ja ta ekspluateerib seda ohtralt. Mitte ainult iseenda ja teiste inimeste, vaid ka äikest ootava linna või toataimesse mähkunud toa meeleolu edasiandmisel. Muidugi eelistab Vaher kirjeldada raskestikirjeldatavaid seisundeid. Elusate ja elutute

objektide käitumises pole suurt vahet: toataim tegutseb nagu tulekahju („Vaikus/Äike/Vaikus“), tuul nagu üksik inimene („Tuul“).

Kui teisel hiljuti raamatuga debüteerinud prosaistil Urmas Vadil on kindlaks lemmikteemaks toit, siis Vaheril on seda sama kindlalt lapsed. Isegi eluta asjad (päike) ja täiskasvanud käituvad veidi lapselikult. Vaher kasutab tõdemust, et lapsesuu ei valeta. Samas pole laste väljaöeldud tõesid kuigi olulised (issi ja emme ei luba ajakirju lõhkuda, Walit pole tegelikult olemas), nõnda et laste sise maailma heast edasiandmisest hoolimata on nad Vaheril nagu glasuur koogil — juttude kaunistus, mitte sisu. Erandiks on raamatu pikim jutt „Loretta“, mis toob esile raamatu kõige markantsema, ja näib, et ka autorile südamelähedaseima tegelase: hullu lapsnaise.

Nagu juba öeldud, mingisugust käegakatsutavat kasu Vaheri tekstide lugemisest me ei saa. Aga kuna raamatupoodide letid on niikuinii küllastatud teostest nagu „Füüsiline isik ja tulumaks“, „Mida teie nagu ilmutab“ või „Taimekaitse köögivilja-aias“, siis mõjub Vaheri sirge ja sihi kindel utilitaarsuse eitamine pigem jõuliselt kui marginaalselt.

Esteetika ja eetika ei pea teineteisele vastanduma. Aga Vaheril vastanduvad. Tähtsamate eetiliste küsimuste kohta ta vastuseid ei anna. Kuidas suhtub autor Jeesusesse Kristusesse, perekonda, kaitsevække, Euroopa Liitu? Nendele probleemidele jätab „Pilved asfaldile“ vastamata. *Õnnetunne alasti ja näljasena* — see fraas märgib autoripositsiooni kõige selgemini. Lk. 43 tunnetab ta ennast vai-

mupürjelina, s. t. hierarhiliselt vaimuväikekodanlase ja vaimuaristokraadi vahepealsena.

Vaher küsib: kas ootus saab muuta taeva värvi? Lugeja vastab „ei“, Vaher vastab „jaa“ ning lugeja ei usu teda. Autor on küllalt kõrgel, et tavalooigast irduda, kuid mitte nii kõrgel, et sellega sidet kaotada. (Sest „jaa“ pääseb maksvusele ainult seetõttu, et teised ütleksid „ei“.)

Suurem osa raamatust jätab siiski mulje, et Vaher on tüüpiline vaimuaristokraat. Jutus „Kirjand“ ühendab ta oma kaks lemmikut: lapsed ja vaimuaristokraatlikkuse. Minategelane ja tema väikevend veeretavad hiigelsuured lumepallid, et need siis lihtsalt puruks trampida.

Vaher ise oma tekstiloomise tagamaid selgelt ei ava: „Mind huvitab novell kui ruum,“ ütles ta raamatu kohta korraldatud seminaril. Samas ettekande teinud Rein Veidemann leidis, et keel on Vaherile keskkond (s. t. mitte tööriist).

Kindlasti on mõlemal õigus. Aga kuna ruum on ka ise keskkond, tuleb sellest arutlustest välja häda, mis erakkondlasi vist sünnist surmani saatma jääb: sõnade tegemine kui eesmärk, mitte kui vahend.

Vaheri libastumised algavad sealtmaalt, kus ta oma esteetika kulla sõnamängude peenraha vastu vahetab („Loks“, „Tuuletulek“). Sõnamängud pole nimelt kuigi huvitavad. Samuti on mõnes pikemas jutus sõnamass nii vohav, et lämmatab nii esteetika, lapsed kui kõik muu.

Ühtegi raamatut ei saa käsitleda ühe valemi järgi. „Pilvi asfaldile“ ka ei saa. Erandiks on siin tekstid, milles raskepärasus puudub. Eelkõige

„Elektrooniku seiklused Eestis“ ja „(Kooliloodis Jutupaunik Esitab:) Muu-tus“. Esimene on umbes viiekümne 80-ndate aastate eesti levilaulu sõnadest kokkupandud kollaaž (*miks sa mind piinad, mägede hääl... /dokumentideta elas haldjas meie majas*). Niisiis mitte uus esteetika, vaid vanast massikultuurist lähtuvate assotsiatsioonide loomine. Teises loos on olemas selgepiiriline ning suhteliselt realistlik süžee ning ka efektne pänt.

„Pilved asfaldile“ pole mõeldud lugemiseks, vaid diskuteerimise ja retseptiooni objektiks. Pealkirjas esinev pilve-sümbol on ambivalentne, ta võib tähistada efemeersust, süngust, looduslähedust. Kindlasti ka kõrgust. Asfaldi-sümbol on kontsentreeritum ja antud kontekstis tähistab ta maalähedust või madalust. Paraku ei vasta pealkiri raamatu sisule. Siin puuduvad narratiivid, puudub igasugune liikumine, nii vertikaalne kui horisontaalne. Sisu arvestades peaks raamatu pealkiri olema „Pilved pilvedele“.

Võib-olla ei annagi ma teie elule nüüd uut juhtmõtet voodipeatsisse kleebitava lause kujul, muretseb autor lk. 67.

Võib-olla tõesti. Aga juba sellise eesmärgi püstitamine väärriks tähelepanu ja tunnustust.

Veiko Märka

ÜLE HULGA AJA RAHVALIK KIRJANIK

Urmas Vadi: „Suur sekund“.
EK\$-i Kaasaegse Kirjanduse Keskus,
Tartu, 1999. 60 lk.

Märkamatu on ukse taha ilmunud jälle uus kirjanik. Seekord on ta nimeks Urmas Vadi. Mis seal ikka, võtame ta enda hulka vastu. Kuid kõigepealt avame raamatu, mis pole ju paks.

Esimese jutu nimi on „Leib“. See on kahe lehekülje kohta üpris tegevuslik. Keegi on märkamatu pannud ukse taha leiva — umbes nii, nagu vanades kultuurmaades pannakse piimapudel. Kuid Vadi tegelane ei ole leiba tellinud, hakkab kartma (otsekui oleks see mõni pommiks peetav Vernanda leib, mis viirastus Valtonile) ja põgeneb akna kaudu. Jõudnud sõbra juurde, teeb ta leivast juttu. Leiba ei paista seal olevat. Vadi jätab sõbra ukse lahti, läheb ära ja põikab teel leivapoodi, kus leiba ei ole. Jõutakse koju, seal on sõber ees, uks lahti, leiba aga ei ole. Kogu aeg on igal pool küpsiseid, lõpuks tuuakse ka sepi. Kuid siis kaob sõber, ja ukse taga on leib. Mis edasi saab, ei tea.

Jutt on ju ehk mõne arust segane, aga eluline — juttu on nii ruraalsest ja põhilisest asjast nagu leib. Me ei saa eitada, et tunneme lihtsas, kuid mahlakas stiilis ära eesti kirjanduse parimad traditsioonid. Viirastub Vallak, ka Juhan Liiv, mitmed kolmekümnendate aastate novellistid. Ka neil juhtus ühte-teist, ehkki vahel kaua aega ei saanud keegi millestki aru. Näiteks „maanaine“ kirjutas lõpuks „suur reheahi“ ega osanud siis midagi peale hakata.

Ka muud sümbolid ja metafoorid on tüsedad ja üldjoontes realistlikud. Nad ei eemaldu liiga palju füsioloogiast, elust endast. Üllatavalt tihti tulevad edaspidi mängu toiduaained.

Neiu, kes kahtlustab, et mehed peavad naisi lindudeks, toobki välja muna, väites küll samal ajal, et ta ise pole seda munenud. Kuid neiu võib ka valetada. Arvatavasti hakatakse seda muna või ja soolaga sööma. Mune on rohkemgi. Jutus „Pesamuna“ on nimitelaseks koer, kes ära sureb. Kuid mees ei suuda olla koerale mune kloppimata ja sööda nüüd munadega oma naist. Jutus „Elvis“ domineerivad heeringas ja sibul, laiemas mõistes aga salat. Õliga määratakse end sisse. Margus on „Baklažaani“-nimelises jutus arvatavasti ise baklažaan ja eriti huvitab teda kõrbenud rasv, mis puudriga segatult kõlbab eneseilustamiseks. Ka „Puuliimijas“ on keegi käinud rasva söömas, võrgutajal aga on võrgus juust ja sibul, heeringas ja vormileib. Roland ostab kalaburgereid...

Mõned jutud on pühendatud mõne muu põhilise ja vohava (ka psühholoogilise) motiivi kirjeldusele inimese elus. Sageli ei suudeta ennast pidurdada, kui mingi element või tunne on kedagi vallanud. „Kiimas“ vallutab pealkirjas nimetatud kõik muu, isegi pastaka. „Automatismis“ ei saa maalijad enam pidama. Ka „Kergemeelsuse haiguses“ eskaleerub trullaka Iisaku kergus pidevalt, kuni suubub maaniasse.

Kuid neiski juttudes jääb üldtoon realistlikuks, millest on omamoodi hea meel, sest minu arust on kirjeldaval elukujutusel samuti oma koht ja mitte kogu kirjandus ei pea endast

kujutama sisemonoloog, mis preva-leerimisel tüütab ja mõjub nartsisistlikult.

Rahvalik lihtne elukujutus pole mulle kunagi eriti lähedane olnud, kuid tal on oma võlu. Me näeme, mis toimub. Saame teada, kes on kes. Loeme välja, kust keegi tuleb ja kuhu läheb. Tegelastel on nimed, kas olgu siis üks Vadi või paljud „vadid“. Kõik pole vaid puhas udutamine. Ja nii edasi. On teisigi positiivseid külgi.

Muidugi, ka Ürmas Vadi jutuvihikus on hämaraid ja arusaamatuid kohti, sisse imuvad kas liigigavesed (keskaja muusika) või liigajalikud nähtused (nagu Hulk Hogan või Hainsalu). On ka väga hermeetilisi ütlushi. Kuid me peame arvestama, et kirjanik on veel väga noor ja kindlasti paneb ta sekka segast ka lihtsalt moe pärast. Küll ta jõuab areneda.

Peaasi on kirjanikuks hakata, küll siis tuleb ka kõik muu.

Mati Unt

MARDI VALGEMÄE LÄHIKÕNE

Mardi Valgemäe: „Kaugekõne“. „Vagabund“, Tallinn, 1999. 214 lk.

Kas pealkiri „Kaugekõne“ viitab võimalikule asjaolule, et raamatu teoks- saamine nõudis just niisugust sidepidamise moodust kirjastaja (Tallinnas) ja autori (New Yorgis) vahel? Või et autor, kuna ta füüsiliselt ilmum paikneb tema potentsiaalsete lugejate enamikust hulk maad eemal, kõneleks selles raamatuski nendega otse- kui kuskilt kaugelt? Või peetakse sil-

mas, et kõitesse valitud kirjutistes tegeleb autor enamasti temast ruumiliselt või ajaliselts kaugel asuvate asjadega — kodu-Eesti ja (muu) Ida-Euroopa kirjanduse ja teatriga ning üldise kultuuri-, eriti teatriajaloo suhteliselt varajaste kihistustega?

Igatahes tundub see pealkiri esimese hooga pisut juhuslik ja koguni eksitav. Käsitletavad teemad pole autorile kindlasti kauged ning tema suutlikkus neid ka lugejale lähedale tuua on kogetult väljaspool kahtlust. Ja füüsilise kauguse rõhutamine vaimse ja hingelise kontakti takistajana — kas pole see lihtsalt inerts Eesti isoleerituse ajast? Tõsi, paljud kirjutised just sellest ajast pärinevadki (varaseimad on dateeritud 1966. aastaga) — need, mille eesmärk on viia okupeeritud Eesti ja ka muu aheldatud Euroopa vaimuelu väärtusi vaba maailma (sh. välis-Eesti) teadvusse. Võib-olla just seda tahabki pealkiri meile osutada — nimelt, et isolatsiooniaeg, kuigi tollal elanuil veel hästi meeles, on nüüd juba midagi kauget.

Valgemäe ise oli aastail üks agaramaid sillaehitajaid — ja on seda nüüdki, sest eraldatuse järelmõjud, mis tahavad likvideerimist, ei saa kunagi päris otsa. „Eesti kirjarahva leksikoni“ (1995) järgi on Valgemäe eesti- ja ingliskeelseis ajakirjades avaldanud üle kaheksa eesti kultuuri, peamiselt teatrit käsitleva artikli, retsensiooni ja essee; vahepeal, nagu ka „Kaugekõnest“ näha, on neid veelgi lisandunud. Ometi on see vaid üks osa Valgemäe tegevusest, mis tema pideva akadeemilise, pedagoogilise ja organisatoorse tööga põimudes paigutab „eesti asjad“ loomulikku laie-

masse konteksti. Selle tõe ilmutamist, et just sinna nad kuuluvadki või vähemalt peaksid kuuluma, võiks lugeda Valgemäe tegevuse üheks põhisonumiks.

1995. aastast hilisema dateeringuga on „Kaugekõne“ kuueteistkümnest loost ligi pooled, nende hulgas niisugused mahukad tööd nagu „Palju tsirkust, vähe leiba“ (1999), „Viiralti põrgud“ (1998) ja „Kes kardab Beckett'i Godot'd?“ (1997). Iseloomulik on, et nüüd, kus raudne eesriie enam normaalset jutuaajamist ei sega, on Valgemäe kasutanud kodu-Eestis ilmuvaid ajakirju just niisuguste põhjalikumate harivate materjalide vahendamiseks: „Palju tsirkust...“ (ilmunud „Vikerkaares“ 1999, nr. 4) pakub ülimalt huvitava pildi vaatamängunduse viisidest ja ilmetest kristluse võidu eelses Euroopas, „Viiralti põrgud“ (ilmunud „Loomingus“ 1998, nr. 5) asetab eesti kunstniku teosed üldisema apokalyptilise traditsiooni taustale jne. Pole vist liialdus öelda, et ka uusima eesti kirjanduse vaatlused, mis varem orienteerusid eeskätt pagulaslugejaile ja/või rahvusvahelisele kirjandusüldsusele, on saanud nüüd mingil määral just kodupublikut „järeleaitava“ ülesande. Kui näiteks Tode/Õnnepalu esimesed teosed tekitasid koduses lugejas omajagu võõristust ja odavat kõhinatki, siis 1996. aastal „Vikerkaares“ ilmunud „Õnnepalu põgenemistes“ käsitleb Valgemäe tema „Piiririiki“ ja „Hinda“ järjepidevalt Lääne mõtteilmas liikunu rahulikus toonis, keda miski liialt ei ehmata.

Varasemad kirjutised (kuuekümnendatest kaheksakümnendateni) markerivad võitlusi külma sõja kae-

vikuis. Oma mälestustest tean, et olla käsitletud piiritaguste hindajate ees võrdsetel alustel kogu jooksva maailmakirjandusega — see tõstis muidugi kõrvust (isegi kui aimasid, et sulle on vist edumaad antud, või märkasid tõlgenduslikke rõhke, mille ilmseks eesmärgiks oli sind hõlpsa mini söödavaks teha). Samas oli see ka kohustav, ja kohustused alati kohutavad veidi. Nendele keskendumine võib rivistki välja lüüa. Kokkuvõttes on aga kindlasti hea, kui sulle pakutakse mingeid koordinaat-telestikke, millel end määratleda.

Väikese Eesti ja suure Muu Maailma võrdlemise kihelus on meil nähtavasti lootusetult veres; isolatsiooniperioodidel käib see kaude, vahendajate abil ja kuulduste põhjal (mis tekitabki kõhklusi oma saavutuste tõelisuse suhtes), avatud piiride aegadel aga, kus osa tagamõtteid ära langeb ja kõik on kontrollitavam, on tulemusedki usutavamad. Seda uhkem siis, kui need osutuvad heaks. Üks niisugune näide on „Kaugekõne“ võidukas finaali — ühe moodsa prantsuse näidendi lavastuse Eesti Draamateatris kuulutab Valgemäe, kes palju ringi rändab ja igal pool teatrit vaatab, parimaks kõigist sama tüki interpreteeringuist, mida ta näinud. Ma ei pea seda uskuma mitte ainult veenvalt kõlavate argumentide tõttu, vaid mul on ka oma kogemus: olen juhtunud televiisorist nägema lõike paarist selle näidendi lavastusest. — Niisiis on üks taladest, mis „Kaugekõne“-raamatut kui tervikut kannavad, paigutatud ühe otsaga umbesse kaudsuhete, teisega nüüdse avatuse aega. Autor ja tema põhitoon on samad, aga keskkonna teisene-

mine muudab ka terviku värvinguid.

Raamat täiendab meeldivald Valgemäe kirjutiste varasemaid kogumikke („Ikka teatrist mõteldes“, 1990, ja „Linn ja teater“, 1995, mis muide osaliselt kattuvad). Täiendus ei seisne ainult värsketes või varem raamatukaante vahele toomata tekstides, vaid ka temaatika laiendamises: „Kaugekõne“ näitab paadunud teatraali muudegi kultuurialade hea valdajana ja nende seondajana. Võib-olla kunagi leiame need ajakirjadest seni kolme kogumikku koondatud palad veel kord koondatuna, siis juba ühtede kõvade kaante vahele. Küllap oleks huvitav tutvuda ka professor Valgemäe loengutekstidega.

Kirjastaja on ilmselt eeldanud, et Valgemäe nimi ja isik on juba liialt tuntud selleks, et hakata tema raamatule veel autorituvustust lisama. Siiski poleks see paha teinud — eriti kaanetekstina aitaks väike elu- ja tegevuslugu juurde võita uusi huvilisi. Tõsi, see, kes raamatut juba lehitsema hakanud ja õnnelikult just 106. leheküljel pilgu peatanud, leiab sealt alljärgneva lennuka autoportreealise visandi:

„Elades kiirust taga ajavas Ameerikas, maanilise tempoga järelmodernistlikus New Yorgis, ning pärinedes orjarahva soost, kes on sajandeid igatsenud kui just mitte sinivereliseks saada, siis vähemalt vaimuaristokraatiasse kuuluda, vajab selline inimene aeg-ajalt lõõgastumist Vana Maailma antiikajastust läbiimmutet vaikeses paikades.“

Valgemäe kirjutised pakuvad nende kvaliteetide — nii tempo ja tiheduse kui ka küllastunud vaimsuse vil-

jades nautleva orienteerumise isikupärast sulamit. Selles on nende võlu lisaks teadmistele, mida neist ammutada, ja hinnanguile, mida omapoolsetega võrdlemiseks teatavaks võtta. Tema käsitletud materjal on kirju, käsitlusi endid aga iseloomustab tuntav metoodilisus ja varjamatud isiklikud eelistused. Valgemäe vaadete ja maitsete eritlus võiks olla päris tõhusa magistritöö aineks.

Lehitsedes hiljuti päevasündmuste veebikommentaare, sattusin lugema üht sellist, kus keegi käigult reageeris teatele eesti näitleja ilgest kimbutamisest lõunanaabrite piirivalve poolt. Kommentaator meenutas sarkastiliselt, et kunagi võis kes, kus ja millal tahes näitlejaid kui põlastusväärseid olendeid peksta. Usun, et teadmine sellest kahetsusväärsest minevikufaktist, mis, ennäe, võib tänagi aktuaalseks osutuda, pärineb Valgemäe raamatust (lk. 104), mis oli äsja müügile tulnud. Nõnda need kiasmid (närviristmikud; kromosoomide kombinatsioonid) — nagu Valgemäe „Kaugekõne“ alapealkirjas oma kirjutisi nimetab — tekivad: järjest uued ja uued, tihti ootamatud.

Paul-Eerik Rummo

KROONIKAT

1. märtsi kirjanduslikul kolmapäeval etendasid Pedagoogikaülikooli raadioreži-üliõpilased Urmas Vadi ja Juhhan Smuuli komöödiat „Pingviinide elu“.

4. märtsil tähistati Kastellaanimajas Eduard Vilde 135. sünniaastapäeva. Luuleteater „Varius“ esitas näitemängu „Tere, härra Vilde“.

8. märtsi kirjanduslik kolmapäev oli pühendatud Andres Ehini 60. sünnipäevale ning tema luulekogu „Alateadvus on alatasa purjus“ esitlemisele.

15. märtsi kirjanduslikul kolmapäeval loeti Kirjanike Liidu saalis ette mulluse näidendivõistluse töid: Juhani Püttsepa näidendit „Majakavaht hüüab Annelit“, Andres Keili näidendit „Shoot“ ning Urmas Vadi kuuldemängu „Varasta veel võõraid karusid“.

22. märtsil toimus Soome Instituudis Ungari nüüdisluule õhtu. Külalistena viibisid kohal József Tornai ja Erzsébet Tóth.

22. märtsi kirjanduslikul kolmapäeval jätkus eesti uute näidendite tutvustamine. Seekord etlesid „Theatrumi“ näitlejad Mihkel Tiksi tööd „Muulane ja kohtlane“ ning Mihkel Udami tükki „Iseendal võõrsil“.

23. märtsil pühitses Kirjanike Liidu saalis oma esimest aastapäeva Suur Eesti Raamatu Klubi.

24. märtsil esitles Kirjanike Liidu saalis oma kolmandat luuleraamatut

„Katsu ilma kartsata elu peale minna“ Bernhard Viiding.

29. märtsi kirjanduslikul kolmapäeval esitati musta laega saalis Hannes Hamburgi näidendit „Kulupõletajad“ ja Triin Sinissaare töid „Kohtume sealpool pilvi“ ning „Ma tahtsin sulle öelda“.

ERIKA ESOP

2. VI 1927 — 24. XII 1999

VIIMANE KIRI SÕBRALE

On jõulud, viimased sellel aastatuhandel. Kuid need jõulupühad on minule hoopis teistsugused kui igal aastal. Nad on erinevad juba seepärast, et pühitsen neid esmakordselt teises vööndis, soojas California kliimas.

Istun praegu õilmitsevas ja kirevas aias, kus asalea, mimoos ja lõvilõug õitsevad korraga. Apelsini- ja sidrunipuul on viljad juba valmis. Üksnes aprikoosipuu on raagus. Loodus ärkab, õitseb ja sureb siin ühtaegu.

Ma vaatan sinise koolibri vurritamist ja mõtlen Sinule, Erika.

Paari päeva eest jõudsimine Havaist tagasi — see reis tehti mulle jõuluingituseks — ning, muljetest tulvil, ei jõudnud ära oodata, millal saan neid Sinuga jagada.

Mitu nädalat polnud mul Eestiga ühendust. Jõululaupäeval helistas mu poeg ja teatas kurva sõnumi, et Sina, Erika, oled täna hommikul igaveseks lahkunud.

Kuidas see sai juhtuda? Sa olid juba peaaegu terve, nägeminegi niivõrd paranenud, et tegid tasapisi — suurusaparadaadi abiga — juba kirjatöödki. Kiirustasid, et oma pooleli-

olevat romaani lõpetada. Kas sa said sellega ühele poole?

Sinine koolibri on ära lennanud. Kuid leinatuvi ümiseb veel oma kurba viisi.

Armas sõber, ma hakkan Sinust puudust tundma!

Niikaugele, kui mu mälu ulatub, olid Sa ikka olemas. Oleme ju sugulased, suure võraga sugupuust.

Kuigi meie perekonnad otseselt läbi ei käinud, kohtusime mõne sugulase pool vähemalt paar korda aastas. Lapsepõlves mäletan Sind linalaka, põselohkudega ohvitseritütrena. Sinagi olid aldis lastetempudele, kuid hoidsid end tagasi, eriti siis, kui võõrasema oli kuuldekaugusel. Sa sirgusid kenaks neiuks, sarnanesid Marika Rökkiga, kelle filme tol ajal nii tihti vaatasime.

Lähedaseks saime seejärel, kui ka Sina Rahumäele elama asusid ja saatus meid mõlemaid ETK-sse tööle juhtis. Ja päris lähedaseks saime alles siis, kui avastasime, et mõlema hobiks on salamisi luuletusi kirjutada.

Me näitasime oma loometööd teineteisele ja tundsimme rõõmu, kui ühel meist järjekordne lasteraamat ilmus.

Kirjandusüritustel käisime alati kahekesi, ja kui haruharva tuli üks minna, vahetati meid tihti ära. Mis mõistagi tegi meile endile nalja. Nii tundsimme end lausa kaksikutena — ja selle sodiaagimärgi all me mõlemad ju sündinud olemegi.

Ma ei mäleta enam, kummal tuli esimesena idee kahasse romaan kirjutada? Ent äkki leidsime, et romaanivõistluse tähtjaks ei jõuakski üksi käsikirja valmis, ja nii sai asi otsustatud. Ka pseudonüümi — oma isade eesnimed — leidsime üksmeelselt. Paljud on meilt küsinud, kuidas saab kahekesi kirjutada. Aga seda on tehtud enne meidki ja küllap on erinevatel partneritel ka erinevad tööstii-

lid. Meil oli faabula enam-vähem paika pandud ja tegelased isekeskis ära jaotatud. Kui kumbki sai peatüki või kaks valmis, andsime kirjutatu teineteisele lugeda. Põnevaks läks asi siis, kui ühe tegelased tegid ettenägematu käigu, mida ei tahtnud ega raatsinud muuta, ning tuli kõvasti nuputada, kuidas edasi toimida. See sarnanes mõnikord keerulise malemänguga. Kes just millise peatüki kirjutas, seda ei ole me kellelegi öelnud.

Kui palju reise oleme koos reisinud! Nii Eestis kui välismaal. Ilmatu hulk huvitavaid elamusi, mida tahtsime teistega jagada, ent ka selliseid, mis jäid ainult meie teada. Plaanisime ju kunagi oma reisielamustest raamatut kirjutada. Mõned killud torkasime siia-sinna romaanidesse. Mitmedki kavatsused jäid teoks teemata. Kas mina jõuan nad ellu viia?

Reiside ajal juhtus alati midagi, küll head, küll ebameeldivat. Ebavaline elamus sai meile osaks Süüria-reisil. Meid hoiatati, et keegi õhtul välja ei läheks. Aga meie astusime keelust üle ja sammusime varsti rõõmsalt sumedas suveöös datlipalmide all. Korraga märkasime teisel pool tänavat araablaste salgakest, nad rääkisid midagi omas keeles ning vaatasid meid ainiti. Salgast eraldus äkki üks noormees, kel oli laps süles, ja ruttas meie poole. Ta pani beebi meie kätele ja palus, et me silitaksime ta last. Hiljem kuulsime, et araabia lastele pidavat õnne tooma, kui valged naised neid silitavad. Ja õnn langetab osaks ka naistele endile.

Armas sõber, Sa ütlesid tihti, et annan Sulle optimismi. Aga ma ei mäleta, et oleksin Sulle öelnud, et nautisin meie koosolemisi. Võtsin seda endastmõistetavalt ja unustasin ära, et me elame ajalikus elus.

Aitäh Sulle kõige eest!

Ira Lember

Raamatututvustus

BELLOW' UUS ROMAAN

Saul Bellow' uus romaan „Ravelstein“ (2000) on täis kurbi tõdesid. See võtmeromaani vormis esitatud kiidukõne meie seast lahkunud filosoof Allan Bloomile (kelle tuntuimale teosele „Ameerika vaimu sulgumine“ — „The Closing of the American Mind“ — kirjutas Bellow kunagi saatesõna) kurvastab suurvaimu surma üle, kuulutab kadu Ameerika tsivilisatsioonile ja jõuab lõpuks suremise ja hävingu vältimatuse teemani. Aga peale nende tõdede sedastamise sobib ka romaan ise heaks näiteks kurvastõsiasjast: suurest imetlusest ei pruugi alati sündida suurt kunsti. Bellow'le on „Ravelstein“ ilmselt eelkõige isiklikust sümpaatiast kannustatud ja suurtest emotsioonidest kantud teos. Mitte lihtsalt silmapaistva ja vastuolulise mõtleja portree, vaid ka Bellow' imetlev auavaldus mehele, keda ta nimetab „hingelt suureks“. Aga nagu hästikavatsetud auavaldused tihti, on „Ravelstein“ veidralt elutu raamat. Sellest vaimust, mida Bellow oma sõbra juures imetles, on ta raamatu lehekülgedel jäädvustanud väga väikese osa. Selle asemel pakub ta lugejatele hüplevat ja erakordselt lamedat monoloogi.

Raamatu algus on paljulubavalt bellowlik. Jutustajaks on Chick, edukas kirjanik kuulsast Chicago ülikoolist. Ta räägib oma hiljuti surnud sõbrast Ravelsteinist — julgest ja sõltumatust filosoofist, kes nakatub AIDS-i vahetult pärast seda, kui tema Ameerika kultuuri allakäiku kritiseeriv raamat on temast kuulsuse teinud. Kõik Bellow' ande avaldamiseks vajalik oleks justkui paigas. Ravelstein

on suur, lopsakalt koomiline kuju — kohmakas, elujõust pakatav ja ometi saatuse poolt märgistatud. Tema misiooniks on päästa ujedavõitu kirjanik Chick „enesessesulgumisest“. Ta nõuab, et Chick kirjutaks tema eluloo, ja sunnib kirjanikku seeläbi silmi avama ja Ravelsteini maailma nägema — nägema, et ebaõnnestunud abielu ja ümberringi valitseva banaalse kultuuri kiuste otsib tema hing tõelist, suurt armastust.

Bellow' varasemates raamatutes, eriti meisterlikus „Humboldt's Gift“ („Humboldt's Gift“), on autor umbes samasugusest stsenaariumist loonud unikaalseid kunstiteoseid, ideeromaani ja kibedat musta satiiri sünteesivaid teoseid. Suurt õpetajat oleks siis kujutatud hirmus naljakana, naiivne kirjanik jääks maailmale pidevalt jalgu, sädelevad koomilised vinjetikesed kirjeldaksid tabavalt linnakeskkonda, kus tegevus toimub. Ja jutustaja kõneleks sellest kõigest oma isikupärasel viisil, milles saavad kokku kõrgfilosoofia ja burlesk.

Kõik need elemendid on „Ravelsteinis“ tõepoolest olemas, aga ainult iseenda varjuna. Taas kord ilmuvad lavale Bellow' repertuaari tüüptegelased. Koomilise kangelase ja naiivse kirjaniku kõrval ka reetlik naine, tõsine hea naine, urbanistlikud sekeldajad ja musta alamklassi esindajad, kes, nagu Bellow' romaanides ikka, täidavad tsivilisatsiooni allakäigu piltlikustaja rolli. Aga kui varem löid need elemendid jutustaja vabas, intelligentes ja koomilises monoloogis sujuvalt terviku, siis nüüd kipuvad nad üksteise vastu töötama. „Ravelsteini-sugusele mehele lähenedes“, öeldakse lugejale, „oleks ehk otstarbekas kasutada järk-järgulist meetodit.“ Ja Bellow annabki meile palju

fragmente, ainult et need ei taha suuremaks pildiks liituda. Chick ei muutu sugugi, kui tal surm ja õnnetus silme ees seisab. Loo keskne kuju Ravelstein jääbki hämaraks varjukujuks, keda iseloomustavad eelkõige pidevalt tõmblema kippuv nägu ja ohtrad omadussõnad.

Bellow'le, nagu ta ise vihjab, on selle raamatu kirjutamise raskeks teinud asjaolu, et ta armastab oma teemat liiga palju. Tema varasemad tegelased on tihtipeale olnud samasugused „hingelt suured“ mehed nagu Ravelstein, aga nad on olnud ka isekad, ennasthävitavad, moraalselt kahtlased. Ravelstein ise imetleb Chicki töödes just seda kompleksust ja nõuab, et ka tema portreele läheneb tak samuti. „Tee mulle nii palju liiga, nagu sa ise tahad,“ ütleb ta Chickile, „mind kirjeldades saad sa ehk ise sõltumatuks.“ Ent kahjuks ei saa ei Chick ega Bellow oma ülesandega hakkama. Ravelstein, keda me näeme, on läbi ja lõhki vooruslik inimene. Isegi tema väikesed puudujäägid — ta on lohakavõitu, armastab raha raisata ja klatšijuttu rääkida — annavad autori sõnul tunnistust vaid „imetlusväärsest innukusest“. Filosoofi mõttemaailma imetledes ei oska ei Chick ega Bellow teda näha tervikliku, romaaniliku tegelasena. (Mõnigi romaanis esinev seik on muide otse üle võetud pikast ülistuskõnest, mille Bellow pidas 1992. aastal Bloomi matustel.) „Ta oli tõeliselt intelligentne,“ purskab Chick, „mina aga ainult vahel, hooti... Tema oli nagu kotkas, mina aga midagi kärbsenäpi sarnast.“

Jääb mulje, nagu oleks Bellow Allan Bloomi ideid ja suurust imetlema jäädes kaotanud respekti omaenese töö ja mõistuse suhtes. Iga Bel-

low' loominguga austaja, isegi kui ta autori Bloomi-vaimustust jagab, saab aru, et see on suur viga. Sest kui romaanikirjaniku töö on tegemata, jääb Ravelstein kriipsujukuks. Maailm, milles ta elab, muutub moraalse allakäigu lihtsustatud illustratsiooniks, kui seda vaadata ainult läbi „Ameerika vaimu sulgumisest“ pärinevate valemite. Oma parimatel päevadel on Bellow olnud romaanikirjanikuna palju tugevam kui Bloom filosoofina. Aga kahjuks ei ole „Ravelstein“ raamat, mis seda tõestaks.

S. M.

Postkast 66

AUSTATUD TOIMETUS!

Lubage mul ajakirja „Looming“ vahendusel tänada Haljand Udami tõehelepanu osutamise eest Juri Lotmanile pühendatud värssidele ja viimaste täpse eestikeelse tõlke eest (vt. „Looming“ 2000, nr. 1, lk. 150).

Miks tänan mina Haljand Udami, kuigi tema on nende värsside autorina maininud Jefim Etkindi?

Asi on selles, et nende autor olen mina. Minu luuletus „Tartu koolkond“, mida tsiteerib Haljand Udam, on ilmunud Tallinna ajakirjas „Вышгород“ (1988, nr. 3, lk. 160). Jefim Etkindile kuulub vaid selle luuletuse *moto*. Boriss Jegorov, kelle raamatut „J. M. Lotmani elu ja looming“ Haljand Udam retsenseeris, on selle luuletuse tervikuna publitseerinud lk. 164–165 koos minu mälestustega Lotmanist.

Austusega
Leonid Stolovitš

- 483 *Sass Suuman* • *Vaata aga vaata ära sa ütle / *Eha Kunstiksrääkija
jt. luuletusi
- 489 *Jaan Kaplinski* • Kevad kahel rannikul ehk tundeline teekond
Ameerikasse
- 511 *Veikko Vangonen* • Süterätti kandes
- 512 *Piret Bristol* • Koht silmapiiril / *see et on raske et täna / *kõik seisab
— nagu lume esimesel päeval
- 516 *Rein Raud* • Kitsas tee välismaale
- 541 *Reet Sool* • Neli luuletust
- 543 *Ervin Õunapuu* • Kaisa ja surm
- 549 *Andres Vanapa* • Totenschlāger
- 554 *William Stanley Merwin* • Esimene aasta / Paber jt. luuletusi
- 562 *Mart Velsker* • Kaks lainet
- 575 *Janika Kronberg* • Märkmeid raamatust ja raamatuaastast paguluses
- 586 *Raul Sulbi* • Eesti ulme 1999. *Lühiproosa ülevaade*
- 599 *Jüri Ojamaa* • Bulgakov ja Stalin
- 615 *Lembit Kurvits* • Mõtteid
- 617 *Vaapo Vaher* • Kriipsujukuline Shakespeare
- 619 *Françoise Serpent* • *Nowhereland*'i narrid ja narrikesed ehk „sellised
inimesed, nagu ma olla tahaksin“
- 623 *Tarmo Teder* • Vahva sõdur Remsu tindipotiga sadulas
- 627 *Veiko Märka* • Ega raamat ole lugemiseks
- 631 *Mati Unt* • Üle hulga aja rahvalik kirjanik
- 632 *Paul-Eerik Rummo* • Mardi Valgemäe lähikõne
- 635 Kroonikat
- 635 *Ira Lember* • Erika Esop 2. VI 1927—24. XII 1999. Viimane kiri sõbrale
- 637 *S. M.* • Bellow' uus romaan
- 638 *Leonid Stolovitš* • Austatud toimetus!

Peatoimetaja
UDO UIBO
tel. 6443 262

Peatoimetaja asetäitja
TOOMAS HAUG
tel. 6441 365

Vastutav sekretär
LINDA UUSTALU
tel. 6440 780

Ilukirjandus
ASTA PÖLDMÄE
tel. 6440 781

Kriitika ja ringvaade
MIHKEL NUMMERT
tel. 6440 781

Keeletoimetaja
MAIGA VARIK
tel. 6440 780

Tehniline toimetaja
INNA LUSTI
tel. 6441 365

Sekretär
BRITT PERENS
tel. 6441 365

Toimetus:
Tallinn, Harju t. 1
innalusti@hotmail.ee
Postiaadress:
pk. 66, 10502 Tallinn
Perioodika AS, Tallinn,
Voorimehe 9
Trükikoda „Akadeemia Trükk“,
Tallinn, Niine 11

Kaas ja kujundus
AAVO ERMEL

Praaeksemplari korral pöörduda
trükikotta „Akadeemia Trükk“,
tel. 6413 696.

„Looming“ on müügil järgmistes
kohtades:

Tallinnas

1. Eesti Keele Sihtasutuse raamatupoes „Ateena“, Roosikrantsi 6.
2. AS RINDER kioskis, Suur-Karja t. 18.
3. Perioodika müügiosakonnas, Voorimehe 9.
4. R-kioskites.
5. AS PLUSSPUNKT kioskites.
6. AS KUPAR kaupluses, Harju t. 1.
7. Kaupluses „Rahva Raamat“, Pärnu mnt. 10.
8. AS LUGEMISVARA kaupluses Rahvusraamatukogus, Tõnismägi 2.
9. Eesti Akadeemilise Raamatukogu müügipunktis, Rävala pst. 10.
10. Kaupluses „Akadeemiline Raamat“, Narva mnt. 27.
11. OÜ Hüperborea müügipunktis, Tatari t. 18.

Tartus

1. Ülikooli raamatuäris, Ülikooli t. 11.
2. „Postimehe“ äris, Raekoja plats 16.
3. OÜ Greif kaupluses, Vallikraavi 4.

Üksikud numbrid on müügil
toimetuses
Tallinn, Harju t. 1.

Honorari makstakse Perioodika
AS-i kassast, Tallinn,
Voorimehe 9, tel. 6440 381.

Uks avanes. Oo, õudus! Sisse astus
suur Kaak tsilindris, kinnastes ja frakis...
Ta kõrval graatsiana liibund Kaagi vastu
pikk sale Silmus sammus siidis, lakis!
Nad presidendile, kes juhmilt tugitoolis
neid vahtis, kummardasid väga nooblilt.

Kaak avas suu, mis nagu palgi pragu,
ja sõnas: „Nõndaks! Olemegi siin,
et arvele teid võtta. Sir meil' andestagu,
kui otse ütleme: meid näris kahtluspiin,
kas leidub tööd, mis passib meile laadilt,
sest tööta oleme Nürnbergist saadik.

Ent nüüd on selge — asjatu see kartus,
on sõjaroimareid maailmas veel.
Üks neist Koreas märatses — McArthur,
ja teine, märksa tähtsam, istub meie ees.“
Kaak lõpetas ja sulges laia suu,
seejuures ainult veidi praksus puu...

Siis kergelt kummardades lisis sale Silmus:
„Mu abikaas ja isand lausus tõtt.
Tal jõudeajal geniaalne mõte ilmus,
et kuluks pisut rännata, et mõni arvel'võtt
võiks meie olukorra sootuks teiseks luua.
Eks peame neid ju tundma, keda homme puua!“

„Nüüd aega mitte viites tehkem kohe proovi,“
seal praksus Kaak, „kas presidendi keha
mu kael võib kanda. On teil mõnda soovi?
Võib-olla suvatsete testamenti teha?“
Ent Truman totralt istus nagu juhm,
lõust venind viltu, silmavaade tuhm.

(H. Angervaks, Valges Majas kummitab... [Katkend.]
„Looming“ 1951, nr. 4, lk. 449—450.)

järgmises numbris in spe:

- [**Mõttevahetus** (Andres Langemets)
- [**Lähenedes kaanonile** (Rein Undusk)
- [**Olümpiamängud** (Pierre Bourdieu)
- [**Kafka ja pisarad** (Toomas Raudam)
- [**Joel Sang 50** (Mati Unt)

Loomingu Raamatukogus ilmumas:

- [**Katherine Mansfield** Tass teed

[22 krooni]